

दशौँ राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका, २०७८

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट, काठमाडौँ

फोन: ४४१५८०२/४४१५८०३/४४१२२४७/४४१९७१९/४४३९७८७/४४३९७८९
फ्याक्स: ४४१९७८८, इमेल: hq@ird.gov.np, वेबसाइट: www.ird.gov.np

स्मारिका प्रकाशन एवम् प्रचार प्रसार तथा व्यवस्थापन उप समिति

दशौं राष्ट्रिय कर दिवस, २०७८

संयोजक

उप महानिदेशक, श्री आनन्द काफले

सदस्यहरु

निदेशक, श्री प्रकाश पौडेल

निदेशक, श्री ध्रुवराज ज्ञवाली

निदेशक, श्री लक्ष्मी पराजुली

निदेशक, श्री राजकुमार अधिकारी

निदेशक, श्री डिल्लीराम पौड्याल

निदेशक, श्री नारायण तिमिल्सेना

शाखा अधिकृत, श्री सूर्य प्रसाद चापागाईं

सदस्य सचिव

शाखा अधिकृत, श्री हिमाल गौतम

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग

४४१५८०२
फोन नं. ४४१५८०३
४४१९७९९
४४१४५६४
फ्याक्स नं.: ४४१९७८८
Website: www.ird.gov.np

शुभकामना

आधुनिक एवम् वैज्ञानिक कर प्रणालीतर्फको प्रस्थानविन्दुको रूपमा नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएको दिनको स्मरण गर्दै हरेक वर्ष मंसिर १ गते मनाउन थालिएको कर दिवसले आज एक दशकको यात्रा पूरा गरेको छ । विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ महामारीका बाबजुत यस वर्ष पनि स्वास्थ्य एवम् सुरक्षाका सम्पूर्ण मापदण्डहरूको पालना गर्दै करदाता शिक्षा, सचेतना एवम् जागरणको माध्यमबाट स्वेच्छिक कर सहभागिता प्रवर्धन गर्ने अभियानकोरूपमा “स्वेच्छिक कर सहभागितामा अभिवृद्धि: सुशासन, विकास र समृद्धि” भन्ने मूल नाराका साथ दशौँ राष्ट्रिय कर दिवस, २०७८ आयोजना गर्न पाउँदा मलाई अत्यन्त खुसी लागेको छ ।

नीतिगत सबलीकरण, प्रक्रियागत सरलीकरण, प्रणालीगत सुधार, कर शिक्षा तथा जागरण जस्ता हाम्रा अविराम इमान्दार प्रयत्नहरूको परिणामस्वरूप करप्रशासन जनस्तरबाटै अनुभूत हुनेगरी करदातामैत्री, लगानीमैत्री र प्रविधिमैत्री बन्दै गएका प्रतिक्रिया एवम् पृष्ठपोषणहरू प्राप्त हुन थालेका छन्। यद्यपि, राष्ट्रिय कर प्रणालीलाई अन्तराष्ट्रिय स्तरका असल एवम् अब्बल कर प्रणाली सापेक्ष बनाउदै सम्पूर्ण आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याउनु, कर प्रशासनको कर संकलन लागत र करदाताको कर परिपालना लागत घटाउदै कर कानूनको पूर्ण परिपालना गराउनु, कराधारको संरक्षण गर्दै संघीय संरचना बमोजिम तीनै तहको राजस्व संरचनामा सामाञ्जस्यता ल्याउनु लगायतका चुनौतिहरू कायमै रहेको सन्दर्भमा आगामी दिनमा उक्त चुनौतिहरूको रणनीतिक ढंगले सामना गर्न तथा संविधानप्रदत्त मौलिक हक अधिकारको कार्यान्वयन गर्दै दिगो एवम् राष्ट्रिय विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न राजस्व परिचालनका हाम्रा समन्वयात्मक प्रयासहरूलाई अझ थप सघन र गहन बनाउनुपर्ने अपरिहार्यता हाम्रो सामु विद्यमान छ ।

कोभिड-१९ले एकातर्फ शिथिल आर्थिक गतिविधिहरूलाई चलायमान बनाउदै हिजोको भन्दा अझ राम्रो सामान्यीकरण (New-normal) को अवस्थामा पुर्याउनुपर्ने अभिभारा हामीमाझ सुम्पेको छ भने अर्कोतर्फ प्रविधिको उच्चतम प्रयोगबाट कर प्रशासनमा रूपान्तरणकारी परिवर्तन (Paradigm Shift in Tax Administration Through Digitization) हासिल गर्नसक्ने सम्भावनायुक्त क्षितिजको उजागर समेत गरेको छ । अतः यो वर्षलाई “कर प्रणाली सुधार वर्ष”को रूपमा घोषणा गरी हाम्रा सम्पूर्ण रणनीति तथा कार्यनीतिहरू सोही दिशामा प्राथमिकतापूर्ण तवरले परिलक्षित गरिएका छन्।

करक्षेत्रका काबिल एवं लब्धप्रतिष्ठ व्यक्तित्वहरूको खोज, अनुसन्धान, व्यावहारिक ज्ञान एवम् अनुभवबाट निःसृत विचारहरू समेटी तयार गरिएको यो कर दिवस स्मारिका, २०७८ कर तथा राजस्व प्रशासनसँग चासो र सरोकार राख्ने सबैका निमित्त लाभप्रद हुनेछ भन्ने अपेक्षा लिएको छु।

अन्त्यमा, यस स्मारिकामा आफ्ना अमूल्य लेख तथा रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने लेखक महानुभावहरू, यसको सम्पादन एवम् प्रकाशनमा अहोरात्र खटिने स्मारिका प्रकाशन उपसमितिका संयोजक एवम् सदस्यहरू लगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु।

(शोभाकान्त पौडेल)

महानिर्देशक

२०७८ मंसिर १

हाम्रो भनाई

"स्वेच्छिक कर सहभागितामा अभिवृद्धि: सुशासन, विकास र समृद्धि" भन्ने मूल नाराका साथ मनाउन लागिएको दशौँ राष्ट्रिय कर दिवस, २०७८ को अवसरमा यो "कर दिवस स्मारिका, २०७८" प्रकाशन गरिएको छ । यस स्मारिकामा अर्थतन्त्र, कर, राजस्व एवम् सार्वजनिक वित्त क्षेत्रका बहुआयामिक विषयमा विशेषज्ञता हासिल गरेका प्रबुद्ध एवम् लब्धप्रतिष्ठ व्यक्तित्वहरुको खोज, अनुसन्धान, ज्ञान तथा व्यावहारिक अनुभवहरु प्रतिबिम्बित भएका खोज एवम् अनुसन्धानमूलक लेख रचनाहरु समाविष्ट गरिएका छन् ।

कर तथा राजस्व प्रशासनका अवधारणा र अभ्यासहरु निरन्तर परिवर्तनशील हुने हुँदा यस क्षेत्रमा प्रचलित र विकसित नवीनतम मूल्य, मान्यता र अवधारणाहरुलाई उजागर गर्दै यस क्षेत्रको बौद्धिक र व्यावसायिक बहसलाई अझ सघन तुल्याउनु अपरिहार्य हुन्छ । कर तथा राजस्व क्षेत्र आफैमा क्लिष्ट एवम् विशिष्ट प्रकृतिको भएको भन्ने आम बुझाई रहेको वर्तमान सन्दर्भमा यस क्षेत्रमा व्याप्त भ्रम तथा अस्पष्टताहरु छिचोल्दै वास्तविकताको सञ्चार गर्न तथा केही हदसम्म भए पनि समान बुझाई र साझा मनोविज्ञानको निर्माण गर्न यस स्मारिका सहायकसिद्ध हुनेछ भन्नेमा हामीले विश्वास लिएका छौँ ।

यस स्मारिका प्रकाशनका लागि निरन्तररूपमा हामीलाई हौसलासहित महत्वपूर्ण मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने माननीय अर्थमन्त्रीज्यू, श्रीमान सचिवज्यू, श्रीमान् सचिव(राजस्व)ज्यू र विभागका महानिर्देशकज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौँ । साथै, यस स्मारिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरुमा ब्यक्त अभिव्यक्तिहरु लेखकका नितान्त निजी विचारहरु रहेकोले उहाँहरु कार्यरत संस्था र यस विभागको आधिकारिक धारणाको प्रतिनिधित्व नगर्ने व्यहोरा अवगत गराउदै हाम्रो अनुरोधलाई सहर्ष स्वीकारी आफ्ना अमूल्य लेख रचनाहरु उपलब्ध गराई स्मारिका प्रकाशनको कार्यलाई सार्थकता प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण विद्वान लेखकहरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दै रचनात्मक सल्लाह, सुझाव एवम् पृष्ठपोषणको अपेक्षा गर्दछौँ ।

२०७८ मंसिर १

स्मारिका प्रकाशन एवम् प्रचार प्रसार तथा व्यवस्थापन उप समिति
दशौँ राष्ट्रिय कर दिवस, २०७८

विषयसूची

सि.नं.	शीर्षक (नेपाली खण्ड)	लेखकको नाम	पेज नं.
१.	नेपालको राजस्व प्रणालीमा दायरा विस्तार	निर्मलहरी अधिकारी	१
२.	नेपालको राजस्व प्रणालीको वर्तमान संरचना, समस्या, चुनौति र संभावना	झक प्रसाद आचार्य	१२
३.	राजस्व प्रशासन र सुशासन	अर्जुन भट्टराई	२२
४.	क्षेत्रगत विशिष्टताका आधारमा गरिने कर परीक्षणको प्रभावकारिता: एक चर्चा	शिवलाल तिवारी/ टिकाराम भूषाल	२८
५.	कर प्रशासनमा अन्तर्राष्ट्रिय सूचना विनिमय	राममणी दवाडी	३६
६.	अन्तःशुल्क प्रशासनमा क्यू.आर. कोडयुक्त स्टिकरको प्रयोग: समिक्षात्मक टिप्पणी	हेमराज सुवेदी	४४
७.	आयकरतर्फ साना करदाताहरूको कर सहभागिता: समस्या र संभावनाहरू	महाराज कोइराला	५०
८.	जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा पूँजीगत लाभकर सम्बन्धी सामान्य जानकारी	पदम कुमार श्रेष्ठ	६३
९.	मूल्य अभिवृद्धि कर: वर्तमान अवस्था र संभावना	राजेन्द्र हमाल	७०
१०.	विद्युतीय कारोबार: राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्य तथा करारोपणको संभावना	प्रकाश पौडेल	८०
११.	रिटको अवधारणा र कर प्रशासन	गोविन्द उपाध्याय	८७
१२.	सहकारी व्यवसायमा लाग्ने कर सम्बन्धी व्यवस्था	राज कुमार खतिवडा	९३
१३.	कर अनुसन्धान: एक जानकारी	किशोर ढकाल	१००
१४.	नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर र यस वर्षको संशोधन	राजु प्याकुरेल	१०७
१५.	विकास सहायतामा कर छुट: समस्या र आगामी कार्यदिशा	लाल बहादुर खत्री	११६
१६.	नेपालको स्रोत व्यवस्थापनमा सार्वजनिक ऋणको अवस्था र चुनौति	बालकृष्ण अधिकारी	१२९
१७.	कर सहभागिता: सैद्धान्तिक विश्लेषण	सुशिल लम्साल	१३५

सि.नं.	शीर्षक (अङ्ग्रेजी खण्ड)	लेखकको नाम	पेज नं.
१.	Tax Expenditure and Related Transparency, Accountability and Impact Issues in Nepal	Chandra Kanta Bhandari	१४१
२.	Integrity in Tax Administration	Raj Kumar Adhikari	१४८
३.	Digital Payment Services in Nepal: A Revenue Collection Perspective	Deepesh Lekhak	१५७
४.	Areas of Improvement in Tax Administration	Ram Chandra Paudel	१६८
५.	Social Media Platform and Taxation	Ananda Raj Sharma Wagle	१७३
६.	E-governance: An Overview of E-taxation in Nepal	Ramesh Subedi	१७९

नेपालको राजस्व प्रणालीमा दायरा विस्तार

✍ निर्मलहरि अधिकारी

१. पृष्ठभूमि

नेपाल सरकारको कूल राजस्व असूलीमा कर राजस्वको योगदान करीव ८८ प्रतिशत र गैह्र कर राजस्वको असूली करीव १२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेकोमा आर्थिक वर्ष ७८/२०७७ मा कूल रु. ९३८ अर्ब ३२ करोड (अन्य प्राप्तीबाहेक) मध्ये करबाट रु ८७० अर्ब १२ करोड र गैह्रकरबाट रु ६८ अर्ब २१ करोड असूल भएको प्रारम्भिक अनुमान छ । यसरी हेर्दा गत आर्थिक वर्ष ७८/२०७७ मा कर र गैह्रकर राजस्वको अनुपात क्रमशः ९२ र ८ प्रतिशत हुन आउँछ ।

कूल कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान ३२ प्रतिशत (रु. २८२ अर्ब), आयकरको योगदान २६ प्रतिशत (रु. २३० अर्ब ९१ करोड-शिक्षा सेवा शुल्कसमेत), भन्सार महसूल र शुल्कको योगदान २३ प्रतिशत (रु. २०१ अर्ब ३९ करोड), अन्तःशुल्कको योगदान १५ प्रतिशत (रु. १३३ अर्ब ८३ करोड) र अन्य करको योगदान करीव ३ प्रतिशत (रु. २१ अर्ब ९९ करोड) रहेको अनुमान छ ।

कूल कर राजस्वमा करीब एक तिहाइ योगदान रहेको मूल्य अभिवृद्धि कर वि.सं. २०५४ मा लागू गर्दा एकल दर १० प्रतिशत रहेकोमा वि.सं. २०६२ मा ३ प्रतिशत थप गरी १३ प्रतिशत गरिएको थियो जुन अद्यापि कायम छ । मूल्य अभिवृद्धि करको १३ प्रतिशतको एकल दर कतिपय अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरूमा बढी भएको गुनासो आइरहेको र दर बढी भएको कारणले पनि मूल्य अभिवृद्धि करको परिपालना (Compliance) बढ्न नसकेको सन्दर्भमा एकल दरको संरचनामा रहँदासम्म अहिलेको दर वृद्धि गर्ने संभावना देखिँदैन । आयकरतर्फ छिमेकी मुलुकहरूको आयकरको हाराहारीमा रहेको संस्थागत आयकर (२५ प्रतिशत) र व्यक्तिगत आयकर (३० प्रतिशत) बढाउँदा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षणको दृष्टिले प्रत्युत्पादक हुनसक्ने हुँदा आयकरको दर वृद्धिबाट थप उल्लेख्य राजस्व परिचालन हुनसक्ने अवस्था हाल विद्यमान देखिँदैन ।

भन्सारतर्फ विश्व व्यापार संगठन (WTO) संग भएको संझौता, दक्षिण एशियाली स्वतन्त्र व्यापार संझौता (SAFTA) एवं बहुक्षेत्रीय प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोगका लागि बंगालको खाडीको पहल (BIMSTEC) अन्तर्गत भएको BIMSTEC Free Trade Area सम्बन्धी फ्रेमवर्क संझौता तथा भारतसंग भएको व्यापार संझौताको प्रावधानहरूका कारणबाट भन्सारका पैठारी महसूलका

सदस्य - नेपाल राजस्व परामर्श समिति

“स्वेच्छिक कर सहभागितामा अभिवृद्धि: सुशासन, विकास र समृद्धि”

स्मारिका २०७८ | १

दरहरू बढाउन नसकिने मात्र होइन, अझै घटाउँदै जानुपर्ने अवस्था छ । मुलुकभित्र पैठारी हुने मालवस्तुहरूमा विश्व व्यापार संगठन (WTO) का प्रावधानहरूको परिपालना (Compliance) गर्दा कतिपय पैठारी हुने मालवस्तुहरूमा तोकिएको बाध्यात्मक दर (Binding Rate) भन्दा बढी भन्सार दर कायम गर्न सकिने अवस्था छैन । साफ्टा संझौता अन्तर्गत संवेदनशील वस्तुहरूको सूची (Sensitive List) बाहेकका वस्तुहरू पैठारीमा अधिकतम छुटको भन्सार दर निर्धारण गर्दै जाने सन्दर्भमा अझै दर घटाउनुपर्ने अवस्था छ भने छिमेकी मुलुकसंग भएको द्विपक्षीय व्यापार संझौताको प्रावधानले अन्य मुलुकहरूभन्दा दर नबढ्ने गरी सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने, कृषिजन्य तथा पशुजन्य प्राथमिक वस्तुहरूमा पारस्परिक आधार (Reciprocal Basis) मा भन्सार छुट दिनुपर्ने जस्ता प्रावधानहरूले पनि भन्सारको दर बढाउन सकिने अवस्था देखिंदैन । यसका अतिरिक्त, विमस्टेक स्वतन्त्र व्यापार फ्रेमवर्क संझौता (Framework Agreement on the BIMSTEC-Free Trade Area) कार्यान्वयनको चरणमा जाँदा पनि नकारात्मक सूची (Negative List) बाहेकका वस्तुहरूमा महसूल दर घटाउने वा हटाउने (Reduction or Elimination) स्थिति सृजना हुने देखिन्छ । यस अवस्थामा, भन्सार महसूलका दरहरू वृद्धि गरेर थप राजस्व परिचालन गर्न सकिने अवस्था छैन ।

जनस्वास्थ्यलाई प्रत्यक्ष प्रभाव/असर गर्ने केही वस्तुहरू मुलतः मदिरा, वाइन, वियर, चुरोट र सूतीजन्य वस्तुहरूमा लाग्दै आएको अन्तःशुल्क पनि औद्योगिक उत्पादन नघट्ने गरी र छिमेकी देशको दरसंग नबढ्ने गरी तय गर्दा अन्तःशुल्क दर वृद्धिबाट उल्लेख्य राजस्व बढ्ने अवस्था छैन । यसर्थ, कर राजस्वको मुलभूत स्रोतको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर, भन्सार र अन्तःशुल्कका दरहरूमा वृद्धि गरी उल्लेख्य राजस्व परिचालन गर्न सकिने अवस्था नदेखिएबाट राजस्वको दायरा वृद्धि गरेर मात्र दिगो रूपमा थप राजस्व बढाउन सकिने अवस्था विद्यमान छ । नेपालको सन्दर्भमा विगतको भन्दा पनि राजस्वको दायरामा संकुचन आएको तर भूमण्डलीकरणको वर्तमान सन्दर्भमा विश्वभरि करको दायरा बढाउने लहर आएको देखिँदा मुलभूत रूपमा कर राजस्वका क्षेत्रहरूको दायरा वृद्धिका लागि ठोस पहल आवश्यक देखिन्छ ।

२. राजस्वको दायरा संकुचन हुनाका कारणहरू

(क) कृषि क्षेत्र करको दायरा बाहिर

सन् २०१० मा कृषि क्षेत्रबाट कूल गार्हस्थ उत्पादनको ३३.१८ प्रतिशत योगदान रहेकोमा क्रमशः घट्दै गएर सन् २०२० मा २३.१३ प्रतिशत रहेको छ । अधिकांश कृषि क्षेत्र अझैपनि करको दायरा भन्दा बाहिर नै रहेको छ । कूल गार्हस्थ उत्पादनको करीव एक चौथाई कारोबार ओगटेको कृषि क्षेत्र करको दायरा भन्दा बाहिर रहेकोले पनि समग्र करको दायरामा संकुचन देखिएको हो ।

(ख) व्यापार प्रणालीमा अवरोध

मुलुकको कूल राजस्वको करीव ५० प्रतिशत राजस्व अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा आधारित रहेको सन्दर्भमा व्यापार प्रणालीमा अवरोध भएका कारणले पनि राजस्वको दायरा उल्लेख्य हुनसकेको छैन । मुलतः २२ हजारभन्दा बढी पैठारीकर्ता र एक पैठारीकर्ताले एकपटकमा पैठारी गर्ने अनगिन्ती सामानको कारणले व्यापार प्रणाली नै भद्दा हुन गई जाँचपास प्रक्रियामा ढिलाई भएको, छद्मभेषी व्यापार बढ्दै गएको, कारोवार मूल्यको सम्बन्धमा विवाद हुने गरेको र राजमार्गमा सुरक्षा अवरोधका कारणले पनि व्यापार प्रणाली सहज नहुँदा राजस्वको दायरा वृद्धि हुन नसकेको हो ।

(ग) चोरी पैठारी

खुल्ला सीमानाका कारणबाट सीमावर्ती बजारमा र मुलुकका प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरूमा आपूर्तिका लागि हुने चोरी निकासी पैठारीको नियन्त्रण अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेको गुनासो छ, जसको कारण पनि राजस्वको दायरा साँघुरिएको छ ।

(घ) राजस्व छुटको अधिकता

कर सम्बन्धी कानून र सम्बन्धित वर्षको आर्थिक ऐनले प्रदान गरेको छुटको अतिरिक्त विभिन्न सरकारी निकाय र संस्थाहरूको अनगिन्ती कानूनबाट र पटके निर्णयबाट राजस्व छुट हुने गरेको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको अनुसूची-१ मा परेका वस्तु तथा सेवाहरूको राजस्व छुट बाहेक आर्थिक वर्ष ७५/२०७४ मा रु ८१ अर्ब ५९ करोडको राजस्व छुट रहेकोमा आर्थिक वर्ष ७६/२०७५ मा बढेर रु.१३० अर्ब छुट भएको छ, जुन कूल गार्हस्थ उत्पादनको ३ प्रतिशत र ती वर्षको राजस्वको १२ प्रतिशत हुन आउँछ । यसले पनि राजस्वको दायरामा संकुचन आएको छ ।

(ङ) कर कानूनको परिपालना (Compliance) मा कमी

भन्सार ऐनको अवज्ञा गरेर भएको चोरी पैठारीको आयतन (Volume) एकिन गर्न कठिन छ । तर मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ देखिएको ५९ प्रतिशत क्रेडिट विवरण, २८.५० प्रतिशत शून्य विवरण र १२.५० प्रतिशत मात्र डेबिट विवरणको अवस्था अत्यासलाग्दो छ । त्यसैगरी नन्-फाइलरको संख्या आयकरतर्फ ४७ प्रतिशत र मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ २८ प्रतिशत रहेको र विवरण प्राप्त भएकोमा पनि आयकर रु. ५४.२७ अर्ब र मूल्य अभिवृद्धि कर रु. १२.९० अर्ब बक्यौता रहेको छ । रु. ५८ अर्ब कर विवाद अदालतमा अझसम्म विचाराधीन रहेको छ । बजारमा यथार्थ विलविजक जारी नहुने प्रवृत्ति बढेको अवस्थाबाट पछिल्ला वर्षहरूमा कर कानूनको परिपालनामा ठूलो चुनौती देखिएको छ । यसबाट करदाताको संख्यामा वृद्धि भएतापनि

करको दायरामा संकुचन आएको स्पष्ट छ । यसका अतिरिक्त केन्द्रीय तथ्यांक विभागले सन् २०१८ मा गरेको आर्थिक सर्वेक्षणले ४ लाख ६० हजार व्यावसायिक प्रतिष्ठान दर्ताविना संचालनमा रहेको देखाएको छ । यसबाट पनि कर कानून पालनामा कमी कमजोरी विद्यमान रहेको स्पष्ट नै देखिन्छ ।

(च) अनलाइन कारोवार ट्र्याकिङ्ग हुन नसक्नु

विशेषतः कोभिड-१९ को महामारी यता कतिपय वस्तु तथा सेवाको आर्थिक कारोवारहरू दर्ताविहीन रूपमा अनलाइनमार्फत हुने प्रवृत्ति हात्तै बढेको छ र ती कारोवारको ट्र्याकिङ्ग हुन नसकेको कारण करको दायरा संकुचित हुन गएको छ ।

(छ) कर प्रशासनको सहज पहुँचमा कमी

अझै पनि मुलुकका मुख्य मुख्य आर्थिक क्षेत्रहरूमा कर प्रशासनको नियमित उपस्थिति नभएकाले त्यहाँका कतिपय व्यवसायीहरूको कारोवार करको दायरामा समेटिएको छैन ।

(ज) अन्तःशुल्क नियन्त्रित वस्तुहरूको उत्पादनमा कर प्रशासनको उपस्थिति न्यून

आवश्यक पर्ने कर्मचारीहरूको पदपूर्ति हुन नसक्दा मुलतः अन्तःशुल्क नियन्त्रित वस्तुहरू वाइन, वियर एवं रक्सीको उत्पादन र निष्काशन स्थलमा कर्मचारीहरूको भौतिक उपस्थिति नियमित हुन सकेको छैन भने अर्कोतिर अन्तःशुल्क राजस्वमा ठूलो योगदान पुर्‍याउने सूतिजन्य वस्तुहरू, चुरोट र सिमेन्टको उत्पादन स्वचालित प्रणाली (Self Removal System) मा राखदा राजस्व चुहावटको गुञ्जायस रहेको छ । जसका कारण करको दायरा संकुचित हुन गएको हो ।

(झ) व्यवसाय दर्ता र निष्काशन (Entry and Exit) मा जटिलता

व्यवसाय शुरू गर्नुपूर्वको दर्ता प्रक्रिया र व्यवसाय छाडेपछि व्यवसायिक प्रतिष्ठान बन्द गर्नु पर्दा प्रक्रियागत झन्झटका कारणले पनि कतिपय व्यवसाय करको दायरामा नआई सञ्चालन भई रहेको पाइएको छ । यसले प्रत्यक्षः राजस्व संकलनमा असर पारेको छ ।

(ञ) आन्तरिक उत्पादनमा कमी

सन् २०१० मा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान मुलुकको कूल गार्हस्थ उत्पादनको १४.२ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० मा घटेर ११.८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यस्तै कृषि क्षेत्रको योगदान पनि घट्टै गएको अवस्था छ । यसरी आन्तरिक उत्पादनमा कमी आउँदा दिगो राजस्वको दायरामा संकुचन आउनु स्वाभाविकै हो ।

(ट) अनौपचारिक कारोवार नघट्नु

कतिपय वस्तु तथा सेवाको कारोवार दर्ता विना नै संचालनमा छन् । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको सन् २०१८ को Economic Survey ले यस्ता प्रतिष्ठानको संख्या ४ लाख ६० हजार रहेको

देखाएतापनि हाल यो संख्या बढ्दै गएको अनुमान गर्न सकिन्छ । विशेषतः विप्रेषण (Remittance) को करोवार पूर्णरूपमा बैकिङ्ग च्यानलबाट नहुनुले भन्सारमा कारोवार मूल्यमा न्यूनता आएको अनुमान गर्न गाह्रो छैन । यसका अतिरिक्त, Real Estate, Online Business लाई कारोवारमा समेट्न नसक्दा पनि करको दायरामा संकुचन आएको पाइन्छ । यस आधारमा मुलुकमा हुने आर्थिक कारोवारको एक तिहाई भन्दा बढी कारोवारमा कर प्रशासनको पहुँच नपुग्दा करको दायरा संकुचित हुन गएको छ ।

(ठ) गैह्रकरको कमजोर प्रशासन

पछिल्ला वर्षहरूमा कूल राजस्वमा गैह्रकरको योगदान उल्लेख्य रूपमा बढ्न सकेको छैन । आ.व. ७७/२०७६ मा करीव १२ प्रतिशत योगदान दिएको यो क्षेत्रले आ.व. ७८/२०७७ मा ८ प्रतिशत मात्र योगदान दिएको छ । मुलतः गैह्रकरको प्रशासन क्षेत्रगत निकायहरूले गर्ने र त्यसमा ती निकायहरूको चासो र चिन्ता कम रहेका कारणले र कतिपय क्षेत्रहरू नसमेटिएको अवस्थाले पनि राजस्वको दायरा बढाउन सकिएको छैन ।

(ड) सूचना प्रणाली र अनुसन्धानको एकांकीपन

राजस्व प्रशासनसंग सम्बन्धित निकायहरूमा आ-आफना सूचना प्रणाली रहेका र तिनको बीचमा कार्यमूलक समन्वय हुन नसक्दा प्राप्त सूचनाको आदानप्रदान नहुने अवस्थाले अनुसन्धानको कार्यमा गुणस्तर कायम हुन सकेन । फलतः राजस्वको दायरा बढ्न सकेन ।

३. राजस्व दायरा वृद्धिका लागि आवश्यक नीतिगत सुधारहरू

३.१ चोरी पैठारी नियन्त्रणः

खुला सीमा नाकाका कारण विशेषतः भारतबाट पैठारी हुने मालवस्तु भन्सार क्षेत्र बाहिरबाट पैठारी गरी मुलतः सीमावर्ती बजारमा विक्री गर्ने र कतिपय अवस्थामा नक्कली VAT बील काटी मुलुकका ठूला बजारहरूमा समेत पुग्ने गरेको हुँदा त्यसलाई निरुत्साहित गर्न देहायका सुधारहरू अपेक्षित छन् ।

- अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन अनुरूप छुट्टै राजस्व प्रहरी (Revenue Police) को व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि राजस्वकै कर्मचारीहरूलाई Policing को लागि तालीम प्रदान गर्न पनि सकिन्छ । तत्काललाई राजस्व सशस्त्र प्रहरी परिचालन सम्बन्धी कार्यविधिमा संशोधन गरी परिचालित प्रहरीको कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कन सम्बन्धित राजस्व कार्यालयबाटै हुनेगरी सशस्त्र प्रहरीलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

- सीमावर्ती जिल्लाहरूमा नेपाल प्रहरीलाई राजस्व चुहावट नियन्त्रण/अनुगमनका लागि सशक्त रूपमा परिचालन गर्नु आवश्यक छ ।
- राजस्व अनुसन्धान विभागको अगुवाइमा Highway गस्ती बढाउन आवश्यक छ ।
- पक्राउ गरी भन्सारमा दाखिला भएका मालवस्तुको मुद्दाको शीघ्र फैसला गर्ने र जफत भएका मालवस्तु तत्काल लिलाम गरी पुरस्कार वितरण गर्ने समयबद्ध योजना बनाइ कार्यान्वयन गर्दा, पक्राउ गर्ने व्यक्ति/निकाय प्रोत्साहित हुने देखिन्छ ।
- उद्योग वाणिज्य महासंघ, उद्योग परिसंघ, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श, समुद्रपार निकासी पैठारी संघ जस्ता निकायबाट चोरी निकासी/पैठारी जस्तो आर्थिक अपराध नगर्न संचार माध्यमहरूबाट अपिल गर्ने गराउने गरी निजी क्षेत्रसंग सहकार्य गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

३.२ व्यापार प्रणाली नियमन र सहजीकरण:

हालको निकासी/पैठारीको व्यापार प्रणालीमा देहाय बमोजिम सुधार गरी व्यापार प्रणालीलाई व्यवस्थित र सहजीकरण गर्न आवश्यक छ:

- अन्य विकासशील तथा विकसित मुलुकहरूमा प्रचलनमा रहेझैं दीर्घकालमा निकासी तथा पैठारी गृह (Export and Import House) मार्फत मात्र मालवस्तुको आयात निर्यात गर्ने व्यवस्था मिलाउन उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट पहल हुनुपर्दछ ।
- अल्पकालीन रूपमा अन्य व्यक्तिको नाममा फर्म दर्ता गरी अर्कोले व्यापार व्यवसाय गर्ने प्रणाली अन्त्यका लागि व्यवसाय तथा फर्म रजिष्ट्रेशन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा सुधार गर्न उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट पहल हुनुपर्दछ ।
- मालवस्तु पैठारी गर्ने फर्मले एउटा Consignment मा बढीमा ३ प्रकारका वस्तु मात्र पैठारी गर्ने व्यवस्था मिलाउने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- भरसक एजेन्सी व्यापारलाई प्रश्रय र प्रोत्साहन दिनु उपयुक्त हुन्छ ।
- भन्सारमा जोखिममा आधारित जाँचपास प्रणाली (Risk based Customs Clearance) लाई प्रश्रय दिनुपर्दछ र जाँचपास मार्ग (Red, Yellow, Green) को जाँचपास समय निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- भन्सारमा Online Declaration गर्ने व्यवस्थालाई प्रश्रय दिनुपर्दछ ।
- प्रतीतपत्र (Letter of Credit) को माध्यमबाट हुने पैठारीलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । यसक्रममा, प्रतीतपत्रको माध्यमबाट पैठारी भएको मालवस्तुलाई प्रथम चरणमा कारोवार मूल्यलाई मान्यता दिन र जाँचपास प्रक्रियामा सहजीकरण गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- भन्सारले जाँचपास गर्ने क्रममा बन्द कन्टेनरमा पैठारी भएका मालवस्तु जाँचपास गरेपछि अनिवार्य रूपमा बन्द (शील) गर्नुपर्ने र त्यस्ता कन्टेनरलाई राजमार्गमा सहजीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

- भारतबाट हुने पैठारीमा तत्काल भुक्तानीको प्रक्रिया स्पष्ट गर्ने र क्रमशः प्रतीतपत्र अनिवार्य गर्ने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक देखिन्छ ।

३.३ राजस्व छुटको आयतन (Volume) कम गर्दै जाने:

सामान्यतया वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न, औद्योगिक विकास गर्न, पिछडिएका क्षेत्रको विकास गर्न, सामाजिक न्याय र सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाह तथा अन्य सरोकारको क्षेत्रमा जनहित प्रवर्द्धन गर्नका लागि पनि कर छुटको संयन्त्र प्रयोग गरिने भएतापनि नेपालको सन्दर्भमा, कतिपय वस्तुगत आधारविना राजस्व छुट भएको र छुटको प्रक्रियाले राजस्व छुटको दुरुपयोग समेत भएको हुँदा देहाय वमोजिम हुन उपयुक्त देखिन्छ:

- कर छुट सम्बन्धी व्यवस्थालाई सरल र पारदर्शी बनाउन छुट दिनैपर्ने भएमा संस्थागत वा उपयोगको आधारमा भन्दा पनि वस्तु, सेवा वा आयलाई छुट दिनुपर्दछ र कुनै निकायको सिफारिशको आधारमा छुट दिने प्रणाली क्रमशः घटाउनुपर्दछ । राजस्व छुटको आंकलन गरी प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- मुनाफामा आधारित कर छुट कम गरेर लागतमा आधारित कर छुट बढाउने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- Double Taxation Treaty नभएको अवस्थामा करदाताले आफू बासिन्दा भएको मुलुकमा कर तिर्नुपर्ने हुँदा कर छुटबाट विदेशी लगानीकर्तालाई खास फाइदा नहुने र विदेशी लगानीलाई विशेष छुट दिँदा स्वदेशी पूँजी पलायन हुने र सो लगानीबाट प्राप्त राजस्व समेत गुम्ने हुँदा कुन देशको लगानी आकर्षित गर्न खोजिएको हो स्पष्ट भएर मात्र कर छुट दिनुपर्दछ ।
- छरिएर रहेका विभिन्न क्षेत्रगत ऐनहरूबाट दिइएका छुटहरू हटाउने र छुट दिनुपर्ने अवस्थामा आर्थिक ऐन वा राजस्व सम्बन्धी ऐनहरूबाट मात्र छुट दिन उपयुक्त हुन्छ ।
- वित्तीय उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न र पारदर्शिता एवं सुशासन कायम गर्नका लागि कर छुटलाई क्रमशः प्रत्यक्ष खर्चसरहकै व्यवहार गर्नुपर्दछ । यसक्रममा, पहिलो चरणमा नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय र परियोजनाले पैठारी गर्ने मालवस्तुहरूमा लाग्ने कर तिर्नका लागि आवश्यक पर्ने रकम बजेटमा नै विनियोजन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- आर्थिक ऐनबाट प्रदान गरिएका छुटहरूको औचित्य पुनरावलोकन गरी छुटहरूको आकार घटाउने कार्य प्रारम्भ गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

३.४ कर कानूनको परिपालना (Compliance):

कर कानूनहरूको परिपालना बढाउन सके यसले स्वतः करको दायरा विस्तार हुँदै जान्छ । यस सन्दर्भमा कर कानूनको पालना बढाउन देहायका बुँदाहरूमा ध्यान पुग्न जरुरी छ:

- क्योटो कन्भेन्सनका मुलभूत प्रावधानहरूलाई समेटेर नयाँ तर्जुमा गरिएको भन्सार विधेयक शीघ्र पारित हुन सकेमा व्यापार सहजीकरणमा ठोस योगदान पुग्नेछ र यसले दायरा वृद्धिमा सघाउ पुग्नेछ ।
- मूल्य अभिवृद्धि गरेको क्रेडिट विवरण, शून्य विवरण र नन-फाइलर तथा आयकरतर्फको नन-फाइलरको संख्या घटाउन र राजस्वतर्फको बक्यौता फछ्यौट गर्न आन्तरिक राजस्व प्रशासनलाई प्रभावकारीरूपमा परिचालन गर्न आवश्यक छ ।
- वस्तु तथा सेवाको कारोवारमा यथार्थ विल विजक जारी गर्ने व्यवस्था मिलाउन प्रवर्द्धनात्मक तथा उपचारात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

३.५ सम्पत्ति अभिलेखन र स्वयं कर घोषणाको अवसर दिने:

फर्म वा कम्पनीको नाममा रहेको सम्पत्ति अभिलेखन भएतापनि व्यक्तिगत सम्पत्ति वा आयको अभिलेखन नभएकाले नेपाल सरकारले तोकेको निकायमा निश्चित अवधिभित्र सम्पत्ति अभिलेखन गर्न कानूनी प्रावधान आवश्यक देखिन्छ । लागू पदार्थ, हातहतियार बेचबिखन र मानव तस्करी लगायत गैरकानूनी रूपबाट आर्जन गरेको आम्दानीबाहेक विगतमा अन्य स्रोतबाट आम्दानी गरेको तर कर नतिरेको वा कम कर तिरेर कर छली गरेको सम्पत्ति भए तापनि एकपटकका लागि आफ्नो आयको घोषणा गरी त्यस्तो आयमा कानून अनुसार लाग्ने करमा थप कर भार बढाई ६ महिनाभित्र तिरेमा त्यस्तो आम्दानी वा सम्पत्ति समेत अभिलेखाङ्कन गर्न सकिने गरी कानूनी व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ । विदेशमा र नेपालमै पनि विगतमा यसप्रकारको स्वयं कर घोषणाको अवसर प्रदान गरी थप राजस्व परिचालन गरिएको दृष्टान्तको आधारमा यी रणनीति थप राजस्व परिचालनका लागि प्रभावकारी हुन सक्छन् र यसले दायरा पनि वृद्धि गर्दछ ।

३.६ अनलाइन कारोवारलाई ट्र्याकिङ्ग गर्ने:

विगतमा आंशिक रूपमा संचालनमा रहेको अनलाइन कारोवार कोभिड-१९ पछि हात्तै बढेर गएतापनि कतिपय यस्तो कारोवार विना दर्ता संचालनमा रहेको हुँदा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू मार्फत दर्ता गरेर मात्र संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने र सो नहुँदा सामाजिक संजाल र सूचनाहरूमार्फत पाएको जानकारीका आधारमा पनि कर प्रशासनबाट अनुसन्धान गरी करको दायरामा ल्याउनु पर्छ ।

३.७ अन्तःशुल्कजन्य वस्तु उत्पादनमा कर प्रशासनको उपस्थिति बढाउने:

मदिरा (रक्सी), वाइन र वियरको उत्पादन तथा निष्काशनस्थल (कारखाना) मा कम्तीमा २ जना अन्तःशुल्क निरीक्षक राख्ने र सूतिजन्य वस्तु, चुरोट र सिमेन्टलाई पनि नियन्त्रित

(Controlled) वस्तुहरूको सूचीमा राखी अन्तःशुल्क निरीक्षकलाई जिम्मेवार बनाइ अन्तःशुल्क राजस्व चुहावट रोक्नसकेमा कर राजस्वको दायरा वृद्धि हुनसक्दछ ।

३.८ कृषि तथा पशुजन्य वस्तु आयातमा थप कर लगाउने:

भारतसंग भएको द्विपक्षीय व्यापार संझौताका कारण भारत तथा चीनबाट पैठारी हुने प्रारम्भिक रूपका (Primary Form) कृषि, वनस्पति तथा पशुजन्य वस्तुहरू आयात हुँदा भन्सार महसूल लगाउन नमिल्ने भएकाले कृषि सुधार शुल्क मात्र लगाएका कारण स्वदेशी उत्पादन प्रतिस्पर्धी हुन नसकेको हुँदा यस्ता वस्तुहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने (आन्तरिक उत्पादनलाई छुट दिने) व्यवस्था गर्ने, सो नहुँदा कृषि सुधार शुल्कमा दोब्बर गर्ने वा अन्य यस्तै थप शुल्क लगाउंदा करको दायरा पनि बढ्ने र आवश्यक संरक्षण (Protection) प्राप्त भई आन्तरिक उत्पादनमा पनि वृद्धि हुने सम्भावना देखिन्छ ।

३.९ मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा व्यापक सुधार:

कूल कर राजस्वको ३३ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनमा प्रभावकारीता नल्याई राजस्वको दायरा बढ्न सक्दैन । यसका लागि देहायका सुधारहरू अपेक्षित छन्:

- कारोवारको यथार्थ विलविजक जारी गर्न प्रवर्द्धनात्मक तथा निरोधात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि करको हालको Threshold घटाउने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर दर्तालाई अभियानको रूपमा लैजाने ।
- करदाता शिक्षा विशेषतः सूचना प्रविधी मैत्री शिक्षामा प्रभावकारीता ल्याउने ।
- VAT Credit र Zero विवरण तथा Non Filer घटाउन कार्यालयलाई कार्यसम्पादनको लक्ष्य नै तोक्ने ।
- VAT को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गर्नुपर्ने सुधार र मूलतः VAT को बहुदरको संभावना वा Mode VAT सृजना गर्ने सम्बन्धमा थप अध्ययन गरी सुझाव प्राप्त गर्ने ।

३.१० कर परीक्षण (Audit) भन्दा अनुसन्धान (Investigation) मा जोड:

हालको कर लेखापरीक्षणको छनौट प्रणाली कार्यप्रक्रिया र यसको Yield पनि अपेक्षित रूपमा नभएको हुँदा कर लेखापरीक्षण र कर अनुसन्धानको छुट्टाछुट्टै कार्यविधि बनाइ वस्तुगत आधार र कारण हेरी कर अनुसन्धानमा विशेष जोड दिन आवश्यक देखिन्छ ।

३.११ करदातामैत्री (Tax Payer Friendly) प्रशासन:

कर प्रशासनमा देहायको सुधार अपेक्षित छन् जसले करको दायरा बढाउन सहयोग पुग्नेछ:

- प्रत्येक राजस्व कार्यालयहरूमा Help Desk स्थापना गर्ने जसले नयाँ तथा पुराना करदाताहरूलाई आवश्यक सहयोग प्रदान गरुन् । यस प्रयोजनका लागि कर्मचारी अपुग हुँदा विश्वविद्यालय तथा कलेजहरूबाट सम्बन्धित विषयका विद्यार्थीहरूलाई इन्टर्नको रूपमा परिचालन गर्न सकिन्छ ।
- करको स्वचालित प्रणाली (Tax IT System) को बारेमा करदातालाई शिक्षा दिने ताकि विचौलियाको भरमा करदाताहरू नरहुन् । आफ्नो कर विवरण आफैं प्रस्तुत गर्न सरल गराउने र हेर्न सक्नु ।
- करदाताहरूलाई कर सम्बन्धी कुनै द्विविधा परेमा Help Desk बाट सहजै सहयोग लिन सकिने व्यवस्था गर्ने ।
- कार्यप्रणाली सजिलो र Document जतिसक्दो कम गर्ने । Document Digitized गर्ने र पछि फेरी नमाग्ने व्यवस्था गर्ने ।
- Office Layout सहज, कार्यमुलक र Taxpayer Friendly बनाउने ।

३.१२ न्यायिक सुधार:

अदालतमा राजस्व सम्बन्धी धेरै विवादित विषयहरू विचाराधीन रहेबाट करको दायरा संकुचन हुँदै गएकोले यसमा देहायको सुधारहरू अपेक्षित छन्:

- हाल ४ ठाउँमा मात्र राजस्व न्यायाधीकरण रहेकाले तत्काललाई ७ वटै प्रदेशमा राजस्व न्यायाधीकरण स्थापना गर्ने ।
- राजस्व न्यायाधीकरणमा लेखा तथा राजस्वको सदस्य नेपाल सरकारको कर्मचारीबाट नराखी स्वतन्त्र विज्ञवाट राख्ने । यसका लागि राजस्व न्यायाधीकरण ऐनमा संशोधन गर्ने ।

३.१३ आन्तरिक उत्पादनमा वृद्धि:

पछिल्ला वर्षहरूमा कूल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) मा औद्योगिक तथा कृषि क्षेत्रको योगदान घट्दै गएको सन्दर्भमा, यी क्षेत्रहरूको उत्पादन वृद्धिका लागि आधुनिकीकरण जरुरी पर्ने भएकोले त्यसका लागि आवश्यक मेशिनरी औजारको पैठारीमा महसूल घटाउने, स्वदेशमा उपलब्ध हुनेबाहेकका कच्चा पदार्थमा महसूल घटाउने र पैठारी हुने उत्पादनमा भन्सार दर बढाइ आवश्यक संरक्षण प्रदान गर्नुपर्दछ ।

३.१४ गैरकरको योगदान बढाउने:

गैरकरतर्फका मुलभूत राजस्व परिचालन हुने क्षेत्रहरुको दरहरुमा पुनरावलोकन गर्नका साथै क्षेत्रगत मन्त्रालय/निकायहरूसंग समन्वय गरी नयाँ क्षेत्रहरु पहिचान गर्नु पर्दछ । यस सम्बन्धी सरल कार्यविधि बनाउनु उपयुक्त हुन्छ । गैर करको लागि जनशक्ति विकास र संस्थागत सुधार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

४. निष्कर्ष

माथि उल्लिखित सुझावहरु कार्यान्वयनका लागि कतिपय कानून र कार्य प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ। कानूनमा गर्नुपर्ने सुधार सम्बन्धी विषय आर्थिक ऐनबाट गर्न सकिने, कार्यप्रणालीमा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा नीतिगत रूपमा निर्णय गरेर कार्यान्वयन गर्न सकिने र कतिपय प्रशासनिक सुधार सम्बन्धित करको प्रशासन गर्ने निकायबाटै गर्न सकिने हुँदा कर सुधारलाई नियमित प्रक्रियाको रूपमा लिइ क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने गराउने व्यवस्था हुन उपयुक्त देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री:

उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन,

राजस्व परामर्श समितिका प्रतिवेदन, २०७८

राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७८

आर्थिक सर्वेक्षण, २०७७/७८

नेपालको कर प्रणालीको वर्तमान संरचना, समस्या, चुनौती र सम्भावना

✍️ झक्कप्रसाद आचार्य

१. विषयप्रवेश

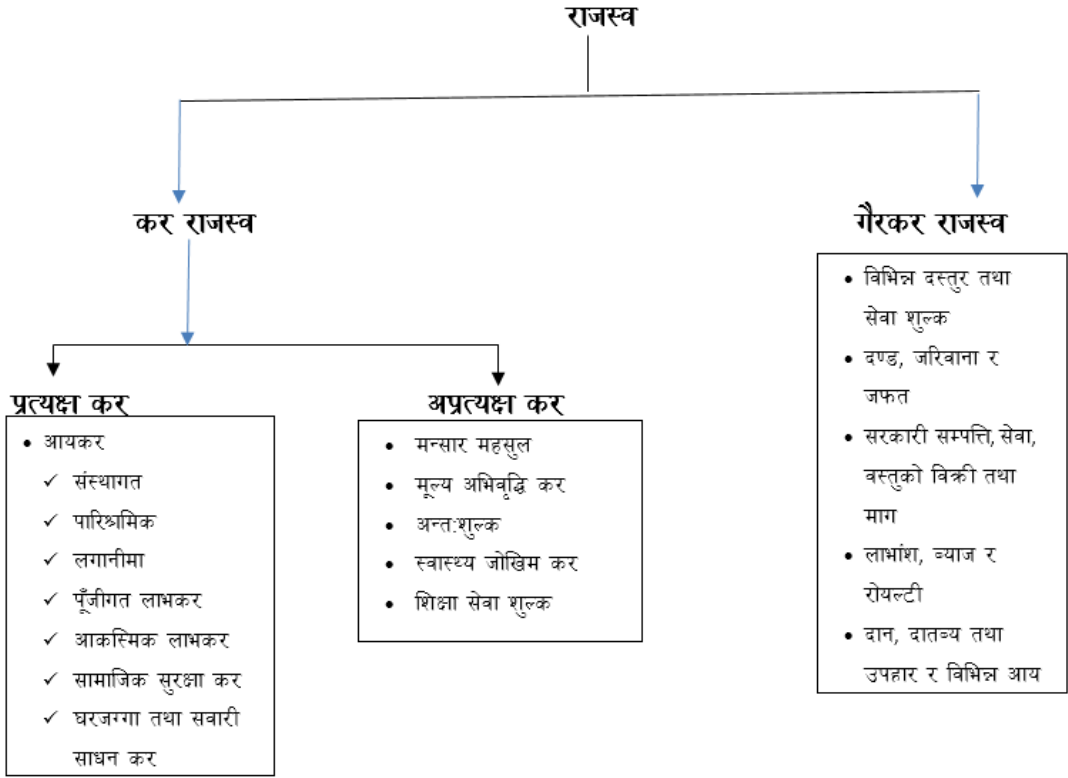
देशमा आर्थिक विकास तथा सामाजिक न्यायको सुनिश्चितता प्रदान गर्न आन्तरिक स्रोतको अहम् भूमिका रहेको छ। “No Taxation without Representation” को विश्वव्यापी सिद्धान्त बमोजिम आन्तरिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्न कर लगाइन्छ। शाब्दिक रूपमा कुनै पनि व्यक्तिले तत्काल कुनै पनि प्रतिफलको अपेक्षा नगरी गरिने अनिवार्य योगदान नै कर हो। व्यक्तिको आयमा कानून बमोजिम कर लगाइन्छ। वृहत नेपाली शब्दकोषमा राजस्व दाखिला हुने गरी नागरिकले सरकारी सरोकारवाला कार्यालयलाई अनिवार्य दायित्वको रूपमा दिनुपर्ने विभिन्न प्रकारको तिरो वा रकमलाई कर भनि परिभाषित गरेको छ। समग्रमा, राजस्व भन्नाले समग्र शासन व्यवस्था सञ्चालन, पूर्वाधार निर्माण तथा सामाजिक न्यायको दायित्व पुरा गर्न आर्थिक गतिविधिबाट आयआर्जन गरी प्रत्यक्ष लाभविना व्यक्ति तथा निकायले सरकारलाई स्वःस्फूर्त रूपमा गरिने भुक्तानी वा योगदानलाई बुझाउँछ।

२. नेपालको कर प्रणाली

सरकारले आन्तरिक स्रोत परिचालनको रूपमा संकलन गर्ने राजस्वलाई कर राजस्व र गैरकर राजस्व गरी दुई प्रकारले विभाजन गर्ने प्रचलन छ। कर राजस्व आमदानी वा उपभोगको आधारमा लगाइन्छ। यसमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष गरी दुई प्रकारका कर लगाइन्छ। प्रत्यक्ष करमा करको भार पर्ने व्यक्तिले भुक्तानी गर्छ भने अप्रत्यक्ष करमा करको दायित्व अर्को व्यक्तिमा सारिन्छ। आयकर प्रत्यक्ष कर हो भने मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महशुल, अन्तःशुल्क अप्रत्यक्ष करका उदाहरण हुन्।

सरकारले जनतालाई कुनै प्रकारको सेवा सुविधा उपलब्ध गराए बापत असुल गरिने कर गैरकर हो। जस्तै: टेलिफोन, सडक मर्मत सम्भार दस्तुर, दण्ड जरिवाना, एजेन्सी दस्तुर आदि। नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट समेत परिचालन गर्ने राजस्व (कर तथा गैरकर) सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख छ। नेपालको कर तथा गैरकरको मौजुदा संरचना देहायबमोजिम रहेको छ।

सचिव, आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय, कर्णाली प्रदेश

३. कर प्रणालीको वर्तमान स्वरूप र संरचना:

नेपालको कर प्रणाली स्वयंकर प्रणालीमा आधारित छ। कारोवारको हिसाबकिताब तोकिएको विधि बमोजिम व्यवसायी स्वयंले राख्ने र सोही बमोजिम हिसाब गणना गरी कर दाखिला गर्ने पहिलो जिम्मेवारी करदाताको स्वयंको हुने प्रणाली स्वयं कर प्रणाली हो। करदाताले पेश गरेको विवरणमा कुनै त्रुटी, झुट्टा र गलत प्रमाणित भएमा बाहेक सोही विवरणलाई कर प्रशासनले मान्यता दिनुपर्ने हुन्छ। संविधानमा निर्देशित राज्य सञ्चालनको मार्गदर्शनको रूपमा रहेका राज्यको नीति र निर्देशक सिद्धान्तहरूको आधारमा अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९ मा संघ, प्रदेश, स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकारको रूपमा करारोपण अधिकार स्पष्ट गरिएको छ। साथै, अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले संघीय सरकारले संकलन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्तःशुल्कबाट विभाज्य कोष मार्फत प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाडफाँड गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

नेपालको संविधानको अनुसूचीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको अलग अलग व्यवस्था गरिएको छ। जस अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो अधिकार क्षेत्रमा करारोपण गर्ने सक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

क. आन्तरिक राजस्व

आन्तरिक राजस्व विभागले आयकर, मू.अ.कर, अन्तःशुल्क राजस्वको प्रशासन गर्दछ। विभाग अन्तर्गत हाल ८४ कार्यालय रहेका छन्। सबै प्रकारका आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याउन, करदातालाई सरल, सहज, मितव्ययी र प्रविधिमैत्री सेवा प्रवाह गरी लागत र समय घटाउन तथा कर प्रशासनको सबै क्षेत्रमा उपस्थिति बढाउने सरकारको नीति अनुरूप कर प्रशासनको संगठन संरचना समेत विस्तार गरी समसामयिक बनाउदै लैजाने कार्यमा विभागको अहम् भूमिका छ। प्रारम्भिक समयमा कर प्रशासनको उपस्थिति विकास क्षेत्र वा अञ्चलस्तर मात्र थियो। अबको कर प्रशासनको संरचना संघीय संरचना अनुरूप बनाउने नीति छ। हाल ५४ जिल्लामा कर प्रशासनको प्रत्यक्ष उपस्थिति छ। आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू नभएको जिल्लामा सम्बन्धित जिल्लाको कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट घुम्टिसेवा मार्फत सेवा प्रवाहको काम भइरहेको छ। यसरी सेवा प्रवाह गर्ने विभागको मौजुदा संगठनात्मक संरचना देहाय अनुसार रहेको छः

- आन्तरिक राजस्व विभाग -१ केन्द्रिय स्तरमा (४ महाशाखा)
- ठूला करदाता कार्यालय -१ केन्द्रियस्तरमा रहेको छ। तर कार्यालयको कार्यक्षेत्र नेपाल राज्यभर हुने तथा वार्षिक १ अर्ब भन्दा बढीको कारोवार गर्ने करदाताको प्रशासन गरिन्छ।
- मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय -१ केन्द्रिय स्तरमा रहेको छ र कार्यालयको कार्यक्षेत्र नेपाल राज्य भर छ। यसले वार्षिक ५० करोड देखि १ अर्बसम्म कारोवार गर्ने करदाताको प्रशासन गर्दछ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालय - ४३, क्षेत्रगत, प्रदेशगत र संघमा आर्थिक केन्द्रलाई दृष्टिगत गरी स्थापना गरिएको छ। यसमध्ये काठमाण्डौँ उपत्यकामा १३ र उपत्यका बाहिर ३० कार्यालय रहेका छन्। यी कार्यालयबाट वार्षिक ५० करोड भन्दा कम कारोवार गर्ने करदाताको प्रशासन गरिन्छ।
- करदाता सेवा कार्यालय: तुलनात्मक रूपमा आर्थिक क्रियाकलाप बढी नहुने, दुर्गम र यातायात र विकासका दृष्टिले कमजोर क्षेत्रका साना करदाताहरूको कर सम्बन्धी कामकारवाहीलाई सरल र ब्यवहारिक बनाउन हाल ३९ वटा सेवा कार्यालयहरू मार्फत सेवा प्रवाह भइरहेको छ।

ख. भन्सार

भन्सार भन्नाले क्योटो कन्भेन्सनको परिभाषा बमोजिम भन्सार सम्बन्धी कानूनको प्रशासन गर्ने र भन्सार महसुल, कर, शुल्क एवं दस्तुरहरू संकलन गर्ने कार्यमा संलग्न सरकारी सेवालार्इ

बुझाउँछ। मालबस्तुको आयात, निर्यात, भण्डारण र आवागमन सम्बन्धी अन्य कानूनहरूको कार्यान्वयन भन्सार प्रशासनमा गरिन्छ। नेपालको भन्सार प्रशासनको इतिहास लामो छ। वैदिक कालमा 'भगदुत' को रूपमा भन्सार प्रशासन अस्तित्वमा थियो। किराँतकाल, लिच्छविकाल हुँदै नेपालको एकीकरण पश्चात वि सं २००७ सम्म यस क्षेत्रमा ठूलो विकास भएको देखिन्छ। वि.सं. २००७ सालदेखि बर्षेनी रूपमा भन्सार महसुल दरवन्दी निर्धारण गर्ने र विद्यमान दरवन्दीमा हेरफेर गर्ने उद्देश्यले ट्यारिफ बोर्ड गठन भयो। भन्सार सम्बन्धी प्रशासन गर्न वि.सं. २०१४ मा Customs Commissioner Office स्थापना भयो। वि.सं. २०१९ मा भन्सार तथा अन्तःशुल्क विभाग गठन भयो। नेपालले WTO को सदस्यता प्राप्त गरेपछि नेपालको भन्सार प्रशासनलाई अन्तर्राष्ट्रिय भन्सार अनुरूप बनाउने गरी भन्सार ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६४ ल्याई आधुनिक भन्सार प्रशासनको शुरुवात भयो। भन्सार तर्फ ३० वटा मूल भन्सार र १३० वटा छोटी भन्सार रहेका छन्।

ग. गैरकर राजस्व

कर राजस्व वाहेक सरकारी वस्तु तथा सेवाको बिक्री, भाडा, रोयल्टी, लाभांश, व्याज, साँवा फिर्ता आदिको रूपमा सरकारलाई प्राप्त हुने आय राजस्व हो। साविकमा प्रशासनिक सेवा सुविधा उपलब्ध गराउँदा सेवा शुल्कमा केन्द्रित गैरकर राजस्व हालको समयमा राजस्वको एउटा प्रमुख आधारस्तम्भको रूपमा रहेको छ। यसको कुल राजस्वमा करिब ८ प्रतिशत योगदान रहेको छ।

नेपाल सरकारका करिब ४० निकायले गैरकर राजस्व संकलन गर्छन्। गैर कर राजस्वको दरको पुनरावलोकन तथा नयाँ क्षेत्रमा गैर कर लगाउने विषयमा सहमति दिने र गैर कर संकलनको अनुगमन अर्थ मन्त्रालयको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाले गर्छ। मुलुकमा सवल, स्वाधीन, सक्षम र उन्नत अर्थतन्त्र निर्माणको लागि आवश्यक स्रोत जुटाई बैदेशिक अनुदान र ऋण माथिको परनिर्भरता क्रमशः घटाउँदै लैजान गैरकरको महत्वपूर्ण योगदान रहन्छ।

घ. संघ प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना

नेपालको संविधानको भाग ५ मा राज्यका संरचना र राज्य शक्तिको वाडफाँडका सम्बन्धमा व्यवस्था गरी धारा ५६ को उपधारा १ मा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको हुने व्यवस्था छ। साथै धारा २३२ को उपधारा १ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने विषय उल्लेख छ। सोहि सिद्धान्तको आधारमा संघ, ७ प्रदेश र ७५३ स्थानीय सरकारको संरचना कार्यान्वयनमा रहेको छ।

संविधानको धारा ६० ले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने तर साझा सूची भित्रको विषयमा र कुनैपनि तहको सूचीमा नपरेको विषयमा कर लगाउने र राजस्व संकलन गर्ने व्यवस्था नेपाल सरकारले व्यवस्था गरे बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित आधारमा सोको वितरण गर्ने व्यवस्था छ। राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ ले तीन तहको सरकार बीच राजस्व बाँडफाँड गर्ने प्रयोजनको लागि देहायका आधार तोकिएको छ:

- जनसंख्या र जनसांख्यिक विवरण
- क्षेत्रफल
- मानव विकास सूचाकांक
- खर्चको आवश्यकता
- राजस्व संकलनमा गरेको प्रयास
- पूर्वधार विकास र
- विशेष अवस्था।

उल्लिखित आधार पहिलो पटक पाँच वर्षको लागि हुने र आवश्यकतानुसार परिवर्तन गर्न सकिने व्यवस्थाको समेत सुनिश्चितता गरिएको छ।

ड. राजस्व बाँडफाँडको सैद्धान्तिक आधार

वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयनको महत्वपूर्ण पक्ष भनेको सबै तहका सरकारको स्रोतहरूको संविधान र मौजुदा कानून बमोजिम बाँडफाँड गरी शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्नु हो। माथिल्ला तहका सरकारबाट तल्लो तहमा बाँडफाँड हुने राजस्व (Vertical Revenue Sharing) र तल्ला तहका सरकारबाट माथि प्रवाह हुने राजस्व (Upward Transfer of Revenue) प्रणाली गरी दुई प्रकारको राजस्व बाँडफाँड पद्धति रहेकोमा नेपालमा संघबाट प्रदेश र स्थानीय तथा प्रदेश र स्थानीयबीच दोहोरो रूपमा बाँडफाँड हुने पद्धति रहेकोछ। अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले राजस्व बाँडफाँड, राजस्वको अधिकार र अनुदान सम्बन्धमा संघीय सरकारले संकलन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक अन्तःशुल्कबाट उठेको राजस्वबाट ७० प्रतिशत संघ, १५/१५ प्रतिशत प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँड हुने व्यवस्था गरेको छ। प्रदेश सरकारले लगाउने कर घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर मनोरन्जन कर विज्ञापन कर र कृषि आयमा लगाइने कर छन्। गैरकर अन्तर्गत सेवा शुल्क दस्तुर पर्यटन शुल्क र दण्ड जरिवाना रहेका छन्। साथै, प्रदेशको अधिकार क्षेत्रको विषयमा प्रदेश कानून र अन्य प्रचलित कानून अनुसार लगाइने कर तथा गैरकर समेतको अधिकार छ। स्थानीय तहको

कराधिकारमा सम्पत्ती कर, घरवहाल कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन कर, सवारी साधन कर, भूमि कर, मनोरन्जन कर, विज्ञापन कर र व्यवसाय कर तथा गैरकर तर्फ सेवा शुल्क दस्तुर पर्यटन शुल्क र दण्ड जरिवाना रहेका छन्। स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रको विषयमा स्थानीय कानून र अन्य प्रचलित कानून अनुसार लगाइने अन्य कर तथा गैरकर समेत छन्। संविधानको अनुसूचीमा प्रदेश र स्थानीय तह दुवैको एकल करप्रशासनको अधिकार सूचीमा रहेका देहायको कर लगाइने र उठाउने व्यवस्था छ।

- सवारी साधन कर: प्रदेशले लगाउने र उठाउने, तर टांगा, रिक्सा, अटोरिक्सा र विद्युतीय रिक्सामा सवारी साधन करको दर गाउँपालिका वा नगरपालिकाले लगाउने र उठाउने छ।
- घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क र मनोरन्जन कर प्रदेशले लगाउने र स्थानीय तहले उठाउने छ।
- विज्ञापन करको दर गाउँपालिका वा नगरपालिकाले लगाउने र उठाउने छ।

तर घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरन्जन कर र विज्ञापन करबाट उठेको रकम मध्ये साठी प्रतिशत स्थानीय तहले स्थानीय संचित कोषमा दाखिला गरी चालिस प्रतिशत रकम मासिक रूपमा प्रदेश सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोछ।

४. कर प्रशासनका मौजुदा समस्या र चुनौती

सार्वजनिक वित्तको वस्तुपरक र प्रभावकारी ढंगले परिचालन गरी अर्थतन्त्रको सवलीकरण तथा विकासलाई समन्यायिक र बहुआयमिक बनाउने कार्यमा कर प्रणालीको गुणात्मक सुधार र सोको निरन्तरता अपरिहार्य छ। यहि दिशामा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सुधारका प्रयासहरु केन्द्रित छन्। कर प्रशासनको संरचनात्मक सुधार र विकासको क्षेत्रमा समय क्रममा धेरै कार्यहरु भएका छन्। आवधिक योजना, कर प्रणाली सुधारको लागि समय समयमा भएका प्रयासहरु, सरकारको नीति र कार्यक्रम तथा कर सुधारका रणनीतिक योजना र सुधार योजनाले निर्देशित गरेका प्रयासहरु पनि यहि आलोकमा रहेको छन्। तथापि सूचना प्रविधिको विकास राजस्व चुहावटका नवीनतम शैली र प्रवृत्ति, सम्पत्ति शुद्धिकरण गर्ने प्रयासहरु, देशको खुला सीमाना, नक्कली बिलविजकको बढ्दो प्रयोग, भन्सार मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्या आदि कारणले कर प्रणाली समस्या र चुनौतीमुक्त छैन। नेपालको कर प्रणालीका प्रमुख समस्या र चुनौती देहाय अनुसार रहेका छन्।

क. मूल्य अभिवृद्धि कर

- मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीलाई विलविजकमा पूर्णरूपमा आवद्ध हुन नसक्नु।
- सबै किसिमका कारोवारलाई दायरामा ल्याउन नसक्नु।

- क्रेडिट विवरण बढ्दो र डेबिट विवरण घट्दै गएको प्रवृत्ति देखिनु।
- करछुट र कर फिर्ताको दिने प्रवृत्ति बढ्दै जानु।
- एकल दरको कारण सबै प्रकारका वस्तुको उपयोगमा सामाजिक न्याय कायम हुन नसक्नु।
- भन्सार मूल्याङ्कन वास्तविक कारोवारमा नहुने कारण न्युन विजकिकरणलाई नियन्त्रण गर्न नसकिनु।
- कर परीक्षण र अनुसन्धानलाई सूचनामा आधारित बनाउन नसक्नु।
- झुट्टा विवरण दिने तथा विवरण नै नदिने प्रवृत्तिको प्रभावकारी रूपमा नियमन नहुन नसक्नु।
- बजार अनुगमनलाई गतिशील र नतिजामा आवद्ध गर्न नसक्नु।
- करछुटका वस्तु तथा सेवाको संख्या बढ्दै जानु।
- बक्यौता बेरुजुको अंश बढ्दै जानु।
- Non-Filer को संख्या बढ्दै जानु।
- डिजिटल पेमेन्टलाई पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु।
- राजनीतिक अनिश्चितता र इच्छाशक्तिमा विविधता देखिनु।

ख. भन्सार

- खुला सीमानाको कारण चोरी पैठारी अत्याधिक हुनु।
- वास्तविक कारोवार मूल्यमा मालवस्तु घोषणा नगर्ने प्रवृत्ति बढ्दै जानु।
- मालवस्तुको घोषणा, पहिचान, बर्गीकरण र जाँचको लागि दक्ष जनशक्ति नहुनु।
- SAFTA सुविधाको कारण SAARC Countries वाट हुने आयात र अन्य देशबीचको मालवस्तु बीच समान व्यवहार नहुनु।
- आधिकारिक उत्पादन कम्पनी र एजेन्सी मार्फत बाहेक पनि पैठारी गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै जानु।
- आधुनिक र दक्ष जनशक्ति सहितको क्वारेन्टाइन ब्यबस्था नहुनु।
- PCA लाई नतिजामुखी बनाउन नसक्नु।
- बण्डेड वेयर हाउसको समस्या।
- भन्सार एजेन्टको संख्या थप गर्न नसक्नु।
- मौजुदा कानूनहरुलाई क्योटो प्रोटोकल र अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्याससंग अद्यावधिक बनाउन नसक्नु।
- भन्सार पूर्वाधार, जनशक्तिको क्षमता विकास नहुनु।

- लामो समय देखि ICP निर्णयको कार्यले पूर्णता पाउन नसक्नु।

ग. आयकर

- सबै किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याउन नसक्नु।
- अर्थतन्त्रको ठूलो हिस्सा रहेको कृषिलाई करको दायरा भन्दा बाहिर हुनु।
- करछुटका क्षेत्रहरू बढ्दै जानु।
- कर सम्बन्धी विवाद समाधानको कार्यगत संयन्त्र नहुनु।
- संघीय संरचनासंग घरबहाल करको अधिकार क्षेत्रको विषय विवादित रहनु।
- नीतिगत अस्थिरता बढ्दै जानु।
- स्वयंकर प्रणाली अवलम्बनको सिद्धान्त अपेक्षित रूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु।
- करदाता शिक्षा अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी नहुनु।
- करलेखापरीक्षकको भूमिका प्रभावकारी नहुनु।
- करदाता र कर प्रशासन बीच विचौलियाको कारण आम सन्देश राम्रो नहुनु।
- कर सम्बन्धी कानूनमा गरिने परिवर्तनहरू संस्थागत हुन नसक्नु।

घ. अन्तःशुल्क

- राजस्वमा अन्तःशुल्कको योगदान वृद्धिको सम्भावनालाई आत्मसात गर्न नसक्नु।
- कर प्रशासनमा अन्तःशुल्क प्रशासन सदैब कम प्राथमिकतामा रहनु।
- अवैध मदिराको उत्पादन र विक्रि वितरणलाई नियमन गर्न नसक्नु।
- भौतिक नियन्त्रण हुने बस्तुको उत्पादनको रेखदेख नियन्त्रणको लागि दक्ष र पर्याप्त जनशक्ति नहुनु।
- समग्र अनुगमन र नियन्त्रण प्रणाली कमजोर हुनु।
- अन्तःशुल्क विवरणलाई मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकरसंग अन्तरआवद्धता गरी सोको परीक्षण गर्ने कार्यले प्राथमिकता नपाउनु।
- Excise Management system लाई समसामयिक बनाउन नसक्नु।
- अन्तःशुल्कमा भएको चुहावट नियन्त्रण गर्न नसकिनु।

ङ. स्थानीय कर

- कर सम्बन्धी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नहुनु।
- स्थानीय तहको करको दायरा विस्तारको सम्भावनाको अध्ययन नहुनु।
- तोकिएको समयमा बजेट नल्याउने प्रवृत्तिले निरन्तरता पाउनु।
- प्रदेश र स्थानीय तहबीच बाँडफाँड हुने राजस्वको अंश अत्यन्तै न्यून हुनु।
- संघ र प्रदेश बीच घरबहाल करको अधिकारको विवाद कायमै रहनु।

- प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्वको नयाँ क्षेत्र पहिचान गर्न नसक्नु।
- संकलित राजस्व र संघवाट वाडफाडवाट प्राप्त राजस्वको समूचित ढंगको उपयोग हुन नसक्नु।

५. कर प्रणाली सुधारका सम्भावना

नेपालको कर प्रणालीको विकासक्रम, संरचना र कार्यान्वयनको सिंहावलोकन गर्दा प्रशस्त भावी सम्भावनाहरू छन्। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले मौजुदा स्रोतको अधिकतम उपयोग, परिचालन र दिगो व्यवस्थापन गर्न देहायका सम्भावनाहरूलाई आत्मसात गर्दै जानुपर्ने अवस्था विद्यमान छ।

- अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई करको दायरामा ल्याई राजस्वको अंश र दायरा विस्तार गर्न सकिने।
- नेपालको कर प्रणाली करिब करिब स्वचालित छ। यसलाई सफल बनाउदै मूल्य अभिवृद्धि करमा विलविजक लिने/दिने प्रणालीको विकास गरी वास्तविक मूल्यमा विलिङ्ग गर्ने प्रणालीको कार्यान्वयनवाट मूल्य अभिवृद्धि करको अंश अपेक्षित रूपमा अभिवृद्धि हुने।
- विभिन्न माध्यमवाट दिइने कर छुटको एकिकृत अभिलेख तयार गरी सोको क्षतिपुर्तिका क्षेत्र पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्ने।
- कर शिक्षा, अनुसन्धात्मक कर परीक्षण, बजार अनुगमन र अन्तरनिकाय समन्वय गरी सूचना सन्जाल मार्फत राजस्व छली र चुहावट नियन्त्रणको रणनीति तय गर्ने।
- मूल्य अभिवृद्धि करको करछुटको अनुसूचीलाई क्रमशः घटाउदै लैजाने।
- गुणस्तरीय करदर्ता गरी करदाता हराउने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्ने।
- नीतिगत अस्थिरताको कारण कर प्रणाली प्रति आम नागरिकको विश्वास घट्दै गएको छ। सरकार पिच्छे नीतिगत परिवर्तन करप्रणालीमा सान्दर्भिक नहुने भएकोले एक निश्चित अवधिसम्म करप्रणालीमा परिवर्तन नगर्ने विषयको सुनिश्चितता गर्ने।
- डिजिटल माध्यमवाट कर सम्बन्धी सबै कामहरू गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने जसले गर्दा कर सहभागिता बढने, लागत र समय घटी Doing Business Cost घटाउन सहयोग गर्छ।
- करप्रशासनमा अन्तर्राष्ट्रिय करप्रणालीका मूल्य मान्यता, लेखा र लेखापरीक्षण विधिको आत्मसात गर्ने।
- अन्तःशुल्क प्रशासनलाई आधुनिकिकरण गर्दै क्रमशः स्वयं निष्कासन प्रणालीमा रूपान्तरित हुने। सरकार र आम नागरिकको करप्रतिको धारणामा परिवर्तन ल्याउन जरुरी छ।
- भन्सार प्रशासनलाई आधुनिक पारदर्शी र व्यवसायमैत्री बनाउने प्रविधि, मूल्यांकन प्रणाली र विधि, सेवा प्रवाह र भौतिक पूर्वाधिकारमा जोड दिने।

- प्रदेश र स्थानीय तहको कराधारको कानूनी संरचना र द्विविधा भएका विषयहरूको यथासिद्ध निराकरणको संयन्त्र बनाउने।
- समग्र करप्रशासनको लागि प्रविधि, मानवस्रोत व्यवस्था र भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने।

६. निश्कर्ष

राज्य सञ्चालनको दिगो स्रोत, सामाजिक न्याय र सुव्यवस्थाको सुनिश्चितता तथा राज्यको आम नागरिकप्रतिको दायित्व पूरा गर्ने सिलसिलामा आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्न राजस्व परिचालनको अहम् भूमिका छ। विश्वव्यापी रूपमा पनि विकसित मुलकहरूको समेत उदाहरण हेर्दा राजस्वको दिगो र भरपर्दो स्रोत भएका देशहरू समृद्ध, सुखी र प्रभावशाली छन्। नेपालको मौजुदा करप्रणालीलाई आधुनिक, प्रविधिमैत्री र क्षमतावान जनशक्ति सहितका संयन्त्र विकास गर्नु जरुरी छ। क्षेत्रगत रूपमा रहेका सम्भावना केन्द्रित बहस मार्फत कर प्रणालीलाई अपेक्षित आलोकमा सुधार गर्ने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन्।

सन्दर्भ सामग्री

- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९ नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति।
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय।
- आयकर ऐन, २०५८ तथा आयकर नियमावली, २०५९ नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति।
- उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय।
- गैरकर राजस्व विषयक अध्ययन प्रतिवेदन, नेपाल राजस्व परामर्श समिति।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली, २०५३ नेपाल कानून किताव व्यवस्था समिति।
- भन्सार ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६४ नेपाल कानून व्यवस्था समिति।
- नेपालको संविधान, कानून किताव व्यवस्था समिति।
- नेपालको कर कानून, डा. चन्द्रमणि अधिकारी, पैरवी प्रकाशन।
- पराग, राजस्व विशेषाङ्क- २ र ३, नेपाल राष्ट्रिय निजामती कर्मचारी संगठन, अर्थ विभागिय समिति।
- राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७८, नेपाल राजस्व परामर्श समिति, काठमाण्डौ।
- राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदनहरू, अर्थ मन्त्रालय सिंहदरवार।
- साल वसाली आर्थिक ऐनहरू।

राजस्व प्रशासन र सुशासन

✍ अर्जुन प्रसाद भट्टराई

सुशासनको अवधारणा:

नेपालको प्रशासनिक संयन्त्रमा सुशासनको प्रयोगको इतिहास लामो छैन । यो नवीनतम् अवधारणा पनि हो । सन् १९७० को दशकमा सयुक्त राष्ट्र संघले विकासको मुल केन्द्रबिन्दुको रूपमा मानवलाई मानी सहभागितामूलक शासन पद्धतिको रूपमा जोड दिन थालेपछि सुशासनको अवधारणा आएको हो ।

सन् १९८० को दशकमा विश्वबैंकको लगानीमा अफ्रिकी देशहरूमा संचालित आयोजनाहरूले आशातित रूपमा प्रगति हासिल गर्न नसकेपछि सुशासनलाई वैदेशिक सहायताको पूर्वसर्तको रूपमा राख्न थालियो । कुशासन विरुद्धको शासकीय सुधार गर्न मुल लक्ष्य लिएर देखापरेको सुशासन हरेक प्रशासनिक आयामको अंग बनेको छ । प्रशासनिक कार्यहरूको महत्वपूर्ण हिस्सा बनेको छ । कर प्रशासनमा सुशासनको अवधारणा अझ सान्दर्भिक, आवश्यक र महत्वपूर्ण हुदै आएको छ । राजनीतिक क्षेत्रमा जनउत्तरदायी शासन व्यवस्था एवम् स्वच्छ जनमुखी सरकार स्थापना गर्न सुशासन हुन अनिवार्य छ । प्रशासकहरूले छिटो, छरितो, चुस्त, दुरुस्त, पारदर्शी प्रशासनिक संयन्त्रको व्यवस्थापन गर्ने कार्यलाई समेत सुशासनको संज्ञा दिन सकिन्छ ।

समग्रमा जनताको हित र कल्याणलाई सर्वोपरी ठानी पारदर्शी, उत्तरदायी, जनसहभागितामूलक, समन्यायिक, स्वच्छ, सक्षम, कुशल र विधिसम्मत कार्यप्रणाली अवलम्बन गर्दै कार्यविधिमा सुधार गर्ने र असल प्रशासनिक व्यवस्थापनको कार्य गर्नुलाई सुशासन मान्न सकिन्छ । व्यापक अर्थमा सुशासनको विशेषताहरूलाई निम्नानुसार लिपिबद्ध गर्न सकिन्छ:

- विधिसम्मत शासनप्रणालीको संचालन,
- जनकल्याणकारी सार्वजनिक नीतिहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन,
- लोककल्याणकारी शासन प्रणाली,
- प्रशासनिक र राजनीतिक जवाफदेहिता,
- भ्रष्टाचार नियन्त्रण,
- प्रशासन र शासकीय प्रणालीमा सुधारमा निरन्तरता,
- सार्वजनिक सेवाहरूको वितरणमा प्रभावकारिता,
- कार्यसम्पादनमा सरलता, सहजता, स्वच्छता, शीघ्रता र निष्पक्षता,

उपमहानिर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

- इमान्दारिता र नैतिकताको प्रवर्द्धन ।
सुशासनको अभिवृद्धिका लागि प्रशासनिक निकायहरूमा सुधार आवश्यक मानिन्छ ।
प्रशासन संयन्त्रहरूलाई समय सापेक्षरूपमा परिवर्तन गर्दै यसको कार्यान्वयनमा निम्न अनुसार परिलक्षित कदमहरू चाल्न आवश्यक मानिन्छ ।
- सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको काम, कर्तव्य, उत्तरदायित्व र जिम्मेवारी कानूनमा स्पष्ट हुनुपर्ने,
- सरकारी कार्यको पारदर्शिता सम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था,
- सूचनाको हकको प्रत्याभूतिको व्यवस्था,
- नतिजामुखी प्रशासनिक संयन्त्र,
- कार्यसम्पादनको व्यवस्थापन परीक्षण,
- नीतिमा सरोकारवाला पक्षको सहभागिता,
- अधिकारको प्रत्यायोजन,
- कार्यसम्पादनको मूल्यांकनको आधारमा दण्ड पुरस्कारको व्यवस्था र मापदण्ड निर्धारण,
- अनुगमन र मूल्यांकन प्रणालीको प्रभावकारी व्यवस्था,
- सेवाको समय, लागत, गुणस्तरको मापदण्ड निर्धारण,
- गुनासो सुनुवाईको व्यवस्था,
- इमान्दारिता, सदाचारिता, भ्रष्टाचारमा शुन्य सहनशिलताको प्रत्याभूति

नेपालको कर प्रशासनमा सुशासन:

उपरोक्त अवधारणालाई आत्मसात गर्दै कर प्रशासनले शासकीय सुधार र प्रबन्धलाई तीव्रता दिदै आएको छ । कर प्रशासनको कार्यलाई सुशासनको आधारभूत मान्यता अनुरूप पारदर्शी, जवाफदेहि, आमजनताको सहभागितामा संचालन गर्ने अवधारणा अवलम्बन गर्दै आएको छ । समतामूलक व्यवहार, करदाताको सम्मान, सदाचारिता, प्रतिबद्धता, सहकार्य गरी नवीन सोचका साथ सुशासनको प्रत्याभूति दिने गरी कार्य गरेको छ । सुशासनको अवधारणा अनुरूप गर्ने कार्यहरूमा नीतिगत सुधार गरी कर कानूनको पालनमा अभिवृद्धि गर्ने, आधुनिक विद्युतीय प्रविधिको प्रयोग गरी करदातालाई सहज, सरल पंहुच स्थापना गर्ने, सांगठनिक प्रणालीको सुदृढीकरणको माध्यमबाट प्रणालीगत सुधार गर्ने तथा सक्षम जनशक्तिको निर्माण गरी कर प्रशासनलाई गुणस्तरीय बनाउदै लैजाने अभिप्राय रहेको छ । कर प्रशासनले सुशासनको अवधारणा अनुरूप निम्न कार्य गर्दै आएको देखिन्छ ।

- स्वयं कर प्रणालीमा आधारित कर प्रणालीको अबलम्बन,
- सक्षम र छरितो कर प्रशासनको अवधारणा,

- निजीक्षेत्रको सहभागितामा जोड,
- समतामूलक व्यवहार,
- करदाताको अधिकारको प्रत्याभूति र करदाता सम्मान,
- सदाचारिता र प्रतिबद्धता,
- नवीन सोचको प्रवर्द्धन,
- सक्षम र प्रभावकारी कर प्रणालीको प्रवर्द्धन,
- स्रोत र साधनको समुचित परिचालन,
- सेवा प्रवाहमा सरलता प्रभावकारिता र गुणस्तरियता,
- पारदर्शिता र स्वच्छता,
- नैतिकता र इमान्दारिताको प्रवर्द्धन,
- आचरण र व्यवहारमा सुधार,

कर प्रशासनले सुशासनको अवधारणा अनुरूप कार्य सम्पादन हुने गरी सुधार गरी आएको देखिन्छ । व्यवस्थापकीय, संस्थागत, प्रणालीगत, प्रकृत्यागत, सुधारको लागि तथा रणनीतिगत कार्यको माध्यमबाट रूपान्तरण गर्दै आएको छ । त्यसैलाई आधारमानी कार्य संचालनमा निम्न रणनीतिगत आधारमा सुधारको कार्य गर्दै आएको छ ।

- आवश्यकतामा आधारित करदाता शिक्षा तथा सूचना संप्रेषण,
- सूचना प्रविधिमा आधारित करदाता सेवा,
- वैज्ञानिक प्रक्षेपणमा आधारित कर राजस्वको लक्ष्य निर्धारण,
- अनुसन्धानमा आधारित कर नीतिको तर्जुमा,
- जोखिममा आधारित पूर्ण कर परीक्षण,
- न्यायिक सिद्धान्तमा आधारित पुनरावेदन,
- सूचना र तथ्यमा आधारित कर अनुसन्धान ।

उपरोक्त कार्यसम्पादन रणनीतिहरूलाई कार्यान्वयन तहमा प्रभावकारी बनाउने र दैनिक कार्यरू सम्पादन, लक्ष्य निर्धारण, कार्यालयको अनुगमन तथा निरीक्षण, समिक्षा बैठक, समस्याको पहिचान र समाधानका उपायहरूको खोजी जस्ता कार्य गरी कर प्रशासनको सुधार परिवर्तन गरी कार्यान्वयनको लागि निम्न कार्यहरू गरिदै आएको छ ।

- आर्थिक नीतिको माध्यमबाट सुधारका विषय अवलम्बन गर्ने,
- रणनीतिक योजना र सुधार योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयन,
- राजस्व नीतिको तर्जुमा,
- वार्षिक कार्ययोजना,

- कार्यसम्पादन सम्झौता,
- बर्षिक राजस्व लक्ष्य तथा कार्यात्मक लक्ष्य निर्धारण,
- कार्यालयको अनुगमन प्रणाली तथा कार्यालयहरूको वर्गीकरण विधि,
- कर्मचारी तथा करदाता सम्मानित कार्यक्रम,
- समिक्षा बैठकको व्यवस्था,
- व्यवस्थापन गोष्ठी र घोषणपत्र,
- कार्य सम्पादनको समिक्षा

संक्षिप्त रूपमा भन्नुपर्दा राजस्व प्रशासनमा निम्नानुसारका सुधारहरू गरेको पाइन्छ:

राजस्व संकलन प्रणालीमा सुधार:

राजस्व संकलनलाई सरल, पारदर्शी, छिटो छरितो बनाउनको लागि भुक्तानी प्रणालीमा व्यापक सुधार हुँदै आएको छ । राजस्व शीर्षकहरूको वर्गीकरण, राजस्व भुक्तानी गर्ने बैंकहरूको व्यवस्था, विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली, बैंकहरूबाटै पूर्वानुमानित करको भुक्तानी तथा विवरण पेश गर्ने व्यवस्था, रियल टायम रिपोर्टिङको व्यवस्था जस्ता कार्य गर्न सकिने गरी व्यवस्था गरिएको छ ।

करदाता सेवामा सुधार:

करदातालाई सेवा प्रदान गर्दा कम लागतमा र समयमा उपयुक्त र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने लक्ष्य लिई सोहि अनुसार सुधार हुँदै आएको छ । करदाता सेवालार्इ आधुनिक विद्युतीय सूचना प्रणालीको माध्यममा आवद्ध गरी विवरण बुझाउने, स्थाई लेखा नम्बर जारी गर्ने, विवरणहरूमा संसोधन गर्ने, करदाता शिक्षा संचालन गर्ने लगायतका कार्यहरूलाई छिटो छरितो र गुणस्तरीय बनाउने, विद्युतीय प्रविधिको प्रयोगबाट सम्पूर्ण सेवालार्इ आवद्ध गरी सरल, सहज बनाउदै करदाताको सेवा र सुविधालार्इ कम लागत र समयमा कर परीक्षण गर्ने उपयुक्त गुणस्तरमा प्रदान गरी सुशासनको प्रत्याभुतिको लागि कार्य भैरहेको छ ।

पूर्णकर परीक्षण तथा अनुसन्धान:

कर परीक्षणलाई जोखिममा आधारित बनाउदै जोखिम इन्जिनको माध्यमबाट छनौट गरी कर परीक्षणको लागि छनौटको कार्य हुँदै आएको छ । छनौटको लागि जोखिमको मूल्यांकनको आधारमा नोक्सानीमा रहेका करदाता, कम नाफा देखाउने, ठूलो कारोबार गरेका तर कर कम तिर्ने करदाता, कर कानूनको परिपालना नगर्ने करदाता, कर चुहावट गर्ने संभावित करदाताहरूमा लार्इ छनौट गरी करपरीक्षणको माध्यमबाट कर चुहावट नियन्त्रण गरी राजस्व प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउदै लगिएको छ । कानूनमा व्यवस्थता गरी करदातासँग आवश्यक कागजात

माग गर्ने, कागजात पेश गर्न समय उपलब्ध गराउने, करदाताको लेखा विवरण, खाताबही तोकिएको समयमा पेश गर्ने, पेश गरिएका लेखा, खाता, बिल बिजक आदि विवरणहरूको चेकजाँच गरी देखिएका कैफियत उल्लेख गरी करदातालाई सफाईको मौका दिई कानून बमोजिम तोकिएको समयभित्र जवाफ दिने व्यवस्था गरिएको छ । करदाताले दिएको जवाफको अध्ययन गरी अन्तिम कर निर्धारण दिने व्यवस्था गरिएको छ । करदाताले कानूनमा उल्लेख भए बमोजिम कार्यालयको निर्णय चित्त नबुझेमा पुनरावेदन दिन सक्ने व्यवस्था ऐनमा रहेको छ ।

अन्य व्यवस्था

करदाताको शिकायत लिने, हेल्प डेस्कको व्यवस्था, वेब साइटमा सूचनामूलक सन्देशको व्यवस्था, सूचना अधिकारीको व्यवस्था, कल सेन्टरको व्यवस्था, हेलो सरकार जस्ता विधिको माध्यमबाट करदातालाई सरकारी सेवालाई सरल सहज बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

कर प्रशासनमा सुशासन कायम गर्न देखिएका समस्या तथा समाधानको उपाय:

कर प्रशासनलाई करदातामैत्री बनाउदै पारदर्शी जबाफदेही, उत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउदै लैजानुपर्ने प्रमुख चुनौतिको रूपमा देखा पर्दछ । प्रभावकारी कार्य सम्पादनलाई उपयुक्त नीति, कार्यान्वयन कार्ययोजना, प्रभावकारी कर्मचारी संयन्त्र, अधिकतम आधुनिक विद्युत्तीय प्रविधिको प्रयोगको माध्यमबाट आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई प्रभावकारी बनाउन करदाता मैत्री कर प्रशासनको प्रत्याभुति दिनुपर्ने चुनौति रहेको छ । अझ पनि सबै प्रकारका आर्थिक गतिबिधिलाई करको दायरामा ल्याउन नसकिएकोले करको दायरामा ल्याउने चुनौति रहेको छ । करिब चालिस प्रतिशत कारोवार अनौपचारिक अर्थतन्त्रले ओगटेको अनुमान गरिएको छ । विद्युत्तीय कारोवारलाई करको दायरामा ल्याउन सकिएको छैन । आयात निर्यात र बैधानिक बाटोबाट कारोवार गराउन सक्ने गरी उपयुक्त नियन्त्रण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन । अझ पनि करदाताहरूले दर्ता नभई कारोवार गर्ने, बिल बिजक जारी नगर्ने, वास्तविक कारोवारको जानकारी कार्यालयलाई नहुने, समयमा आय विवरण दाखिला नगर्ने जस्ता समस्या रहेकोमा त्यसको समाधान गरी कर कानूनको पूर्ण पालना गराउने चेतना अभिवृद्धि गर्ने, करदाता शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउने र कर प्रशासनको कार्य क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने, कर संकलन लागत र कर सहभागिता लागतमा कमी ल्याई कर प्रशासनको कार्यक्षमतामा सुधार गर्ने, कर प्रशासनमा रहेका कमी कमजोरीलाई सुधार गरी सदाचारको प्रवर्द्धन गर्ने, उच्च नैतिकता र इमान्दारिता प्रदर्शन गरी सुशासनको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । कर प्रशासनमा काम गर्ने कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गरी सेवा प्रवाहको गुणस्तरमा सुधार गर्नु पर्ने सबै किसिमको आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याई राजस्वको आधार

फराकिलो बनाउन राजस्व प्रशासनको विस्तार तथा आधुनिकीकरण गरी कुशल व्यवसायिक र स्वच्छ बनाउने आर्थिक विस्तारलाई सहयोग पुग्ने गरी कर प्रणालीमा थप लगानी तथा व्यवच्छ सायमैत्री बनाउने, कर संरचना र दरमा सामयिक सुधार गरी कर प्रणालीलाई थप सरल र समन्वायात्मक बनाउने, राजस्व प्रशासनको संरचनागत र प्रणालीगत पक्षमा सुधार गर्नु पर्ने देखिन्छ । कर प्रशासनको कार्य सम्पादनमा सुशासन अभिवृद्धि गर्ने उदेश्यले एका विषयस हरुलाई समाधान गर्ने सवालमा निम्नरूपमा समाधान गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

- विभिन्न निकायहरुको बीचमा समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउदै लैजाने,
- सेवा प्रवाहमा जिम्मेवारीको स्पष्ट किटान गर्ने,
- समयबद्ध निर्णयको माध्यमबाट कार्य सम्पादन प्रभावकारी बनाउने,
- सेवा प्रवाहमा मापदण्डको निर्धारण गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- कार्य सम्पादन मुल्यांकनलाई वस्तुनिष्ठ बनाउने,
- दण्ड पुरस्कारको उपयुक्त विधिको अबलम्बन गरी वस्तुनिष्ठ बनाउने,
- उच्च नैतिक आचरण र जवाफदेहिताको सिर्जना हुने गरी कार्यविधिमा सुधार गर्ने,
- आर्थिक क्षेत्रमा मितव्ययिता, नियमितता, कार्यदक्षता, र प्रभावकारिता, औचित्यको पुष्टि हुनेगरी स्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रणालीमा लक्ष्य र प्रगतिको बीचको Gap को विश्लेषण गरी समाधान खोज्ने परिपाटीको विकास गर्ने ।

अन्त्यमा,

कर प्रशासनलाई आधारभूत सुशासनको मान्यता अनुरूप सुधार गर्दै यसको प्रभावकारितामा अभिवृद्धि गर्नको लागि उच्च नैतिकता निष्ठा, सदाचारयुक्त व्यवहार, कार्य सम्पादनमा पारदर्शिता, जवाफदेहिताको अबलम्बन गरी सुशासनको प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रचलित कार्यविधि, कानून र नीतीहरुमा सुधार, चुस्त संगठन, संस्थागत सुदृढीकरण, उचित र सम्मानपूर्वक व्यवहार, उच्च नैतिक आचरण, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, कार्य सम्पादनमा निजीक्षेत्रको सहभागिता अनुमान योग्य कार्य प्रणालीको माध्यमबाट सुशासन कायम हुन जाने कुरामा दुई मत हुन सक्दैन ।

सन्दर्भ सामाग्री:

पन्ध्रौं पञ्चवर्षिय योजना, राष्ट्रिय योजना आयोग
 राजस्व बुलेटिहरू, आन्तरिक राजस्व विभाग
 सुधार योजना, आन्तरिक राजस्व विभाग,
 वार्षिक प्रतिवेदनहरू, आन्तरिक राजस्व विभाग ।

क्षेत्रगत विशिष्टताको आधारमा गरिने कर परीक्षणको प्रभावकारिता : एक चर्चा

शिवलाल तिवारी*
टीकाराम भुसाल*

बिषय प्रवेश

आयकर ऐन, २०५८ ले पूर्णरूपमा स्वयंकर निर्धारण प्रणालीलाई आत्मसात गरेको छ । यो करदाताप्रति राज्यले गरेको पूर्ण विश्वासको द्योतक हो र करदाताको अधिकारको सम्मान पनि हो । आधुनिक कर प्रणालीमा स्वेच्छिक कर सहभागितालाई पहिलो प्राथमिकतामा राखिन्छ र करदाताको कारोवारको मुख्य जानकार स्वयम् करदाता हुन्छन् र करदाताप्रति गरिने विश्वास, सेवा र व्यवहारले दिगो कर प्रणाली स्थापित हुनुपर्दछ भन्नेमा द्विविधा छैन । तथापि कर कानुन संभवत संसारकै जटिल कानुनहरू मध्येमा पर्दछन् । कर कानुनमा भएका जटिलता, द्विविधा र छिद्रहरूले कर परिपालनमा असर गर्दछन् । करलाई राज्यले अनिवार्यरूपमा गर्न लगाएको योगदान पनि भन्ने गरिन्छ । यिनै कुराले गर्दा कर सङ्कलन कार्यमा First Trust & Then Follow भने झैँ कर परीक्षण मार्फत Right Taxation भए नभएको Monitoring & Evaluation गर्नुपर्ने हुन्छ ।

कर परीक्षणबाट नयाँ नयाँ चुनौती र साथमा अवसर समेत सिर्जना भएका छन् । कर परीक्षण हुँदा करदातालाई कर परिपालना गराउन सहज भएको पाईन्छ । साथै नीतिगत स्पष्टता गर्न, कानुनी बाधाहरूको समाधान गर्न र समग्र क्षेत्रबाट राजस्वमा हुने योगदानको अनुमान गर्न समेत सहज हुने गर्दछ । कर कानुनको प्रयोगमा एकरूपता हुने, निष्पक्षता कायम हुने र विषयवस्तुको पारदर्शिता हुने समेत अनुभूति गरेको पाईन्छ । ठूला करदाता कार्यालयको कार्यगत प्रणालीको प्रभावकारिताकै कारण मझौला करदाता कार्यालयको स्थापना भएको र यही कार्यप्रणालीकै अनुसरण गरिएको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा प्रभावकारिताको स्तर सम्बन्धमा छुट्टै अध्ययन अनुसन्धान भएको नभएता पनि अर्थ मन्त्रालयले यस्तै प्रकृतिका कार्यालयहरू विस्तार गर्ने रणनीति भने लिएको देखिन्छ ।

स्वयं कर निर्धारण प्रणालीले समग्र राजस्व परिचालनमा पारेको सकारात्मक प्रभावलाई नजर अन्दाज गर्न सकिदैन र यसको तत्काल विकल्प समेत यसैको सुधार मात्र देखिएको छ । स्वयम् कर परिपालनको स्तरलाई प्रभाव पार्ने परिस्थितिहरूलाई सामान्य विप्लेषण गर्दा समग्र कानून परिपालनको स्तरबाटै अनुमान गर्न सकिने हुन्छ । राज्यले लिएको विधिको शासन, लोकतन्त्र

*प्रमुख कर प्रशासक • प्रमुख कर अधिकृत, ठूला करदाता कार्यालय, ललितपुर

र संघीयता, सुशासनको अवस्था, जनताको चेतनास्तर र शासकीय स्थिरताका आधारमा कानूनको परिपालना जस्तो हुन्छ करको परिपालना पनि संभवतः उही स्तरमा रहने हुन्छ । यसरी हेर्दा कर परिपालनाको अवस्था स्वयम् अर्थ मन्त्रालय वा विभाग वा कार्यालयको मात्रै विषय पनि नरहने हुन्छ ।

राज्यको कानूनबमोजिम जनताबाट अनिवार्यरूपमा योगदान हुने कर रकम स्वयं घोषणा गर्न पाउने गरी आधुनिक कर प्रणालीका आधारमा आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, नियमावलीहरू जारी भएका छन् । यसले समग्र आन्तरिक राजस्वलाई परिचालन गर्न बृहत र ठोस आधार प्रदान गर्दछ । एकातिर करदाताहरूको अधिकारको रक्षा गर्नुपर्ने, सेवा सुविधा सहज र प्रभावकारीरूपमा प्रदान गर्नुपर्ने अवस्था छ भने अर्कोतिर करदाताले स्वयं कर घोषणामार्फत योगदान गरेको कर रकम सही मात्रामा, सही समयमा (Right Taxation) प्राप्त गराउनुपर्ने दायित्व हाम्रो कर प्रशासनमा पेचिलो चुनौतिका रूपमा रहेको छ ।

करदाताको वर्गीकरण

नेपालको सन्दर्भमा कर लाग्ने कारोवार गरेको अङ्क र प्रकृतिका आधारमा ठूला, मझौला वा साना करदाता भनी वर्गीकरण गरेको पाईन्छ । १ अर्ब भन्दा माथिको कारोवार गर्ने व्यवसायी, उद्योगी वा लगानीकर्तालाई ठूला करदाता मानिएको छ । साथै कारोवारको प्रकृतिको आधारमा हेर्ने हो भने व्यापार तर्फ रिचार्ज कार्ड, पेट्रोलियम, ग्याँस, स्थानिय खरिद बिक्री गर्ने अटोमोबाईल्स, सुन, मनि चेन्जरको कारोवार जतिसुकै रकमको भएपनि ठूला तथा मझौला करदाता नमानिने मान्यता राखिएको छ । कारोवारका आधारमा गरिने वर्गीकरणले ठूला करदाता कै कति हदसम्म वास्तविक चित्रण गर्छ गर्दैन, त्यो बेगलै बहस गर्न सकिएला । यसै वर्गीकरणले निरन्तर मू.अ.कर नतिरेको वा तिर्न नपरेको (Continuous Credit रहेको) वा दर्ता भएकै मितिदेखि कर छुट सुविधा पाएको वा सुविधा नपाएकोमा पनि निरन्तर घाटामा रहेको अवस्थामा कर योगदान नगरेको व्यक्ति, निकाय पनि ठूला करदाता कै परिधि भित्र रहन्छ । यसको अन्तर्गत स्वयं कर घोषणा बमोजिम निरन्तर घाटामा रहेको वा कर नतिरेको व्यक्ति/ निकाय समेत कर परीक्षणबाट सुनिश्चित गर्ने गरिने हुनाले ठूला करदाता कै अधिकार क्षेत्र भित्र परेको मान्नुपर्दछ ।

ठूला करदाताहरू कार्यालयको कार्यप्रणाली

नेपालमा आधुनिक कर प्रणालीको शुरुवात बि.सं. २००८ मा बजेट वक्तव्यमार्फत भएपनि यसको कार्यान्वयन भने बि.सं.२०१५ देखि अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत आयकर शाखा स्थापना

भएदेखि शुरु भएको थियो । वि.सं.२०१७ मा छुट्टै कर विभाग र यसका २९ वटा कार्यालय हुँदै वि.सं.२०५८ साउन १ देखि आन्तरिक राजस्व विभागका रूपमा साविकका मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तशुल्क र आयकर समेतको प्रशासन शुरु भएको हो । नेपाल सरकारको कुल राजस्व मध्ये करीब आधा हिस्सा आन्तरिक राजस्व विभागबाट र आन्तरिक राजस्व विभागको करीब आधा हिस्सा ठूला करदाता कार्यालयबाटै संकलन हुने गरेको छ । आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत ८४ वटा कार्यालयहरू मध्ये ठूला करदाता कार्यालय एक हो । समग्र विभागले लिएको कार्यप्रणाली बमोजिम नै यस कार्यालयले करदाताको स्वेच्छिक कर सहभागिता बमोजिम कर परिपालना गराउने र कर जोखिममा आधारित भै कर परीक्षण र अनसन्धान गर्ने, सूचना प्रविधिको उपयोग गर्दै करदातालाई सेवा प्रदान गर्ने, करदातासंग प्रत्यक्ष सम्पर्क कम गर्ने, अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई करको दायरामा ल्याउने लेखा र बैकिङ्ग प्रणाली प्रोत्साहन गर्ने गरेको छ । नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले तोकेको करदाताको वार्षिक कारोवारको आधारमा तथा कारोवारको प्रकृतिको आधारमा हाल ५५७ करदाताहरू ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्र भित्र परेका छन् । यी करदाताको सेवा सुविधा, कर परिपालना समेतको व्यवस्थापन, नियमन गर्न ठूला करदाता कार्यालय, ललितपुरमा १ प्रमुख कर प्रशासक, १० जना प्रमुख कर अधिकृत, ३३ जना कर अधिकृत, १ कानून अधिकृत, १ सूचना प्रविधि अधिकृत लगायत ७२ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन् । कार्यगत प्रणाली बमोजिम करदाता सेवा शाखा-१, कर संकलन शाखा-१ तथा क्षेत्रगत विशिष्टताका आधारमा छ वटा कर परीक्षण शाखा र १ वटा अनुसन्धान शाखा समेत रहेको छ । विशेषतः गैह्र कृषिजन्य उद्योग, कृषिजन्य उद्योग, व्यापार, सेवा क्षेत्र, बैकिङ्ग र फाईनान्स तथा अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनीहरू गरी ६ वटा क्षेत्रगतरूपमा छुटाछुट्टै कर परीक्षण शाखाहरू तोकिएँ सोही बमोजिम क्षेत्रगत विशिष्टताका आधारमा कर परीक्षण गरिँदै आएको छ । प्रत्येक शाखाहरू प्रमुख कर अधिकृतले नेतृत्व गर्दछन् ।

यसरी हेर्दा शाखाहरूले सम्पादन गर्ने कार्यलाई विशेष महत्वका साथ हेरिएको देखिन्छ । प्रमुख कर प्रशासकले समग्र शाखा र कार्यालयको कार्यसम्पादनमा मुख्य नेतृत्वदायी भूमिका खेल्नुपर्ने र कर परीक्षणमा खटिने समग्र कार्यालयको ८० प्रतिशत कर्मचारीको कार्य सम्पादनको प्रभावकारीतामै मुख्य जोड दिई गुणस्तरीय र विशिष्ट कर परीक्षणको सुनिश्चतता कायम गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस लेखमा खासगरी ठूला करदाता कार्यालयले कर परीक्षणमा गुणस्तरीयतामा अभिवृद्धि गरी कर परिपालनास्तरलाई कसरी समग्र स्वयं कर प्रणालीको सफलतामा जोड्न सकिन्छ र राजस्व परिचालनमा अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा सुधारका उपायहरूको खोजी गरिने प्रयत्न गरिएको छ ।

कर परीक्षणका चुनौतिहरू

आयकर ऐन, २०५८ ले स्वयं कर प्रणालीलाई evidence based assessment का रूपमा मान्यता दिएको छ । करदाताले आफ्नो कर आफै घोषणा गर्न आय गणना गर्ने, खर्चहरू दाबी गर्ने प्रष्ट कानुनी आधारहरू प्रदान गरेको पाईन्छ । व्यवसायिक छुट सुविधाहरू, कर छुटका प्रावधानहरूलाई समेत स्पष्ट प्रमाणका आधारमा दावी गर्न सकिने हुन्छ । कारोवारका प्रकृतिका आधारमा पनि विशेष व्यवस्थाहरू भएका छन् । जस्तो दीर्घकालीन करारको हकमा कर घोषणा गर्ने छुट्टै प्रवन्ध रहेको छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको करका निर्धारणका लागि विशेष व्यवस्था छन् । निकायविघटन हुँदाका विशेष व्यवस्था, वीमा कारोवारको विशेष व्यवस्थाहरू समेत रहेका छन् । जुन जे सुकै व्यवस्था वा सुविधाहरू प्रदान गरेकोमा समेत करदाताले आफ्नो कारोवार घोषणा गरी कर तिर्दा तोकिएका कागजात, प्रमाण, सूचना, जानकारीहरू विद्युतीय माध्यम वा अन्य माध्यमबाट कर प्रशासन समक्ष पेश गर्नेपर्ने हुन्छ । करदातालाई कागजातको अभिलेख राख्नुपर्ने, प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने, कागजात सुरक्षित राख्नुपर्ने समेत व्यवस्थाहरूले कर प्रशासनको self-assessment व्यवस्था evidence based वा document based रहेको पाईन्छ । यस प्रकारले करदाताले स्वयं कर घोषणा गरी कर तिर्ने व्यवस्थामा प्रमाणको भार करदाता नै रहेको पाईन्छ । यसरी तिरिएको कर अन्यथा संशोधन नभएसम्म अन्तिम हुनेछ ।

तर कर प्रशासनले करदाताबाट उक्त स्वयम् घोषणा गरेको कर माथि संशोधन गर्न पर्ने अवस्थामा पुर्याउनुपर्ने प्रमाणको भार भने कर अधिकृत/ कर प्रशासन माथि रहेको हुन्छ । यसर्थ कर परीक्षण कार्य कर प्रशासनका लागि अत्यन्त अनुसन्धानमूलक, खोजमूलक, जोखिममा आधारित, तथ्यपरक प्रमाणमा आधारित भई गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ ।

कर छली कार्यमा अन्जानवश वा जानाजान दुबै हुने गर्दछ । यसका देवानी वा अपराधिक दुबै दायित्व सिर्जना हुने गर्दछ । आन्तरिक राजस्व विभाग वा अन्तर्गत हुने कर दायित्वमा देवानी दायित्वको प्रयोग बढी गरिएको पाईन्छ ।

बदलिदो विश्वव्यापी व्यापार र बहुविधायुक्त, प्रविधियुक्त परिस्थितिमा दिन प्रतिदिन कर छलीका नयाँ विधिहरूसमेत विकसित हुँदै जाने सिलसिलामा कर प्रशासनको intelligence, सूचना प्रविधिमा पहुँच, प्रमाण संकलन र लेखा कागजातको परीक्षणमा जोखिम विश्लेषणको पर्याप्त ज्ञानमा पनि कर प्रशासन एक कदम अगाडि हुनुपर्ने चुनौती देखिन्छ ।

कर परीक्षणको विषय व्यापक र जटिल विषय हो । कर परीक्षण र संशोधित कर निर्धारण फितलो वा गुणस्तरहीन हुनपुग्दो भने करदाताले उक्त कर विवादमा पुनरावेदन/ मुद्धा गर्ने

अवस्था रही राज्यकोषमा राजस्व संकलन हुन सकदैन । कर विवादका निरोपणमा समेत लामो समय लाग्ने गरेको अवस्थामा स्वेच्छिक कर सहभागिताको मर्म अनुकूल कर प्रशासन र करदाता (सेवाग्राही)बीच तनावको स्थिति यथावत रहिरहन्छ । ठूला करदाताहरूको संशोधित कर निर्धारणमा अधिकांश करदाताले चित्त नबुझाई मुद्दा गर्ने गरेको पाईन्छ । यसबाट राजस्व असूलीमा प्रत्यक्ष योगदान नहुने र कर विवादले गर्दा करदाता र प्रशासन दुबैको समय र लागत लाग्ने गरेको पाईन्छ । कर निर्धारणलाई कसरी न्यायोचित तुल्याउने र करदाता-करप्रशासन दुबैको win-win situation गराउने भन्ने विषय cutting edge challenge नै हुन्छ ।

कर परीक्षणमा क्षेत्रगत विशिष्टताको औचित्य

आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ बमोजिम करदाताको स्वयं कर निर्धारणलाई संशोधन गर्न कर प्रशासनले न्यायोचित आधार लिनुपर्ने भनी उल्लेख गरेको पाईन्छ । स्वयंकर जालसाझीपूर्ण तरीकाले गरेको अवस्था रहे नरहेको समेत यकिन गरिनुपर्ने व्यवस्था छ । विभिन्न परिपत्रहरू, कर निर्धारण सम्बन्धी छुट्टै निर्देशिका, कर लेखा परीक्षण दिग्दर्शन, आयकर निर्देशिका, अन्तःशुल्क निर्देशिका लगायतका व्यवस्थाले पर्याप्त आधारहरू तयार गरेको छ । यसैका आधारमा हालसम्म कर परीक्षण कार्य सम्पादन भईरहेको छ ।

न्यायोचित आधारमा कर संशोधन गर्ने भनेकै Right Taxation हो । यसलाई Evidence Based Audit बाटै एकिन गर्ने गरिएको सन्दर्भमा करदाताको Affordability समेतका आधारमा न्ययोचित तुल्याउने कार्य चुनौतीहरू देखिन्छन् । तर करदातालाई तिर्न नसक्ने गरी कर लगाउँदा त्यस्तो कर निर्धारणलाई न्यायोचित मान्ने विवेक पनि कति विवेकपूर्ण हो ? यसैमा हाम्रो कर निर्धारण नीति घुमिरहेको पाईन्छ । क्षेत्रगत कर परीक्षणको अभ्यासले आयकर ऐन, २०५८ को न्यायोचित कर संशोधन प्रणालीमा कसरी हस्तक्षेप गरी राजस्व असूलीमा योगदान गरेको हुन्छ भन्ने विषयमा ठोस निष्कर्षमा पुग्न छुट्टै अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । क्षेत्रगत कर परीक्षणबाट निस्कने असल अभ्यासहरूलाई अन्य कार्यालयहरूमा समेत अनुसरण गर्न मिल्ने गरी के कस्ता कर जोखिमका नयां विषयहरू उत्खनन् भए भनी लिपिबद्ध र औपचारिक नीतिगत पृष्ठपोषणका अभ्यास भएका पाईदैनन तथापी कार्यालयले आन्तरिक छलफल गर्ने भने गरेको देखिन्छ ।

क्षेत्रगत कर परीक्षणमा दत्तचित्त हुने कर अधिकृतहरूले आफूले पत्ता लगाएका समस्या, कर छलीका छिद्रहरूको कसरी समाधान गर्न सकिन्छ भनी आन्तरिक छलफल, अन्तरक्रिया समेत गरी विश्लेषण गर्ने र आन्तरिक राजस्व विभागले क्षेत्रगत कर परीक्षण निर्देशिका तर्जुमा गरी समसामयिक तालिम, अध्ययनको ब्यबस्था भएमा कर परीक्षण गुणस्तरीय हुन गई कर

परिपालनामा वृद्धि हुन्छ । ठूला करदाताहरूको कर परीक्षण राजस्व संकलन र कर परिपालनाको प्रदर्शनीय प्रभाव दुवै दृष्टिले अहम् हुने गर्दछ । कर तिर्ने बानीको विकास गराउन र कर परिपालना गर्ने करदातालाई सम्मान प्रदान गर्न कर निर्धारण प्रक्रिया व्यवस्थित र पारदर्शी, स्वच्छ हुनुपर्दछ ।

प्रत्येक व्यवसाय, व्यापार, उद्योग वा आय आर्जनका क्रियाकलापका विभिन्न कार्य प्रवाह/प्रक्रियाहरू हुन्छन् । सो बमोजिम वास्तविक आयहरूको पहिचान गर्न र वास्तविक लागत सुनिश्चित गर्न क्षेत्रगत रूपमा समान प्रकृतिका हुने कारोबारहरूको विश्लेषण, अध्ययन र परीक्षणबाट वास्तविक कर निर्धारण (Right Taxation) मा न्यायोचितता प्रदान गर्न सकिएमा मात्र कर परीक्षणको वास्तविक उद्देश्य पुरा हुन्छ । लाग्ने भन्दा बढी कर लगाएमा करदाताको लगानीमा प्रतिकूल असर पर्ने र करदाता हतोत्साहित हुने हुन्छ । त्यस्तै कम कर लगाइएमा समेत राज्यले नियम बमोजिम पाउनु पर्ने राजस्व आय कम हुन्छ ।

क्षेत्रगत कर परीक्षण प्रभावकारी बनाउने उपायहरू

ठूला करदाता कार्यालयबाट शुरू भएको क्षेत्रगत कर परीक्षण अवधारणाको अनुसरण गर्दै मझौला करदाता कार्यालयका समेत अनुभवहरूलाई समेटी यसलाई अझ प्रभावकारी बनाउनु पर्ने अवस्था छ । यसमा निम्न क्षेत्रहरूलाई सुधारका क्षेत्रका रूपमा औल्याउन सकिन्छ ।

- (क) अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा आएको परिवर्तन र हाम्रो परिस्थिति समेतलाई मध्यनजर गरी सूचना, प्रमाण र अन्वेषणमा आधारित करछली अनुसन्धान, जोखिम सूचकका आधारमा कर परीक्षण, न्यायोचित कर निर्धारण प्रणालीका लागि क्षेत्रगत रूपमा कर परीक्षण निर्देशिका, मूल्य हस्तान्तरण निर्देशिका स्वामित्व परिवर्तनसम्बन्धी निर्देशिका निर्माण गर्ने ।
- (ख) कर परिपालनाको स्तर प्रभावकारी बनाउन प्रविधिमैत्री वातावरण, मानव संसाधन विकास, तालिम, अध्ययनको अवसर, व्यवसायिक नेतृत्व निर्माण गर्दै आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग र राजस्व अनुसन्धान विभाग तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय लगायत सम्बन्धित विभागीय सूचना सञ्जाल मार्फत सूचना आदान प्रदान गर्ने व्यवस्था र सोमा ठूला करदाता कार्यालयको पहुँच स्थापित गर्नुपर्दछ । केन्द्रीय बीजक अनुगमन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाई यसलाई सूचनाको रूपमा उपयोग गर्नुपर्दछ ।

- (ग) स्वच्छ कर प्रणालीको मुख्य प्रवृत्ति भनेको प्रभावकारी राजस्व परिचालन हुने गर्दछ । इमान्दार करदातालाई वढी कर लगाइयो र वेइमान करदातालाई छोडियो भने दुर्भाग्य हुन्छ । यस्तो अवस्थामा कर परिपालना रणनीतिको प्रभावकारी प्रयोग गर्नुपर्छ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रको जति नियमन गर्यो त्यति फाइदा इमान्दार करदातालाई हुने हुन्छ । सयौं अपराधी छुट्टुन तर एक जना निरपराधी नपरोस भन्ने अपराध शास्त्रको मान्यता कर प्रशासनमा पनि सान्दर्भिक हुन आउँछ । तसर्थ क्षेत्रगत कर परीक्षणले दर्ता बाहिर रहेका करदाता, व्यवसायीको पनि विषयवस्तुको उत्खनन् गर्ने अनुभव दिलाउनुपर्छ ।
- (घ) कर छली (Tax Evasion) का सन्दर्भमा आयकर ऐन, २०५८ को परिच्छेद २३ फौजदारी कसुर अन्तर्गत र कर परहेज (Tax avoidance) तथा सामान्य अनजानवश हुने कसुरका सन्दर्भमा देवानी कसुर बमोजिम विभेद गरिनु पर्ने गरी अभ्यासहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि स्पष्ट निर्देशिका बनाइनु राम्रो हुन्छ ।
- (ङ) क्षेत्रगत कर परीक्षणबाट निस्कने असल अभ्यासहरूलाई अन्य कार्यालयहरूमा समेत अनुसरण गर्न मिल्ने गरी के कस्ता कर जोखिमका नयां विषयहरू उत्खनन् भए भनी लिपिबद्ध र औपचारिक नीतिगत पृष्ठपोषणका अभ्यासका लागि विभागले जोखिम विश्लेषणलाई समसामयिक र वास्तविक तुल्याउदै जानुपर्दछ ।
- (च) विशेष प्रकृतिका कारोबारको कर परीक्षण गर्दा लेखा विज्ञ, कर विज्ञ, र सम्बन्धित विषय विज्ञहरूको परामर्श सीमित मात्रामा चाहिं लिने गरेको पाइन्छ । यसरी हेर्दा ठूला कर प्रशासनले बाह्य स्वतन्त्र कर परामर्शदाताहरूको राय लिने अभ्यासमा अझ प्रभावकारीता ल्याउन सके राम्रो हुने देखिन्छ । त्यस्ता कर परामर्शदाताहरूको क्षेत्रगत रूपमा नै विज्ञहरूको समूह सूची तयार गर्न सकिन्छ ।
- (छ) कर प्रशासनमा संलग्न कर्मचारीहरूका लागि मानव संसाधन विकासमा ध्यान दिनु पर्दछ । उपयुक्त तालीम, अध्ययन र सदाचार तथा उत्प्रेरणाका लागि लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उपसंहार

करदाताको स्वेच्छिक कर सहभागिताको मर्मलारइ आत्मसात गर्दै स्वयम् कर निर्धारण प्रणालीको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न करदाताले पेश गरेको आय विवरण उपर संशोधन गर्ने कार्य कानून सम्मत, न्याय सम्मत र विवेकपूर्ण हुनुपर्दछ । कर परीक्षण प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्त अनुरूप सूचना, प्रमाण र अन्वेषणमा आधारित, जोखिम सूचकका आधारमा गर्न करदाताको क्षेत्रगत

प्रकृति र कर जोखिमका वस्तुनिष्ठ आधारमा गरी राजस्व संकलनमा प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित हुने तुल्याउन सके कर परिपालनाको वास्तविक प्रभावकारिता सिद्ध हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

आयकर ऐन, २०५८

www.ird.gov.np

www.mof.gov.np

कर प्रशासनमा अन्तर्राष्ट्रिय सूचना विनिमय

👉 राममणि दुवाडी

विषय प्रवेश

आजको विश्वव्यापीकरणको युगमा प्रतिभा र क्षमताको प्रयोग, पूँजीको लगानी र व्यवसायको विस्तारको लागि संसारभरी ढोका खुला छ । यसबाट मानिसको आयआर्जन वृद्धि हुन्छ । आय आर्जनमा सम्बन्धित देशको कानून अनुसार कर लाग्छ । हरेक राष्ट्रको कर प्रशासनले आफ्नो देशभित्र करदाताको करयोग्य कारोवार र आयको सूचना संकलन गर्ने संयन्त्र निर्माण गरेको हुन्छ । तर आफ्नो नागरिकले विदेशमा गरेको लगानी र आयको सूचना र तथ्यांक उसंग नहुन सक्छ । कर कानून अनुसार नागरिकको वैदेशिक आयमा कर लाने, तर त्यसको सूचना र तथ्यांक उपलब्ध नहुने कारणबाट हरेक राष्ट्रको कर प्रशासनलाई कर निर्धारणमा कठिनाइ हुन्छ । यस्तो कठिनाइ निवारणका लागि विभिन्न राष्ट्र पारस्परिक सहयोग र समझदारीको आवश्यकता महसुस गरी विदेशी नागरिकले आआफ्नो देशमा गरेको आय आर्जनको वित्तीय अवस्था र आयको सूचना सम्बन्धित देशलाई उपलब्ध गराउने साझा प्रयासको थालनी गरेका छन् । यसलाई कर प्रशासनमा अन्तर्राष्ट्रिय सूचना विनिमय (International Exchange of information on tax = EOI) भनिन्छ । राष्ट्रहरू बीच यस्तो सूचना आदान प्रदान गर्ने सहमतिलाई Taxpayer Information Exchange Agreement (TIEA) भनिन्छ । यस्ता सहमतिका केही उदाहरण तल दिइएका छन् ।

- राष्ट्र राष्ट्र बीच : नेपाल भारत बीच (DTAA को माध्यमबाट)
- संस्था संस्था बीच : OECD र EU बीच
- राष्ट्र र संस्थाबीच : OECD र मौरिसस बीच

यस अभ्यासले विभिन्न राष्ट्रका कर प्रशासनबीच एउटा विश्वव्यापी संयन्त्र (Global network) को स्थापना गरेको छ । यसले एकातिर अन्तर्राष्ट्रिय कारोवारमा पारदर्शिता अभिवृद्धिबाट कर छली रोक्न सघाउ पुगी सम्बन्धित देशको कराधार (Tax Base) को संरक्षण गर्दछ भने परोक्ष रूपमा अपार दर्शी आयआर्जनलाई निरुत्साहित गरी कालो धनको प्रयोगबाट संचालन गरिने आतंकवाद, मानव तस्करी तथा सीमापार आपराधिक कार्य आदिमा कमी ल्याउँछ ।

कानूनी आधार

संसारका सबैजसो राष्ट्रको कर कानून तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी कानूनले त्यहाँका करदाता वा खातावालाको कारोवारको सूचना तोकिएको अवस्थामा बाहेक सार्वजनिक गर्न नपाइने अथवा गोप्य रहने व्यवस्था गरेको हुन्छ । यसर्थ, दुई राष्ट्रबीच करदाताको कारोवार, आय तथा तिरेको करको सूचना आदानप्रदान गर्नको लागि सम्बन्धित राष्ट्रको कानूनले अनुमति दिएको हुनुपर्छ भने सूचना विनिमय गर्ने राष्ट्रहरु बीच सूचना विनिमयका शर्तहरु उल्लेख गरी सम्झौता गरिएको हुनुपर्छ । यस्तो सम्झौता द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय रूपमा गरिएको पाइन्छ । द्विपक्षीय सम्झौता अन्तर्गत कतिपय राष्ट्रले आपसमा गरिएको दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्झौता (Double Taxation Avoidance Agreement = DTAA) मा नै सूचना विनिमय (Exchange of information = EOI) को प्रावधान पनि समावेश गरेको हुन्छ भने कतिपय राष्ट्रले यस प्रयोजनको लागि छुट्टै सम्झौता गरेको पाइन्छ । प्राय (DTAA) सम्बन्धित राष्ट्रको संसदबाट पारित गरिने हुँदा यो कानून सरह मान्यताप्राप्त हुन्छ भने सूचना विनिमयको सम्झौता (TIEA) संसदबाट पारित गरिने अभ्यास नभएकोले कर कानून वा अन्य कानूनमा उल्लिखित व्यवस्थाको आधार लिएर गरिन्छ ।

जी २० राष्ट्रहरुको साभ्ना संस्था OECD तथा युरोपियन राष्ट्रहरुको साभ्ना संस्था EU जस्ता क्षेत्रीय एवं विशिष्ट उद्देश्यबाट स्थापित संस्थाका सदस्य राष्ट्रहरुको हकमा भने उक्त संस्थाको विधान वा निर्देशिकामा नै यस्तो सूचना विनिमयको सम्झौता (TIEA) व्यवस्था गरिएको पाइन्छ, जुन सबै सदस्य राष्ट्रहरुको लागि बाध्यकारी मानिन्छ । OECD ले यो अभियानलाई आफ्ना सदस्य राष्ट्रभन्दा बाहिर लैजानका लागि सूचना विनिमयको सम्झौता (TIEA) को अभियानलाई सशक्त रूपमा अघि बढाउन एउटा Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes नामक मञ्च खडा गरेको छ, जसमा हालसम्म १६३ राष्ट्रले सदस्यता लिइसकेका छन् । संयुक्त राज्य अमेरिकाले आफ्ना नागरिकको विदेशस्थित बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको सम्पत्ति बारे उल्लेख गरी वार्षिक रूपमा अमेरिकी कर प्रशासनमा विवरण दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA) बाट गरेको छ भने यसै ऐनको आधारमा विदेशी कर प्रशासनसंग त्यस्तो सूचना विनिमयको सम्झौता (TIEA) पनि गर्दछ । कुनै पनि राष्ट्रले सूचना विनिमयको सम्झौता (TIEA) मा हस्ताक्षर गर्नु अघि उक्त राष्ट्रको कानूनले त्यसको लागि अनुमति प्रदान गरेको हुनुपर्दछ । किनकि संविदाकारी राष्ट्रलाई Tax treaty ले जस्तो आयमा कर लगाउने अधिकार सूचना विनिमयको सम्झौता (TIEA) ले प्रदान गर्दैन । तसर्थ सूचना विनिमयको सम्झौता

(TIEA) लाई संविदाकारी राष्ट्रहरू बीच हुने सन्धीको रूपमा नलिई समझदारीपत्रको रूपमा मात्र लिने गरिन्छ ।

सूचना सम्प्रेषण विधि

संसारका विभिन्न राष्ट्रहरूबीच विगतमा दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्झौता (DTAA) को माध्यमबाट परस्परमा सूचना विनिमय गरिदै आएको लामो अभ्यास छ । जस अनुसार एक संविदाकारी राष्ट्रले अर्को संविदाकारी राष्ट्रसंग कुनै करदाताको कारोवार वा आय आर्जनको बारेमा कुनै सूचना माग गरेमा अर्को राष्ट्रले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रहेको करदातासंग सम्बन्धित सूचना उपलब्ध गराउने गरिएको देखिन्छ । सूचना सम्प्रेषण विधिलाई पनि देहायअनुसार २ प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

● मागको आधारमा सूचना विनिमय (Exchange of Information (EOI) on Request)

यस विधि अन्तर्गत कुनै राष्ट्रले अर्को राष्ट्रसंग सूचना माग गरेको आधारमा मात्र सूचना उपलब्ध गराइन्छ । उदाहरणको लागि क राष्ट्रले ख राष्ट्रलाई त्यहाँ आयआर्जन गर्ने आफ्नो नागरिकको कारोवार वा आयको विषयमा सोधेर पठाउँछ । ख राष्ट्रको सक्षम अधिकारी (Competant Authority) ले त्यस करदाताले आफ्नो राष्ट्रमा गरेको आयआर्जनसंग सम्बन्धित सूचना संकलन गरी प्रमाणित गरेर क राष्ट्रमा पठाउने काम गर्दछ । क राष्ट्रका अन्य नागरिकले पनि ख राष्ट्रमा आयआर्जन गर्ने भएतापनि तिनको बारेमा क राष्ट्रले नसोधेको अवस्थामा तिनको बारेमा ख राष्ट्रले सूचना पठाउदैन । यसैले यस विधिलाई EOI on request भनिएको हो ।

● स्वचालित र नियमित सूचना विनिमय (Automated exchange of information (AEOI))

सूचना प्रविधिमा आएको आमूल परिवर्तनसँगै अहिले संसारभर करदाताले विद्युतीय माध्यमबाट करदाता दर्ता, कर विवरण दाखिला, कर भुक्तानी गर्दछन भने कर प्रशासनको डाटाबेसमा ती सूचनाहरू लामो समयसम्म संचय गरी आवश्यकतानुसार प्रयोग गर्न सकिन्छ । यही सुविधाको प्रयोग गरी अहिले संविदाकारी एक राष्ट्रले अर्को राष्ट्रलाई स्वचालित र आवधिक रूपमा सम्बन्धित करदाताको सूचना नियमित प्रवाह गर्न सक्छन् । स्वचालित रूपमा सूचना प्रवाह गर्ने यस्तो विधिलाई सूचनाको स्वचालित विनिमय (Automatic Exchange Of Information = AEOI) भनिन्छ । आजको युगमा स्वचालित विधि नै सजिलो, व्यवस्थित, भरपर्दो, कम खर्चिलो, कम समय लाग्ने तथा विश्वसनीय मानिन्छ ।

यो विधि अन्तर्गत सूचना सम्प्रेषण गर्दा पहिलो चरणमा तत् तत् राष्ट्रसंग सम्बन्धित सबै करदाताको कारोवारको संक्षेपीकृत विवरण अथवा प्रारम्भिक सूचना पठाइन्छ भने सूचना प्राप्त गर्ने राष्ट्रको कर प्रशासनले तीमध्ये कुनै करदाताको बारेमा विस्तृत सूचना माग गरेमा दोस्रो चरणमा सम्बन्धित करदाताको मात्र विस्तृत सूचना सम्प्रेषण गरिन्छ । तर जुन करदाताको बारेमा सूचना सम्प्रेषण गरिएको हुन्छ, सो करदातालाई उक्त निजको सूचना निजको राष्ट्रमा सम्प्रेषण गरिएको कुरा भने सूचित गरिदैन ।

मागको आधारमा (EOI on request) वा स्वचालित रूपमा (AEOI) जसरी सूचना सम्प्रेषण गरे पनि कानूनले अनुमति दिएको सीमाभित्र रही सम्बन्धित करदाताको कारोवार, आय तथा निजले दाखिला गरेको करको सूचना मात्र सम्बन्धित देशको कर प्रशासनलाई पठाउने गरिन्छ । यस्तो सूचना माग गर्दा र सम्प्रेषण गर्दा दुई राष्ट्रबीच सम्झौतामा हस्ताक्षर भएको मितिभन्दा पछिल्लो अवधिको हकमा मात्र लागू हुन्छ । कर प्रशासनले सूचना संकलन गर्दा करदाताले पेश गरेको कर विवरण, कर प्रशासनले आफ्नै प्रयासमा संकलन गरेको तथ्याङ्क तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था लगायतका तेश्रो पक्षबाट प्राप्त प्रतिवेदन वा सूचनाको आधारमा गरिन्छ । सूचना पठाउने राष्ट्रको कर प्रशासनले जुन स्रोतबाट प्राप्त भएतापनि प्रामाणिकता पुष्टी भएका सूचना मात्र अर्को राष्ट्रमा पठाउनु पर्छ र यस्तो सूचनामा सम्बन्धित कर अधिकृतको हस्ताक्षर तथा संस्थाको छाप सहित प्रमाणित गरी पठाउनु पर्दछ । यो कामको लागि कर प्रशासनले करदाताको सूचना नेटवर्क र आवश्यक कर्मचारी सहित एउटा छुट्टै शाखा तोकेको हुन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

संविदाकारी राष्ट्रहरूबीच DTAA मा व्यवस्था गरी सम्बन्धित करदाताको सूचना आदानप्रदान गर्ने अभ्यास धेरै पहिलेदेखि थियो तापनि जी २० राष्ट्रले सन् २००९ मा बैंकिंग कारोवारको गोपनीयताको अन्त्य गर्ने नीति (The End of Banking Secrecy policy) पारित गरेपछि वैदेशिक भूमिमा गरिएको कारोवार (Offshore Transaction) को अभिलेख सम्बन्धित राष्ट्रमा आदानप्रदान गर्ने काम प्रारम्भ भयो । त्यसपछि OECD ले आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूमा Automatic Exchange of Financial Account Information अन्तर्गत साझा रूपमा प्रयोग गर्ने गरी Common Reporting System (CRS) तयार गरी सन् २०१७ देखि लागू गरेको छ, जस अन्तर्गत आफ्नो राष्ट्रको बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता रहेका गैर बासिन्दा व्यक्तिको आयव्ययको जानकारी त्यस्ता संस्थाले आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा विभागमा पठाउने र त्यस्ता सूचना आन्तरिक राजस्व विभाग वा

तोकिएको अधिकारीले वार्षिक रूपमा सम्बन्धित राष्ट्रको सम्बन्धित अधिकारीसमक्ष स्वचालित रूपमा पठाउने गरिन्छ । यसरी सूचना विनिमय गर्नका लागि पनि सम्बन्धित राष्ट्रको कर कानून वा दोहोरो करमुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्झौता (DTAA) वा अन्य कुनै कानूनले अनुमति दिएको हुनुपर्छ । यस्तो अनुमति प्रदान गर्दा व्यक्तिगत आयकर, संस्थागत आयकर, पूजीगत लाभकर जस्ता प्रत्यक्ष करलाई मात्र समेटिएको पाइन्छ । यस्ता सूचनाहरू प्राप्त गर्ने निकायले कर निर्धारण गर्ने प्रयोजन बाहेक अन्य काममा त्यस्ता सूचना प्रयोग गर्न वा अन्य निकायलाई प्रदान गर्न मिल्दैन । यसमा कुनै तेश्रो पक्षको सूचनाको हक लागु हुँदैन । तर उक्त सूचनाका आधारमा कर अधिकारीले गरेको कर निर्धारणका विरुद्धमा करदाता अदालतमा गएमा कर निर्धारण गर्ने अधिकारीले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष प्रमाणको रूपमा उक्त सूचना र त्यसको स्रोतबारे पेश गर्न सक्दछ ।

OECD मा जस्तै युरोपियन युनियन (EU) का सदस्य राष्ट्रहरू बीच पनि उसको निर्देशिका (Directives) ले गरेको व्यवस्था बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार दस्तुर, अन्तःशुल्क तथा सामाजिक सुरक्षा कर बाहेकका अन्य करको सूचना सम्बन्धित राष्ट्रलाई उपलब्ध गराउने प्रावधान रहेको देखिन्छ । EU तथा OECD का उल्लिखित निर्देशिका (Directives) अनुसार उल्लिखित करका सम्बन्धमा ती सदस्य राष्ट्रका कर अधिकारीले एक अर्का राष्ट्रबीच कुनै करदाताको लागि जारी गरेको पूर्वदेश (Advance ruling) को प्रमाणित प्रतिलिपि पनि उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । CRS अन्तर्गत उपलब्ध हुने सूचनाको अतिरिक्त पनि दुई राष्ट्रबीच कुनै थप सूचना आवश्यक परेमा DTAA मा व्यवस्था गरी वा अतिरिक्त समझदारी गरी थप सूचना आदानप्रदान गर्ने अभ्यास पनि छ । OECD को वेबसाइटमा कर सम्बन्धी स्वचालित सूचना प्रणाली (Automatic Exchange of Information) बारे जानकारी दिन छुट्टै पोर्टलको व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपालको अभ्यास

नेपालको आयकर ऐन २०५८ ले नेपाली नागरिकको वैदेशिक आयमा पनि कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही ऐनको दफा ७३(५) को स्पष्टीकरण अन्तर्गत खण्ड (क) मा दोहोरो करबाट मुक्ति दिने र वित्तीय छल निरोध गर्ने विषय उल्लेख छ भने खण्ड (ख) मा कर दायित्वको कार्यान्वयनमा पारस्परिक प्रशासनिक सहायता प्रदान गर्ने विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता गर्न सक्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएकोले नेपालले चाहेको बखत चाहेको राष्ट्रसंग पारस्परिक सहमतिमा सम्झौता गरी करयोग्य आयसंग सम्बन्धित सूचना विनिमय गर्नसक्ने बाटो खुला गरेको छ ।

नेपाली नागरिकले वैदेशिक स्रोतबाट गरेको आयआर्जनको सूचना प्राप्त गर्न हालसम्म कुनै पनि राष्ट्र तथा संस्थासंग छुट्टै सम्झौता गरेको जानकारी नभएतापनि नेपालले हालसम्म सम्पन्न गरेका हरेक DTAA अन्तर्गत संविदाकारी राष्ट्रहरूबीच सूचनाको आदानप्रदान शीर्षकमा छुट्टै धाराको व्यवस्था गरेको देखिन्छ, जस अनुसार नेपाल र नर्वे अधिराज्यबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र थाइल्याण्ड अधिराज्यबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र प्रजातान्त्रिक समाजवादी गणतन्त्र श्रीलंकाबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र गणतन्त्र मौरिससबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र गणतन्त्र अस्ट्रियाबीचको सम्झौताको धारा २५, नेपाल र इस्लामिक गणतन्त्र पाकिस्तानबीचको सम्झौताको धारा २५, नेपाल र जनवादी गणतन्त्र चीनबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र गणतन्त्र कोरियाबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र कतार राज्यबीचको सम्झौताको धारा २६, नेपाल र गणतन्त्र भारतबीचको सम्झौताको धारा २६ तथा SAARC राष्ट्रहरूबीच सम्पन्न सम्झौताको धारा ५ मा उक्त व्यवस्थाको उल्लेख छ ।

विभिन्न राष्ट्रहरूसंग सम्पन्न सम्झौताको उल्लिखित धाराहरूमा प्रयुक्त पदावली समान नभएतापनि सबैको सार भने संविदाकारी राष्ट्रका सक्षम अधिकारीहरूले सम्झौताले समेटेका करसंग सम्बन्धित घरेलु कानूनको कार्यान्वयन गर्न र विशेष गरी त्यस्ता करहरूको अपचलन वा छली नियन्त्रण गर्न आवश्यक सूचना आदानप्रदान गर्न सक्नेछन् भन्ने उल्लेख छ । त्यस्तो सूचनालाई घरेलु कानूनबाट प्राप्त सूचना सरह गोप्य राखिने व्यवस्था पनि ती दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्झौता (DTAA) मा उल्लेख छ । त्यस्तो सूचनालाई सम्झौताबाट समेटिएका करहरूको निर्धारण, संकलन, कार्यान्वयन, अभियोजन वा तत्सम्बन्धी पुनरावेदनसंग सम्बन्धित अदालत वा प्रशासनिक निकायहरू समक्षमात्र प्रकट गरिनेछ र त्यस्ता व्यक्ति वा निकायले मात्र त्यस्तो प्रयोजनका लागि मात्र सो सूचना प्रयोग गर्नेछन् भन्ने आशयको व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर नेपालले DTAA सम्पन्न गरेका ती राष्ट्र बाहेक अन्य राष्ट्रमा नेपाली बासिन्दा व्यक्तिले गरेको आय आर्जनलाई नेपालको कर कानून अनुसार घोषणा गरी नेपालमा कर तिरेका छन् वा छैनन् भन्ने कुरा यकीन गर्न नेपालले तत् तत् राष्ट्रको कर प्रशासनसंग सूचना आदानप्रदान सम्झौता (TIEA) गरेको हुनुपर्दछ ।

कुनै पनि राष्ट्रलाई अर्को राष्ट्रसंग सूचना आदानप्रदान सम्झौता (TIEA) को आवश्यकता त्यसबेला बढी हुन्छ जतिबेला र जहाँ त्यस राष्ट्रका नागरिकले ठूलो परिमाणमा बाह्य लगानी वा बाह्य स्रोतबाट आयआर्जन गर्दछन् । नेपालमा भौगोलिक विकटता, दक्ष श्रमिकको कमी, मजदूर

संघ संगठनको अत्यधिक हस्तक्षेप, व्यवसाय संचालन लागत (Doing Business Cost) बढी, एक दशक लामो आन्तरिक द्वन्दको प्रभाव तथा अन्य कतिपय कारणले कतिपय नेपाली मुलका उद्योगी व्यवसायीले केही वर्षयता अन्य राष्ट्रतिर पनि लगानी बढाएको कुरा बेलाबखत समाचारमा पढ्न पाइन्छ । यसरी नेपाली नागरिकबाट विदेशमा गरिने लगानीको आकार उल्लेख्य रूपमा बढ्दै गएमा तत्सम्बन्धी सूचना विनिमयका लागि ती राष्ट्रहरूसंग TIEA गर्नुपर्ने आवश्यकता पर्न सक्छ । तर, कुनै पनि राष्ट्रसंग TIEA गर्नका लागि पर्याप्त पूर्वतयारीको खाँचो पर्दछ भने TIEA गरेपश्चात नियमित रूपमा सूचना विनिमयका लागि आवश्यक डाटाबेस, कार्यविधि र कर्मचारी सहितको कार्यकारी संयन्त्र स्थापना र संचालन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागको अहिलेको करदाता सूचना प्रणालीको अवस्था हेर्दा यसको लागि थप धेरै प्रयास गर्नुपर्लाजस्तो लाग्दैन तापनि OECD को CRS प्रणालीसंग तादात्म्य कायम गर्नपर्ने अवस्थामा थप केही सुधार गर्नपर्ने अवस्था पनि आउनसक्छ । यो प्रणालीको अवलम्बनबाट नेपाललाई कति लाभ पछु भन्ने कुरा नेपाली बासिन्दा व्यक्तिले विदेशमा गरेको आयबारे कुन परिमाणमा सूचना प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरामा निर्भर गर्दछ । अन्यथा नेपालमा यो प्रणालीको विकास र सञ्चालनमा गरिने लगानी र योगदानबाट नेपालबाट सूचना प्राप्त गर्ने अन्य राष्ट्रलाई नै तुलनात्मक लाभ पुग्ने हुन जान्छ । तर कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताका विषयहरूमा लाभहानीको हिसाबबाट भन्दा पनि साभ्ना दायित्वका हिसावले कार्यान्वयनमा जानुपर्ने वाध्यता हुन्छ ।

केही वर्षयता विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, एशियाली विकास बैंक जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो कार्यनीतिमा आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूलाई करयोग्य कारोवारमा स्वचालित सूचना विनिमय प्रणाली (AEOI) अवलम्बन गरी पारस्परिक रूपमा सूचना विनिमय गर्न जोड दिन थालेको छ । नेपाललाई आर्थिक र प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने अधिकांश राष्ट्रहरू जी २० समूहमा पर्ने र जी २० समूहबाट स्थापित OECD ले आफ्ना सबै सदस्य राष्ट्रमा कर सम्बन्धी स्वचालित सूचना विनिमय प्रणाली (AEOI) को कार्यान्वयनलाई अनिवार्य गरेको हुँदा जी २० समूहका राष्ट्रबाट अन्य राष्ट्रलाई आगामी दिनमा वैदेशिक सहायता प्रदान गर्दा (AEOI) को कार्यान्वयनलाई पनि एउटा पूर्वशर्तको रूपमा राख्नसक्ने प्रबल सम्भावना देखिन्छ ।

OECD ले आफ्ना सदस्य राष्ट्रभन्दा बाहिर पनि कर सम्बन्धी सूचना विनिमयको प्रणाली (AEOI) को कार्यान्वयनलाई सशक्त रूपमा अघि बढाउन Global forum on transparency and exchange

of information for tax purposes नामक मञ्च खडा गरी तीव्र रूपमा सदस्यता विस्तार गर्दै तिनीहरूमा Common Reporting System (CRS) को अनिवार्यता गरेको कुरा माथि उल्लेख गरिसकिएको छ, जसमा हालसम्म हाम्रो छिमेकी राष्ट्र भारत लगायत १६३ राष्ट्रले सदस्यता लिएका छन् । यी सबै सदस्य राष्ट्रले पनि आगामी दिनमा आफ्ना छिमेकी र अन्य लगानी साभेदार राष्ट्रमाथि यो संजालभिन्न प्रवेश गर्न दवाब बढाउँदै लाने कुरा निश्चित छ । हाम्रो विगतको अनुभवलाई हेर्दा कतिपय नयाँ नीति तथा कार्यक्रमहरू आफ्नै आवश्यकताको आधारमा लागु गरेको पाइन्छ भने कतिपय नयाँ नीति तथा कार्यक्रमहरू दातृराष्ट्रहरूको दवावमा लागु गरेको देखिन्छ । अतः वैदेशिक बजारमा नेपाली नागरिकको बढ्दो प्रवेश तथा दातृसंस्था तथा दातृराष्ट्रहरूको यसप्रतिको बढ्दो रुची र विस्तार दुवै पक्षलाई ध्यानमा राखी नेपालले पनि अहिलेदेखि नै यसबारे सुसूचित हुँदै ढिलोछिटो कार्यान्वयनको लागि तयारी अवस्थामा रहनु श्रेयष्कर देखिन्छ ।

अन्तःशुल्क प्रशासनमा क्यू.आर.कोडयुक्त स्टिकरको प्रयोग समीक्षात्मक टिप्पणी

हेमराज सुवेदी

१. पृष्ठभूमि

सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भइरहेको विकास र वढोत्तरी संगै पछिल्लो समय क्यू.आर.कोडको विषयमा धेरै चर्चा भइरहेको पाईन्छ । विभिन्न वस्तुहरुको पहिचानको लागि होस् वा सामाजिक संजालको सवालमा होस् वा भुक्तानीको विषयमा होस् वा विज्ञापनको क्षेत्रमा होस् क्यू.आर.कोडको प्रचलन बढ्दै गएको पाईन्छ । QR Code को शाब्दिक अर्थ Quick Response Code अर्थात् छिटो प्रतिक्रिया दिने भन्ने बुझिन्छ । QR Code को प्रयोग व्यवसायिक जगतमा मात्र नभई व्यक्तिगत जीवनमा समेत बढ्दै गएको छ । यस लेखमा नेपालको अन्तःशुल्क प्रशासनमा प्रयोग गरिएको QR Code युक्त स्टिकरको विविध पक्ष वारे उल्लेख गर्न खोजिएको छ ।

सर्वप्रथम विश्वमा सन् १९९४ मा जापनिज कम्पनी “DENSO WAVE” (टोयोटाको Subsidiary Company) ले QR Code System को शुरुवात गरेको पाईन्छ । त्यो कम्पनीले आफ्नो उत्पादन सवारी साधन तथा Parts लाई बढि भन्दा बढि शुद्ध तरिकाले (Accurate way to Trade) उत्पादन प्रक्रिया अगाडि बढाउन यो प्रणाली प्रयोगमा ल्याएको थियो । सन् २००२ मा पहिलो पटक जापानमा मोबाईल फोनमा QR Code को प्रयोग गरिएको थियो ।

२. क्यू.आर.कोड के हो ? क्यू.आर.कोड र बार कोडमा के फरक छ ?

क्यू.आर.कोड र बार कोडमा धेरै विषय मिल्दोजुल्दो देखिए तापनि यी दुई कुरा फरक छन् । BAR CODE को एउटा प्रकारको रूपमा QR Code लाई लिने गरिन्छ ।

- बारकोडले सानो परिमाणको सूचना तथ्यांक संग्रह (Store) गर्न सक्छ । यसले एउटा दिशामा मात्र अर्थात् माथिबाट तल (Top to Down) मात्र Read गर्न सक्छ ।
- क्यू.आर.कोडले ठूलो परिमाणमा तथ्यांक संग्रह (Store) गर्न सक्छ । माथिबाट तल (Top to Button) र दायाँबाट बायाँ (Right to Left) समेत Read गर्न सक्छ । क्यू.आर.कोडले ४००० वटा सम्मका अक्षरहरु संग्रह (store) गर्न सक्छ ।
- क्यू.आर.कोड दुई प्रकारमा उपलब्ध हुन्छन् ।

- क. Static QR Code: यस प्रकारको QR Code नामबाट पनि स्पष्ट हुन्छ कि परिवर्तन योग्य हुँदैन, स्थायी प्रकृतिको (Permanent) हुन्छ । यसको प्रयोग खासगरी email address, WIFI Password, Social Media हरू जस्तै Facebook, YouTube, Instagram आदीमा हुने गर्दछ ।
- ख. Dynamic QR Codes : यस प्रकारको QR Code लाइ थपघट गर्न सकिने, संशोधन गर्न सकिने, Real-Time तथ्याङ्क उपलब्ध हुने हुँदा गतिशील प्रकृतिको हुन्छ ।

३. अन्तःशुल्क प्रशासनमा क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकरको शुरुवात

- अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरू खास गरी मदिरा चुरोटमा अन्तःशुल्क स्टिकर लगाउने कार्य भई आएको छ । राजश्व जोखिम तथा स्वास्थ्य जोखिमलाई समेत मध्यनजर गरी सरकारले यस्ता वस्तुलाई नियन्त्रित (Control) वस्तुको रूपमा लिएको सन्दर्भमा ती जोखिम न्यूनिकरणका थप प्रयासहरू गर्ने क्रममा क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकरको प्रयोग पछिल्लो उदाहरण हो ।
- सर्वप्रथम क्यू.आर.कोडको विषयमा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को आय व्ययको सार्वजनिक जानकारी वक्तव्यको वृंदा नं. ४९६ मा (मिति २०७८/०२/१५ गते) "अन्तःशुल्क स्टिकरको प्रयोग गर्दा क्यू.आर.कोड स्क्यान गरी सो को तथ्याङ्क आन्तरिक राजश्व विभागको स्वचालित प्रणालीमा अभिलेख गर्ने प्रबन्ध मिलाईनेछ " भन्ने उल्लेख छ ।
- सो प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्न आन्तरिक राजश्व विभागले आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ का वार्षिक कार्य योजनामा समावेश गरी कार्यान्वयन प्रक्रिया शुरु गरिसकेको छ । यस पूर्व अन्तःशुल्क लाग्ने केही प्रतिष्ठानमा विज्ञ सहितको टोलीबाट क्यू.आर.कोड युक्त स्टीकर प्रयोग गर्न सहज हुने नहुने वारेमा सामान्य अध्ययन गराईएको थियो ।
- सो अध्ययनको प्रतिवेदन समेतका आधारमा परीक्षणको रूपमा २०७७ श्रावण देखि क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकरको प्रयोग गर्न शुरु गरिएको छ ।

४. आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको न्यूनतम मापदण्ड

आन्तरिक राजस्व विभागले सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरूको समेत सुझाव प्राप्त गरेर साथै, केही प्रतिष्ठानको स्थलगत भ्रमण गरेर क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकर स्क्यान गर्ने प्रणालीको लागि न्यूनतम रूपमा देहाय बमोजिमको Specification हुनु पर्ने गरी तोकेको छ । प्रतिष्ठानको साईज,

उत्पादन प्रणाली (Production Line) को संख्या, उत्पादन परिमाण, अटोमेसनको अवस्था अनुसार अझै विशिष्ट प्रकारको विशेषताहरु भएका Scanner आवश्यक पर्न सक्छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागबाट QR Code Scanner जडान गर्न तयार गरिएको न्यूनतम् मापदण्ड ।

Scanner Type : Laser
Type : Handheld QR Code Scanner/Table Type
Connectivity Type : Wired/Wireless
Scan Technology : Laser
Decoding Capability : 1D/2D
Additional Capability :

- Scanner must be able to scan QR Code of dimension 9 by 9 mm smoothly
- QR Code Scanner Should be Compatible with the Factory System Developed by IRD.
- Scanner Should Support high speed scanning
- Scanner Should maintain data consistency

Desktop Computer/Server : (Should not be used for other purpose)

RAM : 16 GB DDR4

PROCESSOR : i7 10th Gen or higher

STORAGE : 512 GB SSD or higher

OS : Windows 10 or equivalent

NETWORK :

25 Mbps Dedicated or higher

पुनश्च:- Automatic तथा Advance Technology बाट मालवस्तु उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानको हकमा प्रतिष्ठान अनुरूप फरक फरक हुने ।

५. कार्यान्वयनको अवस्था

- आन्तरिक राजस्व विभागको सूचना प्रविधि शाखाबाट QR Code सृजना गर्ने, अन्तःशुल्क शाखाबाट Verify गरेर स्टीकर छपाइ गर्ने छापाखानालाई उपलब्ध गराएपछि स्टीकरमा QR Code छपाइ गरिन्छ ।

- यसरी छपाइएको स्टीकर सम्बन्धित कार्यालय हुँदै प्रतिष्ठानले Scan गरेपछि आन्तरिक राजस्व विभागको सूचना प्रणालीमा प्राप्त हुन्छ ।
- हाल मदिरा, गुठ्खा, चुरोट लगायतका वस्तुको उत्पादन गर्ने करिव ८५ वटा प्रतिष्ठानमा परीक्षणको रूपमा यो प्रणाली लागू गरिएको छ ।
- करिव ४० वटा प्रतिष्ठानले नियमित रूपमा क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकरको प्रयोग गरिरहेका छन् ।
- आन्तरिक राजस्व विभागबाट प्रतिष्ठानमा शुरुमा Software Install गरेपछि मात्र प्रतिष्ठानले QR Code युक्त स्टीकर Scan गर्न सक्ने र त्यसको सूचना आन्तरिक राजस्व विभागको प्रणालीमा प्राप्त हुने गर्दछ ।
- क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकर प्रयोग गर्नु पूर्व मौज्जातमा रहेको स्टीकरको प्रयोग पनि निरन्तर भईरहेको हुँदा हाल बजारमा दुई प्रकारका स्टीकर टाँसेको मदिरा/सुर्तीहरु देखिन्छ ।
- साविकमा प्रयोग भएका स्टीकरमा १४ वटा सुरक्षण विशेषताहरु संलग्न गरिएको थियो, जुन विदेशबाट छपाई गरिएको थियो ।

६. देखिएका समस्याहरु/चुनौतीहरु

हाल करिव ८५ प्रतिष्ठानले क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकर प्रयोगमा ल्याईसकेका छन् । यसरी प्रयोग गर्दा निम्नानुसारका समस्याहरु देखा परेका छन् ।

- साविकमा छपाईएका स्टीकर रोलको रूपमा रहेको हुँदा स्वचालित रूपमा टाँस्न सकिनेमा हाल Sheet को रूपमा रहेको हुँदा स्वचालित रूपमा प्रयोग गर्न नसक्दा श्रम र लागत बढ्न गएको ।
- स्टीकरमा स्पिट Adhesive material, corrosive वस्तु लागेमा Scan हुन नसक्ने ।
- हाल छपाई गर्ने जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्र सँग यसरी Roll मा छपाई गर्न सक्ने मेशिन नरहेको हुँदा Sheet मा छपाउनु पर्ने बाँध्यता रहेको ।
- तिव्र गतिमा ठूलो परिमाणमा उत्पादन हुने प्रतिष्ठानमा Manually स्टीकर टाँस्न व्यावहारिक कठिनाई हुने देखिएको ।

७. समस्या समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरु

- विभिन्न प्रतिष्ठानबाट QR CODE युक्त स्टीकर प्रयोग गर्दा देखिएका समस्याहरु सम्बन्धित कार्यालय मार्फत प्राप्त भएपछि विभागमा गम्भिर रूपले छलफल गरी छपाईमा देखिएका

समस्याका सम्बन्धमा जनक शिक्षा समाग्री केन्द्रका प्राविधिक सहितका कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानमा पठाइएको र सो को प्रतिवेदन प्राप्त गरिएको । त्यसरी छपाईमा भएको कमी कमजोरी तत्काल सुधार गरी छपाई गर्न निर्देशन दिइएको । हाल त्यस्ता त्रुटीहरूमा सुधार हुँदै आइरहेको छ ।

- स्वद्यान गर्ने सन्दर्भमा हुन सक्ने कमी कमजोरी लगायतका विषयमा आवश्यक जानकारी उपलब्ध गराइएको । पछिल्लो समयमा त्यस्ता समस्याहरू न्यूनिकरण हुँदै गएको देखिन्छ । केही श्रम लागत थप्नु परेको भएता पनि हाल सहज रूपमा संचालन भएको देखिन्छ ।

८. आगामी कार्य दिशा

- स्टीकरको नियमित छपाई एवम् आपूर्ति तथा सहज प्रयोग जस्ता विषय विगत लामो समय देखि नै चुनौतीपूर्ण हुँदै आइरहेको छ । विगतमा स्वदेशी छपाई गर्ने उद्योगसँग सुरक्षण विशेषता (Security Features) रहने गरी छपाई गर्न सक्ने क्षमता नभएको हुँदा विदेशी कम्पनीबाट ग्लोबल टेण्डरको माध्यमबाट स्टीकर छपाई गर्दै आइरहेकोमा हाल स्वदेशी छपाई गर्ने उद्योगले आफुहरूले त्यस्तो स्टीकर छापन पाउनु पर्ने माग गर्दै न्यायलयबाट समेत आदेश गराउने गरेको पाइएको छ । स्टीकरको गुणस्तरको सवाल सदैव चुनौतीपूर्ण रहने गरेको छ ।
- अर्कोतिर अनुसन्धानका क्रममा नक्कली स्टीकर समेत प्रयोग भएको तथ्यहरू सार्वजनिक भइ रहदा राजस्व जोखिम पनि बढेको अवस्था छ । त्यसैले उत्पादन प्रतिलब्धी (Production Recovery), Crown Cork कच्चा पदार्थ खरिद/आयातमा नियन्त्रण/निगरानी, Flow मिटरको प्रयोग, सि.सि. क्यामराबाट निगरानी गर्ने प्रविधि समेतका उपायहरूको माध्यमबाट राजस्व जोखिम न्यून गर्न सकिन्छ ।
- स्टीकर बाहेकका अन्य तरिकाहरूको माध्यमबाट राजस्व जोखिम न्यून गर्न सकेमा स्टीकर छपाईमा लाग्ने खर्च, यसको व्यवस्थापनमा लाग्ने प्रतिष्ठानको खर्च तथा अन्तःशुल्क प्रशासनको ठूलो श्रमको बचत हुन जाने देखिन्छ ।

९. निष्कर्ष

राज्यले नियन्त्रित बस्तुको रूपमा पहिचान गरेका र सोही आधारमा कानूनी प्रबन्ध गरेका कारणले पनि क्यू.आर.कोडयुक्त स्टीकरको प्रयोग गर्नु अपरिहार्य छ । यस प्रणालीमा देखिएका कमजोरी हटाउँदै आगामी दिनमा यस प्रणालीमा थप सुधार गर्दै जानु जरुरी छ । यो प्रणालीमा

मदिरा, सुर्ति जस्ता सबै अन्तःशुल्कजन्य वस्तु उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानहरू आवद्ध हुनुको विकल्प तत्काल देखिंदैन साथै नविनतम् प्रविधिको प्रयोग लाई कार्य प्रणाली सुधार एवम् व्यवसायिक सहजिकरणका रूपमा आत्मसात गरी नेपालमा शुरुवात गरिएको QR Code युक्त स्टीकरको प्रयोगलाई सफल बनाउनु सबैको कर्तव्य हो ।

सन्दर्भ सामाग्री

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ कानून किताव व्यवस्था समिति

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ कानून किताव व्यवस्था समिति

अर्थ मन्त्रालय, आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को आय व्ययको सार्वजनिक जानकारी, वक्तव्य, अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभागको वार्षिक कार्य योजना (२०७८/०७९)

<https://www.wikipedia.org>

<https://www.qrcode.com>

आयकरतर्फ साना करदाताहरूको कर सहभागिता: समस्या र संभावनाहरू

✍ महाराज कोइराला

१. पृष्ठभूमि:

आयकर ऐन २०५८ ले करयोग्य आय भएका प्राकृतिक व्यक्ति, कानूनद्वारा स्थापित निकाय र नेपालमा अवस्थित विदेशी स्थायी संस्थापनलाई कर लगाई असुल गर्ने व्यवस्था गरेको छ। करारोपण गर्ने उद्देश्यले आयलाई व्यवसायको आय, रोजगारीको, लगानीको आय र आकस्मिक लाभ गरी चार किसिममा विभाजन गरेको छ। करलाग्ने कारोबार गर्ने व्यक्तिले सम्बन्धित कार्यालयमा दर्ता गरी परिचय खुल्ने स्थायी लेखा नम्बर लिनुपर्ने, करयोग्य कारोबार गर्दा बीजक जारी गर्नु पर्ने, अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, आवधिकरूपमा आय विवरण र सो बमोजिमको कर दाखिला गर्नु पर्ने व्यवसायिक दायित्व निर्धारण गरेको छ। प्रस्तुत आलेखमा नेपालका साना करदाताहरूको कर सहभागिताको अवस्था, सोको कारण र सुधारका संभावनाहरूको विषयमा तथ्यांक विश्लेषण तथा कार्यानुभव प्रस्तुत गरिएको छ।

२. नीतिगत एवम् प्रणालीगत व्यवस्था

स्थायी लेखा नम्बर मुलतः तीन किसिमका रहेका छन्। पहिलो, व्यवसायिक स्थायी लेखा नम्बर (Business PAN) दोस्रो, वैयक्तिक स्थायी लेखा नम्बर (Personal PAN) र तेस्रो, स्रोतमा कर कट्टी गर्ने व्यक्तिको लागि स्थायी लेखा नम्बर (Withholding PAN)। व्यवसायिक कारोबार गरी आय आर्जन गर्ने करदाताहरूको लागि व्यवसायिक स्थायी लेखा नम्बर (Business PAN) जारी गरिन्छ। वैयक्तिक स्थायी लेखा नम्बर (Personal PAN) मुलतः रोजगारी आय तथा अन्तिमरूपमा कर कट्टी भई भुक्तानी प्राप्त गर्ने व्यक्तिलाई जारी गरिन्छ भने आयकर ऐनको परिच्छेद १७ बमोजिम भुक्तानीमा कर कट्टी गर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले भुक्तानी गर्दा तोकिएको दर बमोजिम कर कट्टी गर्ने व्यक्तिको लागि स्थायी लेखा नम्बर (Withholding PAN) जारी गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

करयोग्य कारोबारको आधारमा स्थायी लेखा नम्बरको किसिम, करका दर र करदाताले पेश गर्ने आय विवरणका ढाँचाहरू तोकिएका छन्। व्यवसायिक स्थायी लेखा नम्बर लिएका करदाताले प्रत्येक आय वर्षको आय विवरण मार्फत आफ्नो करयोग्य आय गणना गरी कर दाखिला गर्नु पर्दछ। व्यवसायिक स्थायी लेखा नम्बर लिएका करदाताहरूको कारोबार रकम

प्रमुख कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, महाराजगंज

र व्यवसायिक प्रकृति बमोजिम तीन किसिमका आय विवरणको ढाँचा तोकिएको छ। नेपालको स्रोत भएको बासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिले वार्षिक ३० लाख रुपैयाँसम्म कारोबार र ३ लाख रुपैयाँसम्म आय हुने साना करदाताहरूले पूर्वानुमानित कर दाखिला गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। सोको लागि डे ०१ ढाँचाको आय विवरण तोकिएको छ। २०७७ श्रावण १ गतेदेखि डे०१ ढाँचामा आय विवरण तथा कर दाखिला गर्ने साना करदाताहरूले सोझै बैंकमा आय विवरण र कर दाखिला गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

नेपालको स्रोत भएको बासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिले ३० लाख रुपैयाँभन्दा बढी र १ करोड रुपैयाँभन्दा घटी कारोबार भएमा कारोबारमा आधारित कर (Turnover Tax-ToT) दाखिला गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। सोको लागि डे ०२ ढाँचाको आय विवरण तोकिएको छ। वैयक्तिक स्थायी लेखा नम्बर (Personal PAN) नम्बर प्राप्त गर्ने व्यक्तिले कुनै एक रोजगारदाताबाट मात्र आय प्राप्त गरेको भएमा वा ऐनको दफा ९२ बमोजिमको अन्तिमरूपमा कर कट्टी भई भुक्तानी प्राप्त गरेको भएमा निजले सो आय वर्षको आय विवरण पेश गर्नु पर्दैन, निजको रोजगारदाताले रोजगारी आय भुक्तानी गर्दा स्रोतमा कट्टी गरी कर दाखिला गर्ने भएको हुँदा निजले पूनः आय विवरण पेश गर्न नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यदि यस्तो स्थायी लेखा नम्बर लिने करदाताले एक भन्दा बढी रोजगारदाताबाट रोजगारी आय प्राप्त गरेको भएमा वा रोजगारी आयका अतिरिक्त अन्य व्यवसायिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको भएमा निजले सो सबै किसिमका आयलाई समावेश गरी आय विवरण पेश गर्नु पर्दछ। वैयक्तिक स्थायी लेखा नम्बर लिएका रोजगारी आय, सेवा शुल्क वा अन्य आय हुने प्राकृतिक व्यक्तिले डे ०४ ढाँचामा आय विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

बासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिको वार्षिक १ करोड रुपैयाँभन्दा बढी कारोबार भएमा सो वर्षको वित्तीय विवरण तयार गरी डे ०३ ढाँचामा आय विवरण पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ। चिकित्सक, इन्जिनियर, कानून व्यवसायी, लेखा परीक्षक, परामर्शदाता वा यस्तै पेशागत व्यवसाय गर्ने व्यक्ति, सरकारी संस्थान, पब्लिक लिमिटेड कम्पनी, प्राइभेट लिमिटेड कम्पनी, गैरसरकारी संस्था लगायत सबै निकायहरूको लागि डे ०३ ढाँचामा आय विवरण पेश गर्न तोकिएको छ।

आयकर ऐनको परिच्छेद १७ बमोजिम भुक्तानीमा कर कट्टी गर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले भुक्तानी गर्दा तोकिएको दर बमोजिम कर कट्टी गरी कर दाखिला गर्ने र सोको विवरण तोकिएको ढाँचामा पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ।

प्रत्येक आय वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र आय विवरण पेश गर्नु पर्ने, तीन महिनाभित्र आय विवरण पेश गर्न नसक्ने परिस्थिति सिर्जना भएमा सो अवधिभित्र निवेदन दिई थप तीन महिना म्याद थप गर्न सकिने, आय विवरण तथा कर विद्युतीय माध्यमबाट दाखिला गर्न सकिने र म्यादभित्र पेश भएका आय विवरणमा संशोधन गर्नु परेमा तीसदिनभित्र संशोधित आय विवरण पेश गर्न सकिने जस्ता प्रावधानहरू रहेका छन्। तर भुक्तानीमा कर कट्टी गर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले प्रत्येक महिना कट्टी गरिएको कर सो महिना समाप्त भएको २५ दिनभित्र कर तथा विवरण विद्युतीय माध्यमबाट पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ।

३. कर सहभागिताको अवस्था

२०७७ फागुन सम्ममा प्राप्त भएका आय वर्ष २०७६/७७ को आय विवरणहरूलाई अध्ययन गर्दा कर सहभागिताको अवस्था सन्तोषजनक रहेको छैन। आय विवरण पेश गर्ने दायित्व भएका करदाताको आधारमा करिब ५१.३ प्रतिशत करदाताले आय विवरण पेश गरेका छन् भने आय विवरण पेश नगर्ने करदाताको संख्या करिब ४८.७ प्रतिशत रहेको छ। आय विवरणहरूमध्ये करिब ६३ प्रतिशत विवरण डे ०१ रहेका छन् भने करिब ३ प्रतिशत विवरण डे ०२ रहेका छन्। करिब ३४ प्रतिशत डे ०३ आय विवरण रहेका छन्।

तालिका नं. १: आर्थिक वर्ष २०७६/७७ का आय विवरण र कर सहभागिता						
आय विवरण	संख्या	%	कारोबार रकम	%	आयकर	%
डे ०१	४२८,९७३	६२.६५%	५६३,८९०,६५२,३१९	९.४४%	४८४,५५३,०००	०.४५%
डे ०२	१९,१७२	२.८०%	७२,७५५,५९६,६९६	१.२२%	२०३,५६४,७४२	०.१९%
करयोग्य आय सहितको डे ०३	१४२,२१५	२०.७७%	४,६२१,२७५,१६८,७४५	७७.३९%	१०५,९३२,०८८,४७५	९९.३५%
करयोग्य आय शून्य भएका डे ०३	९४४०८	१३.७९%	७३,७९७,०४७,२९७	११.९५%	०	०.००%
कुल आय विवरण	६८४,७६८	५१.३०%	५,९७१,७९८,४६४,९७७	१००.००%	१०६,६२०,२०६,२१७	१००.००%
आय विवरण पेश नगर्ने करदाता	६५००२३	४८.७०%	०%	०%	०	०.००%
कुल करदाता संख्या	१३३४७९१	१००%				

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

तालिका १ बमोजिम डे ०१ आय विवरण पेश गर्ने साना करदाताले कुल घोषित कारोबारको करिब ९.४४ प्रतिशत कारोबार घोषणा गरेका छन् भने कुल कर दायित्वको करिब ०.४५ प्रतिशत आयकर घोषणा गरेका छन्। यसैगरी डे ०२ आय विवरण पेश गर्ने करदाताले करिब

१.२२ प्रतिशत कारोबार र करिब ०.१९ प्रतिशत आयकरको योगदान गरेका छन्। डे ०३ आय विवरण पेश गर्ने करिब २१ प्रतिशत करदाताले करिब ८९.३४ प्रतिशत कारोबार र करिब ९९.३४ प्रतिशत आयकरमा योगदान गरेका छन्। डे ०३ आय विवरण पेश गर्ने करिब १४ प्रतिशत करदाताहरूले कुल कारोबारको करिब १२ प्रतिशत कारोबार घोषणा गरेका भए तापनि कर दायित्व शुन्य घोषणा गरेका छन्। यी करदाताहरूमध्ये अधिकांश करदाताको करयोग्य कारोबार छैन भने केही करदाताहरू कर जोखिमयुक्त करदाता हुन।

३.१ साना करदाताको कर सहभागिताको अवस्था

विद्यमान कर सम्बन्धी कानूनहरूले वार्षिक १ करोड रुपैयाँसम्म कारोबार हुने करदातालाई साना करदाताको रूपमा करारोपण गर्ने प्रबन्ध गरेको छ र तदनुसार कर प्रणालीको विकास गरेको छ। यस अन्तर्गत नेपालमा आयको स्रोत भएका पूर्वानुमानित कर तथा कारोबारमा आधारित कर दाखिला गर्ने प्राकृतिक व्यक्ति पर्दछन्। साथै अध्ययनको उद्देश्यले वार्षिक ७ लाखसम्म रोजगारी र व्यवसायिक आय हुने प्राकृतिक व्यक्तिहरूलाई पनि साना करदाताको रूपमा मानी तथ्यांकहरूको विश्लेषण गर्दा देहाय बमोजिमको अवस्था देखिन्छ।

तालिका २ पूर्वानुमानित आय विवरण डे ०१ को अवस्था

समूह	संख्या	कर दायित्व	छुटपछिको कर दायित्व	आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको छुट रकम
महानगरपालिका र उपमहानगरपालिका	१०४,७८९	७८४,७१०,०००	१९६,५३५,६२५	५८८,१७४,३७५
नगरपालिका	२२७,४९३	९०८,५१२,०००	२२७,५७१,५००	६८०,९४०,५००
गाउँपालिका	९६,६९१	२४१,४३२,५००	६०,४४५,८७५	१८०,९८६,६२५
जम्मा डे ०१ आयविवरण	४२८,९७३	१,९३४,६५४,५००	४८४,५५३,०००	१,४५०,१०१,५००

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

पूर्वानुमानित कर दाखिला गर्ने साना करदाताले पेश गरेका डे ०१ आय विवरण बमोजिम करिब रु १.९३ अर्ब कर दाखिला गर्नु पर्नेमा आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ को उपदफा (१) बमोजिम ७५ प्रतिशत छुट बापत रु १.४५ अर्ब दावी गरी करिब रु ४८.४५ करोड कर

दाखिला गरेका छन्। कुल डे ०१ आय विवरणमध्ये महानगरपालिका र उपमहानगरपालिकामा कारोबार गर्ने करदाता करिब २४ प्रतिशत रहेका छन् भने नगरपालिकामा कारोबार गर्ने करदाताको संख्या करिब ५३ प्रतिशत रहेका छन्। गाउँपालिकामा कारोबार गर्ने करदाताको संख्या करिब २३ प्रतिशत रहेका छन्।

३.२ कारोबारमा आधारित कर (T_{0T}) दाखिला गर्ने करदाताको कर सहभागिताको अवस्था

कारोबारमा आधारित कर (T_{0T}) आय वर्ष २०७२/७३ देखि लागू गरिएको हो । आय वर्ष २०७२/७३ मा १४०६ करदाताले डे ०२ आय विवरण पेश गरी कारोबारमा आधारित कर (T_{0T}) मा सहभागिता जनाएका थिए भने आय वर्ष २०७३/७४ मा ३९५८, आय वर्ष २०७४/७५ मा १००३०, आय वर्ष २०७५/७६ मा १६७२९ र आय वर्ष २०७६/७७ मा १९१७२ करदाताले सहभागिता जनाएका छन् ।

तालिका ३ कारोबारमा आधारित आय विवरण डे ०२ को अवस्था				
समूह	संख्या	कर दायित्व	छुटपछिको कर दायित्व	आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको छुट रकम
महानगरपालिका र उपमहानगरपालिका	६,२९०	१४७,७६१,६५६	७३,९७९,८८३	७३,७८१,७७३
नगरपालिका	१०,४३३	२१६,००२,६०५	१०८,१४१,२६६	१०७,८६१,३३९
गाउँपालिका	२,४४९	४२,७५८,८८१	२१,४४३,५९३	२१,३१५,२८९
जम्मा डे ०१ आयविवरण	१९,१७२	४०६,५२३,१४३	२०३,५६४,७४२	२०२,९५८,४०१

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

तालिका ३ बमोजिम महानगरपालिका र उपमहानगरपालिकामा कारोबार गर्ने ६२९० करदाताहरूले डे ०२ आय विवरण पेश गरी आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ को उपदफा (२) बमोजिम करिब ७.३७ करोड छुट सुविधा दावी गरी करिब रु ७.४ करोड मात्र दाखिला गरेका छन् । नगरपालिकामा कारोबार गर्ने १०४३३ करदाताहरूबाट करिब रु २१.६० करोड कर असुल गर्नु पर्नेमा करिब १०.७८ करोड छुट सुविधा दावी गरी रु १०.८१ करोड

मात्र दाखिला गरेका छन्। गाउँपालिकामा कारोबार गर्ने २४४९ करदाताहरूले करिब २.१३ करोड छुट सुविधा दावी गरी बाँकी करिब रु २.१४ करोड मात्र दाखिला गरेका छन् ।

३.३ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिको आयकरमा योगदान

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिले आयकरमा गरेको योगदान निराशाजनक रहेको छ। न्युन बिजकीकरण गर्ने र बीजक नै जारी नगर्ने प्रवृत्तिले गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन अपेक्षित मात्रामा हुन सकेको छैन। साथै नक्कली बीजकमार्फत करयोग्य आय घटाउन प्रचलनले गर्दा करयोग्य आय ज्यादै न्युन घोषणा गरिएको छ ।

तालिका ४ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका निकायको आयकरमा योगदान

करयोग्य आय समूह	घोषित कारोबार रु अर्बमा	संख्या	कर दायित्व रु अर्बमा	छुट रु अर्बमा	छुट पछिको कर दायित्व रु अर्बमा	प्रभावकारी करको दर
७ लाख र सोभन्दा बढी आय	१,८०९	६,४५१	३९	१.१७	३७.८३	२५.५०%
४ लाखदेखि ७ लाखसम्मको आय	६७	२,०७२	०.२७	०.००२	०.२६८	२४.६२%
४ लाखसम्मको आय	१२२	१२,९०५	०.३४	०.००२	०.३३८	२४.७३%
शून्य आय	४८६	२७,०३१	०	०	०	०.००%
जम्मा	२,४८४	४८,४५९	३९.६१	१.१७	३८.४४	२५.४९%

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को कारोबारको लागि डे०३ आय विवरण पेश गर्ने ४८४५९ निकायहरूले करिब रु २४८४ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन्। सो मध्ये करिब ५६ प्रतिशत करदाताले करिब २० प्रतिशत कारोबार घोषणा गरे तापनि करयोग्य आय शून्य घोषणा गरेका छन् । सो मध्ये वार्षिक ७ लाखभन्दा बढी करयोग्य आय हुने उच्च कारोबार हुने करिब १३ प्रतिशत निकायहरूले करिब ७३ प्रतिशत रकम कारोबार घोषणा गरेका छन्। यी करदाताले करिब रु ३९.८८ अर्ब कर दायित्व घोषणा गरे तापनि आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ बमोजिमको व्यवसायिक छुट र सुविधा तथा आर्थिक ऐन

२०७७ को दफा २५ बमोजिमको थप छुट सुविधा वापत करिब रु १.१७ अर्ब दाबी गरी जम्मा करिब रु ३८.७१ अर्ब कर दाखिला गर्ने घोषणा गरेका छन्।

सो मध्ये वार्षिक रु ४ लाखदेखि रु ७ लाखसम्म करयोग्य आय हुने मध्यम कारोबार हुने करिब ४ प्रतिशत निकायहरूले करिब ३ प्रतिशत रकम कारोबार घोषणा गरेका छन्। यी करदाताले करिब रु २७.४७ करोड कर दायित्व घोषणा गरे तापनि आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ बमोजिमको व्यवसायिक छुट र सुविधा तथा आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको थप छुट सुविधा वापत करिब रु २१.८६ लाख दाबी गरी जम्मा करिब रु २७.२५ करोड कर दाखिला गर्ने घोषणा गरेका छन्।

सो मध्ये वार्षिक ४ लाखसम्म करयोग्य आय हुने सानो कारोबार हुने करिब २७ प्रतिशत निकायहरूले करिब ५ प्रतिशत कारोबार घोषणा गरेका छन्। यी करदाताले करिब रु ३४.५४ करोड कर दायित्व घोषणा गरे तापनि आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ बमोजिमको व्यवसायिक छुट र सुविधा तथा आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको थप छुट सुविधा वापत करिब रु २०.११ लाख दाबी गरी जम्मा करिब रु ३४.३३ करोड कर दाखिला गर्ने घोषणा गरेका छन्।

तालिका ५ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका प्राकृतिक व्यक्तिको आयकरमा योगदान

करयोग्य आय समूह	घोषित कारोबार रु अर्बमा	संख्या	कर दायित्व रु अर्बमा	%	प्रभावकारी करको दर
७ लाख र सोभन्दा बढी आय	२२९	१५५३	०.४९	९१.१३%	०.२१%
४ लाखदेखि ७ लाखसम्मको आय	१९६	२७३१	०.०५	८.८७%	०.०२%
४ लाखसम्मको आय	९२	५८३८२	०	०.००%	०.००%
शून्य आय	४७	२१७०७	०	०.००%	०.००%
जम्मा	५६४	८४,३७३	०.५४	१००.००%	०.१०%

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई डे०३ आय विवरण पेश गर्ने ८४३७३ प्राकृतिक व्यक्तिहरूले

करिब रु ५६४.५८ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन् । सो मध्ये करिब २६ प्रतिशत करदाताले ४७ अर्ब कारोबार घोषणा गरे तापनि करयोग्य आय शुन्य घोषणा गरेका छन् ।

वार्षिक ७ लाखभन्दा बढी करयोग्य आय हुने १५५३ (करिब १.८ प्रतिशत विवरण) प्राकृतिक व्यक्तिहरुले रु २२९.२३ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु ४८.९४ करोड कर दायित्व (घोषित करको करिब ९१.१३ प्रतिशत) घोषणा गरेका छन् । वार्षिक रु ४ लाखदेखि रु ७ लाखसम्म करयोग्य आय हुने मध्यम कारोबार हुने २७३१ (करिब ३.२४ प्रतिशत विवरण) प्राकृतिक व्यक्तिहरुले १९६.४१ अर्ब (घोषित कारोबारको करिब ३५ प्रतिशत रकम) कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु ४.७६ करोड कर दायित्व घोषणा गरेका छन् । सो मध्ये वार्षिक ४ लाखसम्म करयोग्य आय हुने सानो कारोबार हुने ५८३८२ (करिब ६९.२० प्रतिशत विवरण) प्राकृतिक व्यक्तिहरुले ९१.९५ अर्ब (घोषित कारोबारको करिब १६.२९ प्रतिशत रकम) कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले शुन्य कर दायित्व घोषणा गरेका छन् । यसरी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका प्राकृतिक व्यक्तिहरुमध्ये शुन्य करयोग्य आय घोषणा गर्ने २१७०७ करदाता र रु १ देखि रु ४ लाखसम्म करयोग्य आय घोषणा गर्ने ५८३८२ करदाता गरी कुल ८००८९ करदाता (९४.९२ प्रतिशत करदाता) ले आयकर वापत शुन्य कर दायित्व घोषणा गरेको तथ्यांक रहेको छ ।

तालिका ६ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका निकायको आयकरमा योगदान						
करयोग्य आय समूह	घोषित कारोबार रु अर्बमा	संख्या	कर दायित्व रु अर्बमा	छुट रु अर्बमा	छुट पछिको कर दायित्व रु अर्बमा	प्रभावकारी करको दर
७ लाख र सोभन्दा बढी आय	७३३	१,११२	४०	२.६३	३७.३७	२५.६३%
४ लाखदेखि ७ लाखसम्मको आय	४९	७१४	१.८०	०.३७	०.४३	११.३४%
४ लाखसम्मको आय	२५२	३२,८३१	२.१७	१.०५	१.१२	११.०३%
शून्य आय	१७६	४२,०९९	०	०	०	२४.८५%
जम्मा	१,२१०	७६,७५६	४२.९७	४.०५	३८.९२	२४.३८%

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका निकायहरूको कर सहभागिताको अवस्था कस्तो रहेको छ भनी अध्ययन गर्दा पनि अवस्था निराशाजनक नै रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को कारोबारको लागि डे०३ आय विवरण पेश गर्ने ७६७५६ निकायहरूले करिब रु १२०९.७ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन् सो मध्ये ४२०९९ निकायले १७५.७१ अर्ब कारोबार घोषणा गरे तापनि करयोग्य आय शुन्य घोषणा गरेका छन्। वार्षिक ७ लाखभन्दा बढी करयोग्य आय हुने १११२ (करिब १.४५ प्रतिशत विवरण) निकायहरूले ७३२.७८ अर्ब (घोषित कारोबारको करिब ६०.५७ प्रतिशत रकम) कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु ४०.५२ अर्ब कर दायित्व घोषणा गरे तापनि आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ बमोजिमको व्यवसायिक छुट र सुविधा तथा आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको थप छुट सुविधा वापत करिब रु २.६४ अर्ब दावी गरी जम्मा करिब रु ३७.८८ अर्ब कर दाखिला गर्ने घोषणा गरेका छन्। सो मध्ये वार्षिक रु ४ लाखदेखि रु ७ लाखसम्म करयोग्य आय हुने ७१४ (करिब ०.९३ प्रतिशत विवरण) निकायहरूले ४८.८६ अर्ब (घोषित कारोबारको करिब ४ प्रतिशत रकम) कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु ७९.९१ करोड कर दायित्व घोषणा गरे तापनि आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ बमोजिमको व्यवसायिक छुट र सुविधा तथा आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको थप छुट सुविधा वापत करिब रु ३७.७३ करोड दावी गरी जम्मा करिब रु ४२.१८ करोड कर दाखिला गर्ने घोषणा गरेका छन् ।

वार्षिक ४ लाखसम्म करयोग्य आय हुने ३२८३१ (करिब ४२.७७ प्रतिशत विवरण) निकायहरूले १०.१२ अर्ब (घोषित कारोबारको करिब ०.८४ प्रतिशत रकम) कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु २.१७ अर्ब कर दायित्व घोषणा गरे तापनि आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ बमोजिमको व्यवसायिक छुट र सुविधा तथा आर्थिक ऐन २०७७ को दफा २५ बमोजिमको थप छुट सुविधा वापत करिब रु १.०६ अर्ब दावी गरी जम्मा करिब रु १.१२ अर्ब मात्र कर दाखिला गर्ने घोषणा गरेका छन् ।

तालिका ७ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका प्राकृतिक व्यक्तिको आयकरमा योगदान

करयोग्य आय समूह	घोषित कारोबार रु अर्बमा	संख्या	कर दायित्व रु अर्बमा	%	प्रभावकारी करको दर
७ लाख र सोभन्दा बढी आय	३.०५	५	०.०४३	७०.७३%	१.३९%
४ लाखदेखि ७ लाखसम्मको आय	३.२२	११	०.०१७	२९.२७%	०.५५%
४ लाखसम्मको आय	४३२.४४	२३,४३५	०	०.००%	०.००%
शून्य आय	५.४१	३,५८५	०	०.००%	०.००%
जम्मा	४४४.१२	२७,०३६	०.०६०	१००.००%	०.०१%

स्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका प्राकृतिक व्यक्तिहरूको कर सहभागिताको अवस्था कस्तो रहेको छ भनी अध्ययन गर्दा पनि अवस्था निराशाजनक नै रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को कारोबारको लागि डे०३ आय विवरण पेश गर्ने २७०३६ प्राकृतिक व्यक्तिहरूले करिब रु ४४४.१३ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन् । सो मध्ये ३५८५ करदाताले ५.४१ अर्ब कारोबार घोषणा गरे तापनि करयोग्य आय शून्य रहेको घोषणा गरेका छन् ।

वार्षिक ७ लाखभन्दा बढी करयोग्य आय हुने ५ (करिब ०.०२ प्रतिशत विवरण) प्राकृतिक व्यक्तिहरूले ३.०५ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु ४.२५ करोड कर दायित्व घोषणा गरेका छन् । वार्षिक रु ४ लाखदेखि रु ७ लाखसम्म करयोग्य आय हुने ११ प्राकृतिक व्यक्तिहरूले ३.२३ अर्ब कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले करिब रु १.७५ करोड कर दायित्व घोषणा गरेका छन् । वार्षिक ४ लाखसम्म करयोग्य आय हुने २३४३५ (करिब ८६.६८ प्रतिशत विवरण) प्राकृतिक व्यक्तिहरूले ४३२.४४ अर्ब (घोषित कारोबारको करिब ९७.३७ प्रतिशत रकम) कारोबार घोषणा गरेका छन् । यी करदाताले शून्य कर दायित्व घोषणा गरेका छन् । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका प्राकृतिक व्यक्तिहरूमध्ये शून्य करयोग्य आय घोषणा गर्ने ३५८५ करदाता र रु १ देखि रु ४ लाखसम्म करयोग्य आय घोषणा गर्ने २३४३५ करदाता गरी कुल २७०२० करदाता (९९.९४ प्रतिशत करदाता) ले आयकर वापत शून्य कर दायित्व घोषणा गरेको तथ्यांक रहेको छ ।

४. साना करदाताको कर सहभागिता न्यून: किन ?

विभिन्न वैज्ञानिक अध्ययनहरूले कर सहभागिता लागत बढी भएको वा कर असहभागिता लागत न्यून भएको अवस्थामा कर सहभागिता न्यून हुने गर्दछ भन्ने पुष्टि भएको छ। साथै कर सम्बन्धी फाराम र कार्यप्रक्रियाहरू जटिल र झन्झटिलो भएमा करदाता कर सहभागिता जनाउन अनिच्छुक हुने गर्दछन्। कर प्रशासनभित्र र समग्र प्रशासन जनमुखी, करदातामैत्री र उत्तरदायी हुन नसकेमा कर मनोबल न्यून भई कर सहभागिता समेत न्यून हुने गर्दछ। साथै साना करदाताको कर सहभागिता न्यून हुनुका कारणहरू विविध रहेका छन् ।

- पूर्वानुमानित आयकर दाखिला गर्ने करदाताहरूले आय विवरण र कर एकैपटक बैंकमा दाखिला गर्न सक्ने भए तापनि सो विषयमा करदाताहरू जागरुक नहुनु,
- विद्युतीय माध्यमबाट आय विवरण र कर दाखिला गर्न सक्ने प्रणाली भए तापनि यस विषयमा अधिकांश साना करदाताहरू सुसूचित नहुनु,
- विद्युतीय माध्यमबाट आय विवरण र कर दाखिला गर्न प्राविधिक जटिलता रहेको अनुभव गरी लेखा परीक्षक वा कर सहयोगीको सेवा लिने प्रवृत्ति रहेको,
- नेपालमा भएको अध्ययनले पनि साना करदाताहरूले कर सहभागिता लागत सापेक्षितरूपमा बढी भएको महसूस गरेका छन्। यसले गर्दा पनि कर सहभागिता न्यून भएको हुन सक्दछ,
- पूर्वानुमानित कर वा कारोबारमा आधारित कर (T_{0T}) दाखिला नगरी डे०३ आय विवरण पेश गरी कर दायित्व न्यून बनाउने प्रवृत्ति रहेको,
- साना करदाताहरूको कर सहभागिताको निरन्तर अनुगमन हुन नसक्नु,
- साना करदाताहरूको कर जोखिम विश्लेषण गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धान सीमित मात्रामा हुनु,
- कर सहभागिता व्यवस्थापन गर्न कर प्रशासनसँग साना करदाताको खरिद तथा बिक्री कारोबारको तथ्यांक/सूचना अभाव हुनु,
- साना करदाताहरू मुलुकभरि छरिएर रहेको र अधिकांश करदाता अझै करको दायराबाहिर रहेको कारणले करयोग्य कारोबार लुकाउने प्रवृत्ति रहेको,
- छद्म व्यक्ति वा अन्य व्यक्तिको नाममा खरिद बिक्री कारोबार गरी कर छल्ने प्रवृत्ति रहेको ।

५. कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्न र गराउन के गर्न सकिन्छ ?

कर सहभागिता एक बहुआयामिक विषय हो। कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्न करदाताको कर सहभागिता लागत न्यून बनाउने, कर परीक्षण हुने संभावना वृद्धि गर्ने, कर सहभागिता नजनाएमा

करदाताले बहन गर्नु पर्ने कर दायित्व र दण्ड जरिवानाको मात्रा अधिक बनाउने गरी कानूनी व्यवस्था गर्ने, करदातालाई कर सहभागिता जनाउन जागरुक तथा सक्षम बनाउने, करदातालाई निरन्तररूपमा उत्प्रेरित गरिराख्ने कर सम्बन्धी फाराम कार्यप्रक्रियाहरू सरल र बोधगम्य बनाउने र आम करदाता र नागरिकमा कर मनोबल सकारात्मक र उच्च बनाउन समग्र सुशासन कायम गर्नु पर्ने विभिन्न अध्ययनहरूले पुष्टि गरेका छन्। कर सहभागिताको लागि करदाताहरूमा उत्प्रेरणा र नैतिक एवम् कानूनी दवाव सिर्जना गर्नु पर्दछ। कर नीति र प्रणालीले करदातालाई कर सहभागिता जनाउन उत्प्रेरित गर्ने गरी निर्माण गरिएको हुनु पर्दछ भने व्यवसायिक उत्पादन, निकासी र पैठारी, आन्तरिक खरीद र बिक्री कारोबार र सो कारोबारमा हुने भुक्तानी प्रणालीलाई प्रविधिमार्फत एकीकरण गर्ने र यी कारोबारसंग सम्बन्धित निकायहरूबीच सूचना आदान प्रदान गर्ने संरचनागत प्रणालीको विकास गरेको खण्डमा कर सहभागिता जनाउन नैतिक एवम् कानूनी दवाव सिर्जना गर्ने गर्दछ। यसको लागि तत्कालै निम्न पक्षमा सुधार गर्नु पर्दछ:

- पूर्वानुमानित आयकर दाखिला गर्ने करदाताहरूले आय विवरण र कर एकैपटक बैंकमा दाखिला गर्न सक्ने विषयमा करदाताहरू जागरुक बनाउने,
 - विद्युतीय माध्यमबाट आय विवरण र कर दाखिला गर्न सक्ने गरी व्यावहारिक करदाता शिक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु,
 - साना करदाताहरूको कर सहभागिताको स्तर निरन्तर अनुगमन गरी जोखिम विश्लेषण तथा कर परीक्षण तथा अनुसन्धान कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउने,
 - अन्तरनिकाय समन्वय र सहकार्यलाई गुणात्मक र प्रभावकारी बनाई सूचना आदानप्रदान संस्कृतिको विकास गर्नु पर्दछ। यसको लागि तत्कालै निम्न विषयमा सुधार गर्नु पर्दछ:
- (क) भन्सार विभागबाट हुने निकासी पैठारीको तथ्यांक नियमितरूपमा प्राप्त गरी सुरक्षित राख्ने, सो तथ्यांकलाई करदाताको आय विवरण वा कर विवरणसंग आवद्ध गर्ने र प्रशोधन तथा वर्गीकरण गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धान कार्यमा सदुपयोग गर्ने। यस सम्बन्धमा सुधारका प्रयासहरू भइरहेका छन्।
- (ख) राजस्व अनुसन्धान विभागले संचालन गरेको VCTS system बाट तथ्यांक नियमितरूपमा प्राप्त गरी सुरक्षित राख्ने, सो तथ्यांकलाई करदाताको आय विवरण वा कर विवरणसंग आवद्ध गर्ने र प्रशोधन तथा वर्गीकरण गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धान कार्यमा सदुपयोग गर्ने। यस सम्बन्धमा सुधारका प्रयासहरू तत्कालै शुरु गर्नु पर्दछ।
- (ग) आन्तरिक खरीद तथा बिक्री कारोबारको बीजकपिच्छे सूचना संकलन गर्न पहिलो चरणमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिहरूको खरीद तथा बिक्री कारोबारलाई विद्युतीय

माध्यमबाट विभागको प्रणालीमा Upload गर्ने व्यवस्था तत्कालै लागू गर्ने । यस सम्बन्धमा वार्षिक रु ५ करोड भन्दा बढी कारोबार गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिले २०७८ श्रावण महिनादेखि प्रत्येक महिनाको कारोबार केन्द्रीय बीजक अनुगमन प्रणालीमा Upload गर्ने व्यवस्था शुरु गरिएको छ ।

(घ) भूमि व्यवस्थापन विभाग तथा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडले संकलन गर्ने पूँजीगत लाभकरको तथ्यांक नियमितरूपमा प्राप्त गरी सुरक्षित राख्ने, सो तथ्यांकलाई करदाताको आय विवरण वा कर विवरणसंग आवद्ध गर्ने र प्रशोधन तथा वर्गीकरण गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धान कार्यमा सदुपयोग गर्ने। यस सम्बन्धमा सुधारका प्रयासहरू भइरहेका छन्।

अन्त्यमा,

नेपालको आयकर ज्यादै सीमित करदाताहरूमा निर्भर रहेको छ। अधिकाँश करदाता साना करदाताको श्रेणीमा पर्दछन्। कतिपयले वास्तविक कारोबार लुकाई न्यून कारोबार घोषणा गरेको कारणले साना करदाताको श्रेणीमा परेका छन्। कुल करदातामध्ये करिब ६२ प्रतिशत करदाताले आय विवरण पेश गर्दछन्। आय विवरण पेश गर्ने करदाताहरूमध्ये करिब २१ प्रतिशत करदाताले कुल आयकरको करिब ९९ प्रतिशत आयकर दाखिला गर्दछन भने करिब ६६ प्रतिशत करदाताले करिब १ प्रतिशत आयकर दाखिला गर्दछन र करिब १३ प्रतिशतले शून्य कर दायित्व भएको आय विवरण पेश गर्दछन्। ठूला तथा मझौला करदाताहरूको कारोबार अनुगमनमा कर प्रशासनले विशेष ध्यान दिनु पर्दछ भने अधिकाँश साना र मझौला करदाताहरूको कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्नु कर प्रशासनको मुख्य कार्यसूची बनाइनु पर्दछ। यसको लागि सरल स्वच्छ करदातामैत्री, पारदर्शी र जवाफदेही कर प्रशासन अपरिहार्य रहेको छ। करदाताको सबै खरीद र बिक्रीको सूचना कर प्रशासनसँग छ भन्ने अनुभूति करदातामा हुनै पर्दछ। कर छलीको पहिचान गर्ने संयन्त्र चुस्त बनाई कर परीक्षण र अनुसन्धान कार्यलाई परिणाममुखी बनाउन प्रणालीगत सुधार र कर प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सबै सरोकारवाला निकायले ध्यान दिनै पर्दछ।

सन्दर्भ समाग्री:

आयकर ऐन: २०५८

आर्थिक ऐनहरू

आन्तरिक राजस्व विभागका वार्षिक प्रतिवेदनहरू

जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा पुँजीगत लाभकर सम्बन्धी सामान्य जानकारी

✍ पदम कुमार श्रेष्ठ

पृष्ठभूमि

कुनै प्राकृतिक व्यक्तिको व्यवसायको आयमा प्रयोग नभएको गैर व्यावसायिक सम्पत्तिको निःसर्गबाट हुने पुँजीगत लाभ वा हानीलाई करको दायरामा ल्याई पुँजीगत लाभकर लगाउने कार्य नेपालमा आयकर ऐन, २०५८ लागू भए पश्चात् शुरु गरिएको हो। नेपालमा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम घर, जग्गा र शेयर विक्रीमा पुँजीगत लाभकर लाग्ने व्यवस्था गरिएको छ। "पुँजीगत लाभकर" भन्नाले कुनै पनि पुँजीगत सम्पत्ति वा पुँजीगत दायित्वको निःसर्ग गर्दा प्राप्त हुने लाभमा लाग्ने करलाई बुझाउँदछ भने "निःसर्ग" भन्नाले मुख्यतया सम्पत्ति वा दायित्वबाट स्वामित्व हटेको अवस्थालाई जनाउँदछ।

घर जग्गाको मूल्य वृद्धि जग्गा स्वामित्वमा राखेको कारणले मात्र नभई सरकारको लगानीको कारणले समेत हुने गर्दछ। जस्तै: सरकारले पूर्वाधार (सडक, विजुली, पानी इत्यादि) को विकास गर्दछ, शान्ति सुरक्षाको राम्रो व्यवस्था गर्दछ, रोजगारी तथा आय आर्जनको लागि काम गर्ने वातावरण श्रृजना गर्दछ। यसरी सरकारले गरेको लगानीको कारणले हुन गएको मूल्य वृद्धिको प्रतिफल सरकारले पनि पाउनु पर्ने हुन्छ। तसर्थ व्यक्तिको स्वामित्वमा रही व्यवसाय वा लगानीको आय आर्जनको लागि प्रयोग नभएका केही सम्पत्तिहरूलाई गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्तिको रूपमा परिभाषा गरी करको दायरामा ल्याइएको हो। जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा लाग्ने पुँजीगत लाभकर तथा यसको करारोपण सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ (संशोधन समेत), आयकर नियमावली, २०५९ (संशोधन समेत), आयकर निर्देशिका, २०६६ (संशोधन समेत) र जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा पुँजीगत लाभकर सम्बन्धी निर्देशिका, २०७२ (संशोधन समेत) मा विभिन्न व्यवस्थाहरू गरिएको छ।

प्रचलित कर कानून बमोजिम मालपोत कार्यालयबाट जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा हुने लाभमा अग्रिम कर असुली गर्ने कानूनी व्यवस्था छ। मालपोत कार्यालयबाट पुँजीगत लाभकर असुली गर्ने क्रममा केहि द्विविधा रहेको पाइएकोले कर प्रशासनमा संलग्न कर्मचारी, मालपोत कार्यालयका कर्मचारी र सरोकारवालाहरूलाई यस विषयमा सामान्य जानकारी गराउने उद्देश्यले निम्नानुसारको प्रस्तुती गरिएको छ। यसबाट केहि मात्रामा भए पनि सम्बन्धित सरोकारवालालाई पुँजीगत लाभकर सम्बन्धमा सामान्य जानकारी हुन गई कर व्यवहारमा सहयोग पुगनुका साथै कार्य सम्पादनमा एकरूपता कायम भई प्रभावकारी रूपमा कर असुल हुने विश्वास गरिएको छ।

निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

कानूनी व्यवस्था:

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क. को उपदफा (५) र (६) मा मालपोत कार्यालयबाट पुँजीगत लाभकर असुल गर्ने सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

उपदफा (५) - कुनै प्राकृतिक व्यक्तिको जग्गा वा निजी भवन निःसर्ग बापत भएको पुँजीगत लाभमा मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेशनका बखत देहाय बमोजिम अग्रिम कर असुल गर्नु पर्नेछ:

- (क) निःसर्ग भएको गैर व्यावसायिक कर योग्य सम्पत्ति (जग्गा तथा भवन) को स्वामित्व पाँच वर्ष वा सोभन्दा बढी भएको छ भने दुई दशमलब पाँच प्रतिशतका दरले,
- (ख) निःसर्ग भएको गैर व्यावसायिक कर योग्य सम्पत्ति (जग्गा तथा भवन) को स्वामित्व पाँच वर्षभन्दा कम भएको छ भने पाँच प्रतिशतका दरले।

उपदफा (६) - उपदफा (५) मा लेखिएदेखि बाहेक अन्य कुनै व्यक्तिको स्वामित्वको जग्गा वा भवनको निःसर्ग भएको मूल्यमा मालपोत कार्यालयले रजिष्ट्रेशनका बखत एक दशमलब पाँच प्रतिशतका दरले अग्रिम कर असुल गर्नु पर्नेछ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(द) मा गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्तिको परिभाषा गरिएको छ:

गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्ति” भन्नाले देहायका सम्पत्ति बाहेकका जग्गा, भवन तथा कुनै निकायमा रहेको हित वा सुरक्षण सम्झनु पर्छ:

- (१) व्यावसायिक सम्पत्ति, हासयोग्य सम्पत्ति वा व्यापारिक मौज्जात,
- (२) कुनै प्राकृतिक व्यक्तिको निम्न अवस्थाको निजी भवन:
 - (क) अविच्छिन्न दश वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि स्वामित्वमा रहेको, र
 - (ख) त्यस्तो व्यक्तिले अविच्छिन्न वा पटक पटक गरी कुल दश वर्ष वा दश वर्षभन्दा बढी बसोबास गरेको,

स्पष्टीकरण: यस खण्डको प्रयोजनको लागि “निजी भवन” भन्नाले भवन, भवनले ओगटेको जग्गा र सो भवनले ओगटेको क्षेत्रफल बराबरको थप जग्गा वा एक रोपनी जग्गामध्ये जुन घटी हुन्छ त्यसलाई सम्झनु पर्छ।

- (३) कुनै हिताधिकारीको अवकाश कोषमा रहेको हित,

- (४) कुनै प्राकृतिक व्यक्तिको दश लाख रुपैयाँभन्दा कम मूल्यमा निःसर्ग गरेको जग्गा, घरजग्गा तथा निजी भवन, वा
- (५) तीन पुस्ताभित्र भएको खरिद, बिक्री बाहेक अन्य किसिमले हस्तान्तरण गरी निःसर्ग गरेको सम्पत्ति।

जग्गा तथा भवन निःसर्गमा पूँजीगत लाभकर सम्बन्धी व्यवस्था

गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्ति (जग्गा तथा भवन) को परिभाषा, सम्पत्ति निःसर्ग, लागत, करको दर, आय विवरण र कर फिर्ता सम्बन्धी व्यवस्थालाई बुझ्न सजिलोको लागि निम्नानुसार टेबुलेसन गरी प्रस्तुत गरिएको छः

शीर्षक	संक्षिप्त व्यहोरा		
गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्ति (जग्गा तथा भवन)	निजी भवन (भवन, भवनले ओगटेको जग्गा र सो भवनले ओगटेको क्षेत्रफल बराबरको थप जग्गा वा एक रोपनी जग्गामध्ये जुन घटी हुन्छ सो बाहेक) - <ul style="list-style-type: none"> ➤ अविच्छिन्न १० वर्षभन्दा घटी अवधि स्वामित्वमा रहेको, र ➤ त्यस्तो व्यक्तिले अविच्छिन्न वा पटक-पटक गरी कुल १० वर्षभन्दा घटी बसोबास गरेको। 	१० लाख वा १० लाख रुपैयाँभन्दा बढी मूल्यमा निःसर्ग गरेको जग्गा, घरजग्गा तथा निजी भवन।	तीन पुस्ताभित्र भएको खरिद, बिक्री (अन्य किसिमले हस्तान्तरण गरेको बाहेक) गरेको जग्गा तथा भवन।
गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्तिको परिभाषा अन्तर्गत पर्ने जग्गा वा भवन निःसर्ग भएको अवस्थामा मात्र पूँजीगत लाभ कर आकर्षित हुनेछ।			
निःसर्ग मानिने	कुनै व्यक्तिलाई दान दिएमा, सरकारको कुनै निकायले अधिग्रहण गरेमा, ऋण दायित्व असूल गर्नको लागि अधिकार प्राप्त व्यक्तिले कब्जामा लिएमा, कसैलाई समर्पण गरेमा, आफ्नो परिवारलाई अंश दिएमा वा जग्गा तथा भवनको स्वामित्व रहेको व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको स्वामित्वमा रहेको जग्गा तथा भवन निःसर्ग भएको मानिनेछ।		
स्थायी लेखा नम्बर अनिवार्य	रु १ करोड रुपैयाँभन्दा बढी मूल्यको जग्गा वा भवन खरीद बिक्री गरेमा खरीद बिक्री गर्ने दुवै जनाको स्थायी लेखा नम्बर अनिवार्य गरिएको छ।		

खरीद खर्च (लागत)	
तीन पुस्ताभिन्न हस्तान्तरण भई आएको जग्गा तथा भवन बिक्री गरिएको हकमा	<ul style="list-style-type: none"> ➤ हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिले उक्त जग्गा वा भवन मिति २०५८।१२।१९ भन्दा अगाडि खरिद गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) ➤ हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिले उक्त जग्गा वा भवन मिति २०५८।१२।१९ भन्दा पछाडि खरिद गरेको भए लिखतमा उल्लेख गरिएको मूल्य। ➤ स्वामित्व अवधिको गणना हस्तान्तरण (अंशवण्डा वा बकसपत्र) भएको मितिबाट कायम हुने।
खरिद गरेको जग्गा तथा भवन बिक्री गरिएको हकमा	<ul style="list-style-type: none"> ➤ मिति २०५८।१२।१९ गते भन्दा अगाडि खरीद गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) ➤ मिति २०५८।१२।१९ गते भन्दा पछाडि खरिद गरेको भए लिखतमा उल्लेख गरिएको मूल्य।
मृत्यु पश्चात तीन पुस्ता बाहिर हस्तान्तरण गरिएको हकमा	<ul style="list-style-type: none"> ➤ हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिले खरिद गरेको मूल्य। (मृत्यु भएको तत्काल अधिको बजार मूल्यमा निःसर्ग भएको मानिने)
मृत्यु पश्चात तीन पुस्ता बाहिर हस्तान्तरण भई आएको जग्गा वा भवन बिक्री गरिएको हकमा	<ul style="list-style-type: none"> ➤ हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएको समयको बजार मूल्य।
पति पत्नी (अंश लिई भिन्न बसेको) वा पूर्व पति पत्नीलाई हस्तान्तरण गरेको भए	<ul style="list-style-type: none"> ➤ हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिले उक्त जग्गा वा भवन मिति २०५८।१२।१९ भन्दा अगाडि खरिद गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) ➤ हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिले उक्त जग्गा वा भवन मिति २०५८।१२।१९ भन्दा पछाडि खरिद गरेको भए लिखतमा उल्लेख गरिएको मूल्य।

<p>गैर बजार हस्तान्तरण गरेको हकमा</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ मिति २०५८।१२।१९ भन्दा अगाडि खरिद गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) ➤ मिति २०५८।१२।१९ भन्दा पछाडि खरिद गरेको भए लिखतमा उल्लेख गरिएको मुल्य।
<p>गैर बजार हस्तान्तरणको माध्यमबाट प्राप्त गरेको जग्गा वा भवन बिक्री गरिएको हकमा</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ मिति २०५८।१२।१९ भन्दा अगाडि प्राप्त गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) ➤ मिति २०५८।१२।१९ भन्दा पछाडि प्राप्त गरेको भए प्राप्त गर्दा लिखतमा उल्लेख गरिएको मुल्य।
<p>संयुक्त नाममा रहेको जग्गा तथा भवन दर्ता फारी</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ तीन पुस्ता बाहेक अन्यको हकमा आ-आफ्नो नाममा कायम गर्न दर्ता फारी गरिएमा पुजीगत लाभ कर लाग्ने। दर्ता फारी गरिएको बखत जग्गा तथा भवनको बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) लाई आम्दानी मानी सो आम्दानीबाट सो जग्गा तथा भवन खरीद गरिएको मूल्य खर्चको रूपमा घटाउन पाउने। दर्ता फारी गरे पछि सो जग्गा तथा भवन बिक्री गर्दा संयुक्त नामबाट दर्ता फारीको बखत कायम भएको बजार मूल्यलाई आफ्नो हितको समानुपातिक आधारमा बाडफाड गरी कायम हुने रकम लागतको रूपमा घटाउन पाउने। ➤ तीन पुस्ता भित्र वा श्रीमान श्रीमति बीच आ-आफ्नो नाममा कायम गर्न दर्ता फारी गरिएमा पुजीगत लाभ कर जलाग्ने। दर्ता फारी गरे पछि सो जग्गा तथा भवन बिक्री गर्दा संयुक्त नाममा खरिद भएको बखतको मूल्यलाई आफ्नो हितको समानुपातिक आधारमा बाडफाड गरी कायम हुने रकम लागतको रूपमा घटाउन पाउने।
<p>मोही भएको जग्गा दा खा गरेको हकमा</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ जग्गाधनी र मोही बीच आधा आधा आ आफ्नो नाममा दा खा गर्दा पूजीगत लाभ कर आकर्षित नहुने। ➤ जग्गाधनी वा मोहीले आफ्नो हक हिस्सा एक अर्कालाई हक दावि छोडेमा हक दावि छोड्ने व्यक्तिले पूजीगत लाभ कर तिर्नुपर्ने। ➤ मोहीले आफ्नो हिस्सा बिक्री गर्दा निजले लागत वापत घटाउन नपाउने।
<p>रजिष्ट्रेशन दस्तुर</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ जग्गा वा भवन खरिद वा प्राप्त गर्दा तिरेको रजिष्ट्रेशन दस्तुर।

भवन निर्माण लागत	<ul style="list-style-type: none"> भवन निर्माण गरेको भए स्थानीय तहबाट कायम गरिएको निर्माण लागत मूल्य।
धितोमा रहेको जग्गा तथा भवन बैंक वित्तीय संस्थाले सकार गरेमा	<ul style="list-style-type: none"> मिति २०५८।१२।१९ भन्दा अगाडि खरिद गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) मिति २०५८।१२।१९ भन्दा पछाडि खरिद गरेको भए लिखतमा उल्लेख गरिएको मुल्य।
जग्गा तथा भवन अधिग्रहण भई मुआब्जा प्राप्त भएमा	<ul style="list-style-type: none"> मिति २०५८।१२।१९ भन्दा अगाडि खरिद गरेको भए मिति २०५८।१२।१९ गतेको प्रचलित बजार मूल्य (मालपोत प्रयोजनको लागि कायम मूल्य) मिति २०५८।१२।१९ भन्दा पछाडि खरिद गरेको भए लिखतमा उल्लेख गरिएको मुल्य।
करको दर	<ul style="list-style-type: none"> ५ वर्ष वा सो भन्दा बढी स्वामित्व भएमा २.५ प्रतिशत ५ वर्ष भन्दा कम स्वामित्व भएमा ५ प्रतिशत प्राकृतिक व्यक्तिको उपरोक्त बमोजिमको गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्ति बाहेक अन्य व्यक्ति फर्म कम्पनी संघ सस्थाको नाममा रहेको जग्गा वा भवन बिक्रीको हकमा बिक्री मूल्यको १.५ प्रतिशतले अग्रिम कर असुल गर्नुपर्ने।
आय विवरण	<ul style="list-style-type: none"> आय विवरण पेश गर्न करदातालाई स्वेच्छिक व्यवस्था गरिएको छ। गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्ति बिक्री वापत लाभमात्र आय भएको प्राकृतिक व्यक्तिले चाहेमा मात्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा आय विवरण पेश गर्नुपर्नेछ।
कर फिर्ता	मालपोत कार्यालयमा पूँजीगत लाभ कर बढी दाखिला भएको हकमा कर फिर्ता माग गर्न करदाताले सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा आय विवरण पेश गरी कर फिर्ता माग गर्नुपर्नेछ।

निश्कर्ष

कुनै व्यक्तिले आय आर्जन गरेकै समयमा कर असुली गर्दा कर तिर्न नगद प्रवाहमा असर नपर्ने हुँदा आधुनिक कर प्रणालीमा अग्रिम कर कट्टी वा कर असुली गर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरिएको हो। यसै प्रणाली अनुरूप नेपालमा पनि आयकर ऐन, २०५८ ले जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा पुँजीगत लाभकर अग्रिम रूपमा असुली गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। आन्तरिक राजस्व विभागले जारी गरेको जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा पुँजीगत लाभकर सम्बन्धी निर्देशिका, २०७२ (संशोधन समेत) ले मालपोत कार्यालयबाट असुली हुने पुँजीगत लाभकर गणनालाई थप सरल र सहज बनाएको छ। कुन सम्पत्ति गैर व्यावसायिक करयोग्य सम्पत्ति अन्तर्गत पर्छ, निःसर्ग मान्ने आधारहरू के के छन्, खरिद खर्च (लागत) गणना कसरी गर्ने, लाभ तथा कर कसरी गणना गर्ने, कर दाखिला वा असुली बढी भएमा कसरी फिर्ता दावि गर्ने लगायतका विषयमा माथि उल्लिखित विषयवस्तुबाट सरोकारवालाहरूमा रहेका द्विविधा निराकरण गर्न सहयोग पुग्न जाने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

आयकर ऐन, २०५८ र आयकर नियमावली, २०५९ (संशोधन समेत)

आयकर निर्देशिका, २०६६ (संशोधन समेत)

जग्गा तथा घरजग्गा निःसर्गमा पुँजीगत लाभकर सम्बन्धी निर्देशिका, २०७२ (संशोधन समेत)

मूल्य अभिवृद्धि कर: वर्तमान अवस्था र सम्भावना

राजेन्द्र हमाल

१. विषय प्रवेश

सरकारले सार्वजनिक खर्च कर र गैर करका माध्यमबाट जुटाउने गर्दछ। कर राजस्व पनि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष दुई प्रकारका हुन्छन्। प्रत्यक्ष कर व्यक्ति वा निकायको आय वा मुनाफामा लाग्छ भने अप्रत्यक्ष कर वस्तु तथा सेवाको खरिद विक्रिमा लाग्छ। प्रत्यक्ष कर तर्फ आयकर र अप्रत्यक्ष कर तर्फ मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महशुल र अन्तःशुल्क लगायतका करहरू पर्दछन्। हाल नेपाल सरकारले पनि यिनै करहरूको माध्यमबाट आफूलाई आवश्यक पर्ने राजस्व संकलन गर्ने कार्य गर्दै आइरहेको छ। यस लेखमा मूल्य अभिवृद्धि करको वर्तमान अवस्था बारे केही चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. मूल्य अभिवृद्धि करको सामान्य सैद्धान्तिक पक्ष:

मूल्य अभिवृद्धि कर वस्तु तथा सेवाको उत्पादन तथा विक्रि वितरणको विभिन्न तहमा हुने मूल्य अभिवृद्धिमा लाग्ने कर हो। मूल्य अभिवृद्धि कर स्वयं कर निर्धारण पद्धतिमा आधारित आधुनिक कर हो। यसमा करदाताले खरिदमा तिरेको कर विक्रीमा संकलन गरेको कर मिलान गरी फरक हुन आउने कर रकम मात्र सरकारी खातामा दाखिला गर्नुपर्छ। यसको लागी करदाताहरूले लेखाका सर्वमान्य सिद्धान्तमा आधारित भै आफ्नो कारोबारको लेखा राख्नुपर्दछ र त्यसैको आधारमा कारोबारको वित्तिय विवरणहरूसमेत तयार गर्नु पर्ने हुन्छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा विक्री कर जस्ता करहरूमा हुने Cascading effect अर्थात कर माथि कर लाग्ने अवस्था हुदैन। त्यस्तै मूल्य अभिवृद्धि करमा Catch up (Self-policing) feature समेत हुने हुदा कुनै एक तहमा छुट हुन गएको राजस्व अर्को तहमा असुल हुन गई राजस्व संकलन कार्य प्रभावकारी हुन जान्छ। यस करमा केही आधारभुत आवश्यकताका वस्तुहरूमा मात्र कर छुट दिइने हुदा यस करको कराधार विस्तृत भै राजस्व संकलनको मुख्य स्रोतको रूपमा विकास हुने र भन्सार महसुल तथा आयकरको असुली समेत सकारात्मक प्रभाव परी समग्र राजस्व असुलीमा वृद्धि हुने सम्भावना हुन्छ।

त्यस्तै मूल्य अभिवृद्धि करमा निकासीलाई शुन्यदरको सुविधा तथा निकासी गर्ने वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्दाको Input Tax निश्चित समय पश्चात सरकारबाट फिर्ता समेत पाउने हुदा आन्तरिक उत्पादनको विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको वृद्धिबाट निकासी वृद्धि भई विदेशी मुद्राको

प्रमुख कर अधिकृत, मध्यस्तरीय करदाता कार्यालय, बबरमहल

प्राप्ति, प्रत्यक्ष बैदेशिक लगायतका लगानी बृद्धि भै देश विकासमा समेत महत्वपूर्ण सहयोग पुग्न जाने हुन्छ। यस करको प्रशासन गर्दा निश्चित रकम सम्म कर लाग्ने कारोबारलाई दर्ता गर्नु नपर्ने व्यवस्थाबाट कर संकलनको प्रशासनिक कार्य सरल, सहज हुने तथा करदाताको कर सहभागिता लागत घट्न जाने मान्यता हुँदा हुँदै पनि यसका पनि केही नकारात्मक पक्ष समेत रहेका छन्। मूल्य अभिवृद्धि करमा रहेका मुख्य नकारात्मक पक्षहरूमा एकल दरको करबाट कम आय हुने वर्गलाई बढी करको भार बढी पर्ने, साना करदाताको कर सहभागिता लागत बढाउने तथा स्वयं कर निर्धारण, कर छुट, शुन्य दर, इनपुट कर क्रेडिट तथा कर फिर्ता आदि प्रावधानहरूले कर प्रशासन जटिल बनाउनुका साथै कर चुहावट हुने सम्भावनालाई समेत बढाउछ। मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि करदाताहरूको निरन्तर सहयोग, करदाता शिक्षा तथा प्रभावकारी अनुगमनको आवश्यकता हुन्छ।

३. नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर:

नेपालको कर प्रणालीलाई लेखामा आधारित आधुनिक कर प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न विगतका विक्रि कर, ठेक्का कर, होटल कर तथा मनोरन्जन करलाई विस्थापित गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को कानूनी आधारबाट २०५४ साल मंसिर १ गते देखि यो कर मुलुकभर लागु गरिएको हो। शुरुमा मूल्य अभिवृद्धि करको १० प्रतिशतको एकल दर रहेकोमा हाल १३ प्रतिशतको एकल दर रहेको छ। हाल मूल्य अभिवृद्धि करको संकलन आन्तरिक राजस्व विभाग र यस अन्तर्गतका विभिन्न कार्यालयहरू तथा पैठारीतर्फ भन्सार विभाग र अन्तर्गतका विभिन्न कार्यालयहरूबाट हुदै आएको छ। आन्तरिक राजस्व असुलीलाई राजस्व संकलनको मुख्य आधार बनाउन मूल्य अभिवृद्धि करले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएको दिन अर्थात् मंसिर १ गते लाई राष्ट्रिय कर दिवस घोषणा गरी सप्ताहव्यापी रूपमा कर दिवस मनाउने गरिएको छ।

४. मूल्य अभिवृद्धि करको वर्तमान अवस्था:

आर्थिक वर्ष २०५४/५५ मा ४९६४ करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को अन्त्यसम्म दर्ता संख्या २५५९६३ पुगेको छ भने सोही अवधिमा मूल्य अभिवृद्धि करको असुली रु ८.३५ अर्बबाट रु २२७.५४ अर्ब पुग्न गएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर असुलीको अवस्था हेर्न सर्वप्रथम कुल राजस्व, कर राजस्व र मूल्य अभिवृद्धि करको कुल गार्हस्थ उत्पादनसंगको अनुपात हेर्नु उपयुक्त हुने हुदाँ त्यस्तो अनुपातलाई तालिका १ मा देखाइएको छ।

तालिका १: कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) संग कुल राजस्व, कर राजस्व र मु.अ.क.को अनुपात(%)

आर्थिक वर्ष	कुल राजस्व	कर राजस्व	मूल्य अभिवृद्धि कर
२०७१/७२	१९.१	१६.७१	५.५८
२०७२/७३	२१.९	१८.१९	५.४३
२०७३/७४	२२.८	२०.७१	५.९९
२०७४/७५	२३.८७	२१.६६	६.८२
२०७५/७६	२३.९८	२१.३५	६.९७
२०७६/७७	२२.३३	१८.५८	५.९५

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन २०७६/७७, आन्तरिक राजस्व विभाग

आर्थिक वर्ष २०७१/७२ देखि २०७६/७७ सम्म कुल राजस्व, कर राजस्व र मूल्य अभिवृद्धि करको कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) संगको अनुपात क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०५४/५५ मा २.७८ प्रतिशत मात्र रहेकामा मूल्य अभिवृद्धि करको कुल गार्हस्थ उत्पादसंगको अनुपात बढ्दै गई आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा ५.८ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ६.९७ प्रतिशत पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा कुल राजस्व कुल गार्हस्थ उत्पादनको १९.१ प्रतिशत रहेकोमा क्रमशः बढ्दै गई आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा २३.९८ प्रतिशत पुगेको छ। त्यस्तै कर राजस्वको कुल गार्हस्थ उत्पादनसंगको अनुपात पनि आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा १६.७१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा २१.३५ प्रतिशत पुगेको छ। त्यस्तै कर राजस्व र अप्रत्यक्ष कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान तालिका २ मा प्रस्तुत छ।

तालिका २: कर राजस्व र अप्रत्यक्ष कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान (%)

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	अप्रत्यक्ष कर राजस्व
२०६९/७०	३२.१८	४४.४२
२०७०/७१	३२.३६	४४.४०
२०७१/७२	३१.६१	४३.७०
२०७२/७३	२९.०७	४८.८६

२०७३/७४	२९.०८	४९.६६
२०७४/७५	३९.३६	४३.०६
२०७५/७६	३२.५९	४४.९३
२०७६/७७	३२.००	४६.६४

श्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८, अर्थ मन्त्रालय

तालिका २ को अध्ययन गर्दा आर्थिक वर्ष २०६९/७० देखि २०७६/७७ सम्मको ८ वर्षको अवधिमा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान कर राजस्व र अप्रत्यक्ष करमा क्रमशः ३९ र ४५ प्रतिशतमा स्थिर भएको देखिन्छ। उल्लेखित अवधिमा कर राजस्व र अप्रत्यक्ष कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान खासै बढ्न सकेको देखिदैन। मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनको आन्तरिक तथा पैठारी तर्फको योगदान तालिका ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३: मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको संरचनात्मक अवस्था (रु अर्बमा)

आर्थिक वर्ष	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
मू.अ.क.आन्तरिक	३९.५५	४९.८२	६९.९२	७६.२२	८८.९९	९८
मू.अ.क. पैठारी	७८.९४	७७.९४	९०५.३४	९३०.६४	९५३.७९	९२९.४
जम्मा मू.अ.क.	९९८.४९	९२७.७५	९६६.४६	२०६.८६	२४९.९	२२७.५४
आन्तरिक पैठारी अनुपात	३३:६७	३९:६१	३७:६३	३७:६३	३६:६४	४३:५७

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन २०७६/७७, आन्तरिक राजस्व विभाग

तालिका ३ अनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा आन्तरिक राजस्वको अंशमा सुधार हुन सकेको छैन। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ देखि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्म मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनको आन्तरिक र पैठारी तर्फको अनुपात औसतमा ३७:६३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यस्तो अनुपात हालसम्म कुनै पनि आर्थिक वर्षमा ५०:५० प्रतिशत सम्म पुग्न सकेको छैन। आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा क्षेत्रगत योगदान तालिका ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ४: आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा क्षेत्रगत योगदान

आर्थिक वर्ष	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
पर्यटन	४.१६	४.४५	२.३	३.०६	२.८४	३.१५	२.०६
रिभर्स चार्ज	४.७७	५.१८	४.०४	४.२	५.२४	५.४२	४.६१
ठेक्का परामर्श	१७.०३	१६.५३	१६.६३	१६.६९	१८.३	२३.०९	३२.४२
अन्य सेवा	१८.११	१८.०४	१७.४३	१६.७९	१४.७८	१२.३	९.८९
विक्रि वितरण	२२.९७	२३.३	२६.९२	२४.५७	२४.६	२२.५९	२२.८८
उत्पादन	३२.९५	३२.५	३२.६९	३४.६९	३४.२४	३३.४४	२८.१४
जम्मा	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन २०७६/७७, आन्तरिक राजस्व विभाग

तालिका ४ को अध्ययन गर्दा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि २०७४/७५ सम्म आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा उत्पादन, विक्रि वितरण र अन्य सेवा क्षेत्रको योगदान क्रमशः प्रथम, द्वितीय र तृतीय स्थानमा स्थिर रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ मा ठेक्का तथा परामर्श सेवाको योगदानमा तिब्र बृद्धि भएको देखिन्छ।

स्वयं कर निर्धारणमा आधारित मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यन्वयनका लागि कार्य प्रणालीमा सरलीकरण, करदाता शिक्षाका साथै करदाताको नियमित अनुगमन मुल्याङ्कन पनि गरि रहनु पर्ने हुन्छ। त्यसैको लागि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि २०७६/७७ सम्म ४ वर्षको अवधिमा आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गत कार्यालयहरुबाट पूर्ण कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका लागि जोखिमका विभिन्न सूचकहरुको आधारमा करदाता छनौट गरी निर्धारण गरेको मूल्य अभिवृद्धि करको विवरण तालिका ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ५: पूर्ण कर परीक्षण तथा अनुसन्धानबाट मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण विवरण

(रु. ०००)

आर्थिक वर्ष	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
अनुसन्धान संख्या	१०१८	८३८	३७७	२७६
कर निर्धारण रकम	५५४७४६	६२९९१७	४१४९७९	८२१०७१
पूर्ण कर परीक्षण संख्या	४९४८	५१०५	३६९९	२५५६

कर निर्धारण रकम	१२९५४५२	२३४१७४७	२४७४६९८	१०३६५९९
कूल कर निर्धारण रकम	१८५०१९८	२९७१६६४	२८८९६७७	१८५७६७०

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन २०७६/७७, आन्तरिक राजस्व विभाग तालिका ५ अनुसार पूर्ण कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गरिएका करदाता संख्यामा निरन्तर कमी भए पनि मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारणमा सुधार भएको देखिन्छ। आर्थिक बर्ष २०७३/७४ मा छनौट गरिएका करदाताहरूको कर परीक्षण तथा अनुसन्धानबाट १ अर्ब ८५ करोड मुल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गरेकोमा आर्थिक बर्ष २०७४/७५ र २०७५/७६ मा क्रमशः २ अर्ब ९७ करोड र २ अर्ब ८८ करोड मुल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण भएको देखिन्छ। तर आर्थिक बर्ष २०७६/७७ मा Covid-19 महामारीको प्रतिकूलताले १ अर्ब ८५ करोड मात्र कर निर्धारण भएको देखिन्छ। यसबाट केही मात्रामा करदाताहरूमा प्रदर्शनीय प्रभाव (Demonstration effect) परेको कर विवरणको संरचनागत विवरणमा आएको केही परिवर्तनमा देख्न सकिन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको संरचनात्मक अवस्था तालिका ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको संरचनात्मक अवस्था हेर्दा आर्थिक बर्ष २०७५/७६ पछि मूल्य अभिवृद्धि करको Debit विवरणको संख्यामा उल्लेख्य सुधार भएको तालिका ६ बाट देखिन्छ।

तालिका ६: मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको संरचनात्मक अवस्था (%)

आर्थिक बर्ष	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७
Debit Return	१८.८	१३.३०	१३.२५	१४.०६	२५.६	२२.१७
Credit Return	४४.०३	५१.११	५१.१४	५१.९७	४५.९	४८.३८
Zero Return	२५	३५.५८	३५.६१	३३.९७	२८.५	२९.४४

श्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन २०७६/७७, आन्तरिक राजस्व विभाग तालिका ६ अनुसार आर्थिक बर्ष २०७२/७३ देखि २०७४/७५ सम्म Credit Return र Zero Return को संख्यामा अधिक रहेकोमा आर्थिक बर्ष २०७५/७६ पछि केही कम भएको देखिन्छ। यो सुधारको मुख्य कारणहरूमा जोखिम सुचकहरूको आधारमा पूर्ण कर परीक्षण र अनुसन्धानका लागि करदाता छनौट गरी कर निर्धारण, निरन्तरको करदाता शिक्षा तथा राजस्व अनुसन्धान विभागको सकृयता तथा नीतिगत सुधार आदि कारणहरू रहेको देखिन्छ। त्यस्तै, Non filer को संख्या पनि २५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहने गरेको भए पनि आर्थिक बर्ष २०७६/७७ मा Covid-19 महामारीको प्रतिकूलताले ३८.४६ प्रतिशत सम्म पुगेको अवस्था छ।

उल्लेखित विवेचनाबाट नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करले सरकारको राजस्व संकलन खासगरी कर राजस्व संकलनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको देखिन्छ। मूल्य अभिवृद्धि करको कूल गार्हस्थ उत्पादनसँगको अनुपात क्रमिक रूपमा सुधार हुँदै ६.९७ प्रतिशत सम्म पुगेको देखिन्छ जुन OECD क्षेत्रको सन् २०१८ को ६.८ प्रतिशतभन्दा पनि बढी हो। त्यस्तै कर राजस्वमा पनि मूल्य अभिवृद्धि करको लगभग ४५ प्रतिशतको योगदान रहेको छ। करको दायरा विस्तार, कर परिपालनमा भएको वृद्धि, कर कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा नीतिगत सुधार आदि यसका आधारहरू हुन। यति हुदा हुँदै पनि मूल्य अभिवृद्धि करको योगदानलाई सन्तोषजनक मान्न सकिने अवस्था छैन किन भने यसको संकलन पैठारीमा आधारित छ। मूल्य अभिवृद्धि करको संकलनमा अझै पनि पैठारीको अंश ६३ प्रतिशत भन्दा बढी छ, त्यस्तै आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, विक्रि वितरणको योगदानमा वृद्धि हुन सकेको छैन। कर विवरणमा पनि Debit Return को संख्या बढ्न नसकेको, Credit Return, Zero Return र Non filer को संख्यामा सुधार हुन सकेको देखिँदैन। निरन्तरको करदाता शिक्षा र कर प्रशासनबाट भैरहेको अनुगमन नियमनको पूर्ण प्रदर्शनीय प्रभाव करदातामा पर्न नसकेको आभास हुन्छ। यसबाट नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि करमा विभिन्न समस्याहरू रहेकोले यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकिरहेको देखिँदैन।

५. मूल्य अभिवृद्धि कर प्रशासनमा रहेका विद्यमान समस्याहरू

कर राजस्वको मुख्य स्रोतको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा निम्न बमोजिमका समस्याहरू रहेका देखिन्छनः

१. कर छुट भएका वस्तुको संख्या धेरै रहेकोछ। यसले मूल्य अभिवृद्धि करको कराआधारलाई साँघुरो बनाएको छ। यसले आन्तरिक तथा पैठारीबाट संकलन हुने राजस्वमा कमी ल्याउनुका साथै विदेशी वस्तुको नेपाल निर्यातलाई प्रोत्साहित गर्ने र नेपाली उत्पादनले स्वदेशमै विदेशी उत्पादनसंग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्था समेत सृजना भएको छ।
२. बक्यौता असुली तथा करको दायरा विस्तार गर्न समय समयमा ल्याइने विभिन्न छुट लगायतका कार्यक्रमहरूले करदातामा कर नतिरे पनि हुन्छ भन्ने नकारात्मक मानसिकताको विकास हुने तथा त्यसबाट करको प्रशासनमा श्रृजना हुने जटिलता मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा बाधकको रूपमा रहेको छ।
३. आर्थिक कारोबारमा विल विजक लिने दिने बानीको विकास हुन सकेको छैन। आम उपभोक्तालाई जागरुक बनाउन सकिएको छैन।
४. भारत तथा चीनसंगको खुला नाकाबाट हुने चोरी पैठारी र निकासीलाई न्युनिकरण गर्न सकिएको छैन।

५. कर चुहावट वा छली, अनौपचारिक तथा विद्युतीय कारोबार सम्बन्धी सूचनाहरू प्राप्त गर्ने संयन्त्र नहुनु। त्यसैले सूचना तथा जोखिममा आधारित बजार अनुगमन, कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्न सकिएको छैन।
६. जनशक्तिको कमी छ र उपलब्ध जनशक्तिको समय सापेक्ष कर परीक्षण, अनुसन्धान तथा जोखिम विश्लेषण गर्न सक्ने दक्षतामा अभिवृद्धि गर्न सकिएको छैन। यसले गर्दा छनौट गरिएका सम्पूर्ण करदाताको पूर्ण कर परीक्षण र अनुसन्धान समयमै गर्न सकिएको छैन। कर परीक्षण तथा अनुसन्धानले करदातामा प्रदर्शनीय प्रभाव पूर्णरूपमा पार्न सकिएको छैन।
७. करका नयाँ क्षेत्रहरू जस्तै वस्तु तथा सेवाको विद्युतीय व्यापारलाई करको दायरामा ल्याउन नसकिनु। कर प्रशासनमा सूचना प्रविधि लगायतका आधुनिक प्रविधिहरूको पूर्ण प्रयोग गर्न नसकिनु।
८. मूल्य अभिवृद्धि करको संकलन मुख्यतया पैठारीमा आधारित रहनु। आन्तरिक स्रोतको परिचालन बढाउन नसकिनु।
९. विल विजकको नियमन तथा व्यवस्थापन गर्न नसकिनु। नक्कली विजकको समस्या बढी रहेको छ।
१०. स्रोत जस्तै भन्सार कार्यालय तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूमा हुने न्यून विजकीकरणलाई घटाउन सकिएको छैन।
११. सम्बद्ध निकायहरूबीच सहयोग, सहकार्य, समन्वय र संचारको कमी छ।
१२. Credit Return, Zero Return र non-filer को संख्या घटाउन सकिएको छैन।
१३. कारोबार टुक्र्याई करको दायरामा नआउने तर अनावश्यक रूपमा जस्तै सरकारी कार्यालयलाई आपूर्ति गर्न, पैठारी गर्न दर्ता हुने प्रवृत्तिले शुन्य विवरण र non filer को समस्या बढी रहेको छ।
१४. बक्यौता, बेरजु तथा मुद्दाको संख्या बढि रहेको छ।
१५. बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने सरकारी वकिललाई मुल्य अभिवृद्धि करको सैद्धान्तिक पक्ष र कार्य प्रणाली सम्बन्धमा सुसुचित गराउन नसक्दा अदालती निर्णयहरू कार्यालयको विपक्षमा आउने गरेका।
१६. कतिपय लगानी तथा उद्योगहरूलाई संरक्षण तथा प्रोत्साहन दिने कार्य समेत कर छुटबाट गर्ने गरिएको छ।

६. मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनमा आगामी दिनमा गर्नु पर्ने सुधारहरू:

१. कर छुट हुने वस्तुलाई अत्यावश्यक वस्तुहरूमा मात्र सीमित गरी कर छुट हुने वस्तुको सूची घटाउनु पर्ने। बक्यौता कर असुली तथा करको दायरामा ल्याउन समय समयमा विभिन्न छुट सुविधाहरू ल्याउनु भन्दा कर प्रशासनको प्रभावकारीता बढाउने वातावरण निर्माण गर्नु उपयुक्त हुने। करदाता दर्तालाई गुणस्तरीय बनाउनु पर्ने।
२. लगानी तथा उद्योगहरूलाई संरक्षण तथा प्रोत्साहन दिन कर छुट सुविधा दिने भन्दा पनि उद्योगधन्दाहरू सुचारु रूपले संचालन तथा निर्वाध कारोबार गर्न सक्ने र निश्चित मुनाफा गर्न सक्ने वातावरण निर्माण गर्नमा प्रयास गर्नु पर्ने।
३. कर प्रशासनको प्रभावकारीतामा वृद्धि गर्न आवश्यक वातावरण तथा साधन स्रोतको व्यवस्था गर्नुपर्ने।
४. मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु नपर्ने रकमको सीमा (Threshold) मा पुनरावलोकन गर्नु पर्ने। दर्ता हुनु नपर्ने सीमा बृद्धि गरी त्यस्ता करदाताहरूलाई Turnover tax को दायरामा ल्याउदा कर प्रशासन तथा करदाता दुवैलाई सहज हुन गई राजस्व संकलन बढन जाने।
५. जनशक्ति आपूर्ति समयमै गरी दक्षता विकासका लागि आवश्यकताका आधारमा तालिम Package बनाइ तालिम प्रदान गर्ने तथा कार्यसम्पादनमा आधारित उचित दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नु पर्ने।
६. Zero return, Credit Return र Nonfiler को संख्या घटाउन सूचना संकलन र अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने।
७. अन्तरनिकाय समन्वय कायम गरी ASYCUDA World System, TSA, RMIS र ITS आदिको Interface गरी risk profiling गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु पर्ने।
८. राजस्व चुहावट वा छलीको सूचना प्राप्त गर्ने संयन्त्रको विकास र विस्तार तथा प्रचार प्रसार गर्नु पर्ने। जोखिम परिसुचकहरूको पहिचान गरी जोखिम तथा सूचनामा आधारित बजार अनुगमन, पूर्ण कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने पद्धतिको विकास गर्नु पर्ने।
९. खुला सीमाका कारण हुने चोरी निकासी/पैठारी नियन्त्रण गर्न सुरक्षा निकायहरूसंग समन्वय गर्ने र चोरी निकासी/पैठारी नियन्त्रणका लागि सुरक्षा निकायहरूलाई समेत जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउनु पर्ने। सुरक्षा निकायहरूलाई आवश्यक साधन स्रोत समेत उपलब्ध गराउनु पर्ने।
१०. आयात निर्यात हुने मुलुकहरूबीच खासगरी भारतीय भन्सारसंग नियमित रूपमा सूचना र तथ्यङ्क आदान प्रदान गर्ने संस्थागत व्यवस्था गर्नु पर्ने।

११. करदाता शिक्षा, अन्तरकृया तथा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा संचालन गर्नु पर्ने।
१२. करका नयाँ क्षेत्रहरू जस्तै वस्तु तथा सेवाको विद्युतीय कारोबारलाई करको दायरामा ल्याई विद्युतीय कारोबार र विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने।
१३. वस्तु तथा सेवाको अन्तर्देशीय कारोबार बाट हुने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering-TBML) लाई अन्तर निका समन्वयबाट सम्बोधन गर्नु पर्ने। यसमा लेखा परीक्षकलाई पनि जिम्मेवार बनाउनु पर्ने।

७. निष्कर्ष

मुल्य अभिवृद्धि कर कर राजस्वको मुख्य स्रोत हुदै गइरहेको छ। यसको कुल गाहस्थ उत्पादनसंगको अनुपात तथा कर राजस्वमा महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ। तर करको सम्भाव्यता अनुरूप आझै पूर्णरूपमा असुल हुन सकेको छैन। त्यसैले माथि सुधार खण्डका सुझावहरूको कार्यान्वयनबाट कराधारमा वृद्धि, करको दायरा विस्तार र कर प्रशासनको प्रभावकारीता वृद्धिबाट कर सहभागितामा सुधार तथा कर कानूनहरूको परिपालनामा वृद्धिबाट सम्भाव्यता अनुरूप मुल्य अभिवृद्धि करको असुली हुन सक्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू:

आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८, अर्थ मन्त्रालय ।

वार्षिक प्रतिवेदन २०७६/७७, आन्तरिक राजस्व विभाग।

विद्युतीय कारोबार: राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्य तथा करारोपणको सम्भावना:

प्रकाश पौडेल

१. पृष्ठभूमि:

नेपाल लगायत अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा वर्तमान समयमा ग्राहक तथा आपूर्तिकर्ताहरूको भौतिक उपस्थिति बेगर नै आर्थिक कारोबारहरू हुने प्रचलन द्रुत गतिमा बढ्दो छ । अहिलेको सूचना प्रविधिको विकासले व्यापार व्यवसाय समेत क्रमशः Digitized हुँदै गएको छ । व्यापार व्यवसायमा प्रविधिको प्रयोगले क्रेता र बिक्रेताको भौगोलिक अवस्थितिको उपयोगिता न्यूनतमस्तरमा झर्दै गएको छ । विशेष गरी सूचना प्रविधिमा भएको विकास तथा क्रमिक नवप्रवर्तनका कारण यस्तो प्रवृत्तिको कारोबार भविष्यमा अझ व्यापक हुने आँकलन गर्न सकिन्छ । हालैको विश्वव्यापी कोरोना महामारीका कारण विश्व अर्थतन्त्रलाई विद्युतीय कारोबार प्रति थप आकर्षण मिल्नुका साथै बाध्यकारी समेत बनायो । यस्तो डिजिटल कारोबार देशभित्रै र अन्तरदेशीयरूपमा समेत भईरहेका छन् । नियामक निकायहरूमा कानून अनुरूप दर्ता नभई स्वदेशमा विभिन्न अनलाईन पोर्टलबाट तथा प्लेटफर्महरूबाट वस्तु तथा सेवाहरू खरिद विक्री गर्ने, तर सो कारोबार औपचारिक रूपमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा प्रतिविम्बित नहुँदा एकातर्फ अनौपचारिक अर्थतन्त्रले बढावा पाउने र अर्कोतर्फ राज्यलाई बैधानिक रूपले प्राप्त हुनुपर्ने प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष कर राजस्व गुम्ने खतरा रहने देखिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार जगतमा Digital Transactions लाई Regulation गर्न OECD ले Base Erosion & Profit Shifting (BEPS) Action Plans अन्तर्गत १५ वटा Action Plans मध्ये पहिलो Action नै ADDRESSING THE TAX CHALLENGES OF THE DIGITAL ECONOMY लाई प्राथमिकता दिएको छ ।

२. आन्तरिक ई-कमर्स:

विद्यमान समयमा नेपालमा समेत यस्ता व्यवसायहरू धेरै कम मात्र करको दायरामा आएको देखिन्छ । विभिन्न सामाजिक सन्जालहरू मार्फत् अवैधानिक रूपमा यस्ता कारोबारहरू भईरहेको पाईन्छ । अझ विदेशी उत्पादनहरू समेत विक्री गर्ने यस्ता व्यक्तिहरूले ती सामानहरूको वैधानिक रूपमा आयात गरेको भनी एकिन गर्ने अवस्था समेत छैन । यस किसिमका कारोबारहरूले करको दायरामा रही नेपालको कर, भंसार लगायतका राजस्व कानूनहरूको परिपालना गरी व्यवसाय गर्ने करदाताहरूको प्रतिस्पर्धि क्षमतामा हास ल्याई समग्र राजस्व परिचालनमा नै नकारात्मक प्रभाव पर्ने एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ अनौपचारिक

निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

अर्थतन्त्रलाई न्यून गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्यलाई समेत यसले अवरोध पुऱ्याउने देखिन्छ । अबको केहि बर्षमा Physical Trade भन्दा Online Trade बढि हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । शीघ्र यस सम्बन्धमा आवश्यक कदम नचालिएमा भविष्यमा यो स्थिति अझ भयावह भएर जान्छ ।

नेपालमा पनि हालको अवस्थामा यस्ता Online Business र e-commerce को आयतन बढ्दो छ । यसरी व्यवसायमा सूचना प्रविधिको प्रयोगले राजस्व प्रशासनमा समेत राजस्व जोखिमका चुनौतिहरु थपिदै गएका छन् । यस्ता स्वदेशी विद्युतीय कारोबारहरुलाई पहिचान तथा नियमन गरी करको दायरामा ल्याउने चुनौती नेपालको कर प्रशासन समक्ष रहेको छ । यस क्षेत्रमा नेपालको कर प्रशासनका जनशक्तिलाई हालका दिनहरुमा तालिम प्रदान कार्य भईरहेको अवस्थामा भविष्यमा सुधारको स्थिति देखिन्छ नै होला, तथापि e-commerce तथा Online Business को क्षेत्रमा प्राविधिक जनशक्तिसंगको सहकार्य आवश्यक हुन्छ ।

३. अन्तरदेशीय विद्युतीय कारोबार:

विभिन्न विदेशी अनलाईन पोर्टल तथा प्लेटफर्महरुबाट नेपालमा वस्तु तथा सेवाहरु खरिद गर्ने प्रचलन बढ्दो छ । त्यस्तै यस्ता प्लेटफर्महरुमा श्रव्य दृश्य सामाग्री उपलब्ध गराएर प्रयोगकर्ताहरुको संख्याको आधारमा विदेशी व्यवसायहरुले आय आर्जन गर्ने, नेपालका व्यवसायहरुको विज्ञापन प्रसारण गरी विदेशमा आय प्राप्त गर्ने जस्ता आयको कारण तथा स्रोत नेपाल रहेको, तर सो आय बापतको कर राजस्व नेपालमा संकलन हुन नसकेको अवस्था समेत देखिन थालेको छ । यस प्रकारको अन्तर्राष्ट्रिय डिजिटल कारोबारमा समेत नेपालको कर कानून बमोजिम कर संकलन गर्नुपर्ने चुनौती नेपालको कर प्रशासनलाई रहेको छ ।

विदेशी अनलाईन पोर्टल तथा प्लेटफर्महरुबाट विज्ञापन लगायतका सेवा प्राप्त गर्ने नेपालको बासिन्दा व्यक्तिले उक्त सेवा बापतको भुक्तानी गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ बमोजिम भुक्तानीमा अग्रिम करकट्टी गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको हुँदा औपचारिक रूपमा सेवा स्वदेशमा प्राप्त गर्दा कानून बमोजिम आयकर संकलन हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ, तथापि सबै कारोबारहरु औपचारिक नहुने अवस्थामा सेवा प्रदायकलाई पनि करको दायरामा ल्याई दोश्रो आयामबाट समेत कर संकलन सम्भावनाको पहल गर्नु कर प्रशासनको जिम्मेवारी हो । त्यस्तै B2C कारोबारमा ऐनको उक्त दफाको उपयोगिता रहने देखिँदैन अर्थात् व्यवसाय सन्चालन गरिरहेको बाहेकको प्राकृतिक व्यक्तिले भुक्तानीमा अग्रिम करकट्टी गर्नु पर्ने हुँदैन । मासिक वा बार्षिक Subscription Fee लिई नेपालस्थित दर्शकहरुलाई चलचित्र वा टेलिश्रृंखला हेर्ने सेवा

प्रदान गर्ने विदेशी डिजिटल चलचित्र सेवा प्रदायकलाई नेपाली दर्शक (प्राकृतिक व्यक्ति) ले भुक्तानीमा अग्रिम करकट्टी गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था नहुँदा नेपालमा स्रोत रहेको यस प्रकारको विदेशी सेवा प्रदायकको आयमा राज्यले आयकर गुमाउन सक्ने अवस्था समेत रहन्छ भने वर्षैभरी नेपालमा सेवा प्रवाह गरेर डिजिटल उपस्थिति जनाए तापनि त्यस्ता सेवा प्रदायकलाई बासिन्दा वा स्थायी संस्थापन भनी परिभाषित गर्न सकिने अवस्था समेत छैन ।

साथै विदेशी अनलाईन पोर्टल तथा प्लेटफर्महरूको नेपालमा भौतिक उपस्थिति नरहने हुँदा नेपालको आयकर कानून अनुसार बासिन्दा व्यक्ति रहेको भनी ठहर गर्न सक्ने अवस्था नरहेको र अर्कोतर्फ त्यस्ता पोर्टल तथा प्लेटफर्महरूले प्राय वर्षभरी नै नेपालका सेवाग्राहीहरूलाई सेवा प्रवाह गरि रहने साथै आयको स्रोत नेपाल नै रहेको अवस्थामा भर्चुअल बासिन्दा व्यक्तिको रूपमा गणना गर्दा उनिहरूको विश्वव्यापी आयमा नेपालमा कर लाग्ने विवादास्पद अवस्था सिर्जना हुन सक्ने हुन्छ । यसको समाधानको रूपमा त्यस्ता विदेशी व्यवसायको नेपालमा भर्चुअल स्थायी संस्थापन मानी करको दायरामा ल्याउने कि भन्ने अवधारणा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा समेत छलफलको विषय बनेको छ, तर यसबाट यस्ता व्यवसायहरूमा पर्न सक्ने दोहोरो करको भार, विभिन्न राष्ट्रहरूबीच हुन सक्ने कर अधिकारको क्षेत्रको विवाद जस्ता कारणले गर्दा यो पनि विवाद कै विषय रहि आएको छ । हाल आएर आयको स्रोत मात्र होईन, आयको कारणमात्र कुनै राष्ट्र रहेको अवस्थामा समेत सो राष्ट्रलाई करको अधिकार हुने मान्यता अनुरूप पनि केही राष्ट्रहरूले यस्तो करको अभ्यास गरेको पाईन्छ ।

प्रयोगकर्ताको आधारमा कुनै राष्ट्रमा मूल्य सिर्जना भई विद्युतीय कारोबार गर्ने बहुराष्ट्रिय कम्पनीलाई यस प्रकारको आय आर्जन हुन्छ भने सो राष्ट्रलाई करारोपणको अधिकार हुनुपर्ने जिकिरमा OECD को समेत एक तहको स्वीकृति रहिआएको देखिन्छ । जस्तो मानौं कोरियाको कुनै कार कम्पनी, जसले उत्पादन गरेको कार विश्वभरी नै विक्री वितरण भईरहेको छ, ले सिंगापुरको कुनै श्रव्य दृश्य सामग्री प्रसारण गर्ने डिजिटल प्ल्याटफर्मलाई १ लाख डलरको विज्ञापनको काम दियो र उक्त विज्ञापन हेर्ने कुल दर्शकमध्ये कुनै राष्ट्रका दर्शक एवं प्रयोगकर्ताको संख्या ५ प्रतिशत रहेको छ भने सो डिजिटल प्ल्याटफर्मले उक्त जम्मा विज्ञापन मूल्यको ५ प्रतिशत अर्थात् ५ हजार डलर बराबरको आम्दानी सम्बन्धित राष्ट्रमा घोषणा गरी आयकर दाखिला गर्नुपर्ने अवधारणा रहिआएको छ । केही मुलुकहरूले यस प्रकारको कानूनी व्यवस्था समेत गरेको पाईन्छ । यसबाट पनि हालको विद्युतीय कारोबार र यसको करारोपणको जटिलतालाई आँकलन गर्न सकिन्छ ।

४. अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास:

अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विभिन्न देशहरूले विभिन्न प्रकारका नीतिगत व्यवस्थाहरू गरी यस प्रकारको कारोबारलाई करको दायरामा ल्याउने जमर्को गरेका छन्, तथापि कुनै पनि व्यवस्थाहरू विवाद रहित भने छैनन् । फ्रान्सको GAFA Tax, भारतको Equalisation Levy का कारण अमेरिका यी राष्ट्रहरूसँग असन्तुष्ट रहेको खबर बेला बखत सन्चार माध्यमहरूमा नआएको पनि होईन । केही राष्ट्रहरूले OECD ले यस्तो प्रकारको कर सम्बन्धी मार्गदर्शन निर्माण गरेपश्चात् सोही अनुरूप हुने गरी अन्तरिम कालको लागि मात्र हालको व्यवस्था लागू गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरिसकेका छन् । यस सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा कुनै कदम नै नचालिएको अवस्था भने हैन । केही देशहरूले डिजिटल सेवा कर (Digital Service Tax) को नाममा त केही देशहरूले समानीकरण दस्तुर (Equalisation Levy) को नाममा यस प्रकारका डिजिटल कारोबारहरूमा कर लगाएको समेत देखिन्छ । विदेशी अनलाईन पोर्टल तथा प्लेटफर्महरूको कारोबारका सम्बन्धमा केही राष्ट्रहरूले अवलम्बन गरेको कर नीति यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ:

४.१ फ्रान्स र डिजिटल कारोबारमा कर:

गुगलको मुख्य कार्यालय आयरल्याण्डको डब्लिनमा छ, जुन Tax Haven को नामले प्रख्यात छ र जहाँ संस्थागत आयकरको दर १२.५ % मात्र छ । गुगलको फ्रान्समा समेत अफिस रहेको छ जहाँ संस्थागत आयकरको दर २६.५ % रहेको छ । गुगलले फ्रान्समा भएको आफ्नो कारोबारको अधिकतम आय Royalty, Intellectual Property, Marketing Services का नाममा डब्लिन कार्यालयमा सार्ने (Divert) काम गरिरहेको आशंकामा फ्रान्सको आयकर प्रशासनले (France Income Tax Authority) ले सन् २०१५ र २०१६ मा पेरिसस्थित गुगल अफिसमा सयौं प्रहरी र कर्मचारी सहित छापा मार्यो, जुन Operation Tulip का नामले जानिन्छ । सो विषय अदालतमा गयो र सहमतिमा समाधान गर्ने सम्झौता भयो, जसमा गुगलले ४६५ मिलियन युरो कर र ५०० मिलियन युरो जरिवाना तिर्न सहमति जनायो । यस विषयमा फ्रान्सको करप्रशासनले करिब १.६ बिलियन युरोको कर दायित्व सिर्जना गरेको थियो । अमेरिकाले फ्रान्सको वाईन आयातमा कर बृद्धि गरेपछि बदलास्वरूप फ्रान्सले अमेरिकाको प्रविधि क्षेत्रका महारथी (Tech Giants) हरूको फ्रान्सको कारोबारमा ३% आम्दानी कारोबार (non-profit-based) कर लगाउने गरी जुलाई २०१९ मा कानून पारित गर्यो, जुन GAFA Tax को नामले चिनिन्छ । विश्वभरी ७५० मिलियन युरोको विक्री तथा फ्रान्समा २५ मिलियन युरोको विक्रीको श्रेसहोल्ड समेत कायम गरिएको ।

यसलाई गुगलले सहजरूपमा स्वीकार गरेको विज्ञप्ती समेत जारी भएको छ । फ्रान्सका प्रयोगकर्ताहरू (French Users) को मूल्य सिर्जना (Value Creation) को आधारमा विज्ञापन आय सिर्जना भएमा सो हदसम्मको कर सम्बन्धित विदेशी अनलाईन पोर्टल तथा प्लेटफर्मले फ्रान्समा तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर GAFA Tax ले दोहोरो करको अवस्था सिर्जना गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय करमा विचलन हुने, एकतर्फी करारोपण हुने भनी अमेरिका लगायत विभिन्न मुलुकहरूले व्यापक विरोध पनि गरेका छन् । फ्रान्सले पनि विद्युतीय कारोबारको करारोपण सम्बन्धमा OECD बाट जारी हुने भनिएको International Uniformity Guidelines (जुन यहि २०२१ को मध्यतिर ल्याउने उद्देश्य राखिएको थियो) पश्चात् GAFA Tax खारेज गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ ।

४.२ बेलायत र डिजिटल कारोबारमा कर:

सन् २००५ देखि २०१५ सम्म गुगलले बेलायतमा १७ विलियन पाउण्ड स्टर्लिङको कारोबार गरेको, जसमा ब्रिटिश कम्पनीहरूको विज्ञापन मुख्य आम्दानी रहेको भन्ने सूचना बेलायतको कर प्रशासन समक्ष जानकारीमा आयो । सन् २०१३ मा मात्र गुगलले लण्डनमा समेत आफ्नो कार्यालय स्थापना गरेको थियो । सन् २०१३ भन्दा अगाडि गुगल आयरल्याण्डको बेलायतमा कुनै स्थायी संस्थापन नरहेको कारण बेलायतको राजस्व प्रशासन गर्ने संस्था (Her Majesty's Revenue & Customs - HMRC) प्रति आँफू जिम्मेवार नरहेको गुगलको दावी थियो । सो मिति पछाडिको कारोबारमा गुगल मुख्य कार्यालय आयरल्याण्डमा रहेका करिब ५००० कर्मचारीको अथक प्रयासका कारण बेलायतमा गुगलको सो आम्दानी रहेको र लण्डन कार्यालयका कर्मचारीहरूको सहायक भूमिका मात्र रहेकोले आयको मूल्य सिर्जना आयरल्याण्डमा नै भएको हुँदा आयलाई समानुपातिक रूपमा खण्डिकरण गरेको भन्ने गुगलको भनाई रहेको थियो ।

पछि HMRC र गुगल बीच सहमती भयो जस अनुरूप गुगलले सन् २००५ देखि २०१५ सम्मको अवधीको लागि ११७ मिलियन पाउण्ड स्टर्लिङ कर र १३ मिलियन पाउण्ड स्टर्लिङ ब्याज तिर्न राजी भयो । हाल २०२० अप्रिल १ देखि बेलायत मा Digital Service Tax को नाममा Multinational Search Engine, Social Media Platforms & Online Market Place को आम्दानी (Revenue – not profit) जसमा बेलायत का प्रयोगकर्ताहरूको सहभागिता रहन्छ, सो मा २% DST लाग्ने व्यवस्था छ । यसमा पनि विश्वभरी ५०० मिलियन पाउण्ड स्टर्लिङ र २५ मिलियन पाउण्ड स्टर्लिङ बेलायतमा आधारित आम्दानीको थ्रेसहोल्ड कायम गरिएको छ । यसमा कारोबारको संस्थागत स्वामित्व कसको हो, संस्थागत कार्यालय बेलायतमा छ छैन भन्ने विषयहरूले DST लाई असर गर्दैन, केवल बेलायतका प्रयोगकर्ताहरूको सो आम्दानीमा योगदान छ छैन वा बेलायतमा मूल्य सिर्जना भएको छ छैन भन्ने विषयले कर आकर्षित हुन्छ ।

४.३ भारत र डिजिटल कारोबारमा कर:

भारतमा प्रत्यक्ष करको रूपमा सन् २०१६ देखि नै समानीकरण दस्तुर १ (Equalization Levy 1.0) को रूपमा यस्ता विद्युतीय कारोबारहरूलाई ६% कर लाग्दै आएको छ । यस्तो समानीकरण दस्तुर करिब नेपालको आयकर ऐनमा रहेको गैर बासिन्दा व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्दा गरिने भुक्तानीमा अग्रिम करकट्टी सम्बन्धी व्यवस्था जस्तो प्रकृतिको रहेको छ । यस व्यवस्था अनुसार अनलाईन पोर्टल तथा डिजिटल प्ल्याटफर्महरूको स्थायी संस्थापन भएमा कर तिर्ने दायित्व उसैको हुने, अन्यथा विजक मूल्य अनुसार सेवा प्राप्तको नै कर दाखिला गर्ने जिम्मेवारी हुने । २०१६ देखि २०२० सम्ममा भारतले यस बापत भा.रु. ४ हजार करोडभन्दा बढि कर संकलन गरेको छ ।

२०२० अप्रिल देखि भारतले अनलाईन पोर्टल तथा डिजिटल प्ल्याटफर्महरूको विद्युतीय कारोबारबाट भएको आयमा समानीकरण दस्तुर (Equalization Levy 2.0) को रूपमा २% कर संकलन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । क्रेता र विक्रेता भारतमा आधारित नभए तापनि विज्ञापन भारतमा दृश्य छ भने कुल आमदानीमा २% समानीकरण दस्तुर लाग्दछ । गुगलले यसलाई Jurisdiction Specific Surcharges को नाममा कर संकलन गरी दाखिला गर्दछ । Digital Advertising Revenues from India र Purchase by Indian or India Based Entity through an Overseas Commerce Platform मा यो शुल्क लाग्दछ । भारतमा पहिले देखि नै GST अभ्यासमा रहेको अवस्थामा यस प्रकारको दस्तुरले समग्र अप्रत्यक्ष करको प्रणालीमा नै अस्थिरता सिर्जना हुन सक्ने प्रतिक्रियाहरू आईरहेको हुँदा यस सम्बन्धमा अझै छलफल जारी नै रहेको छ । भारतमा यो स्पष्ट अप्रत्यक्ष करको रूपमा व्याख्या गरिएको छ भने फ्रान्स, बेलायत, मलेशियामा स्पष्ट किटानी गरेको पाईँदैन । यो विशेष गरी स्थायी संस्थापन नभएका विदेशी फर्महरूका लागि गरिएको व्यवस्था हो ।

५. अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास:

Organisation for Economic Co-Operation & Development (OECD) ले भर्खरै मात्र यस प्रकारको कारोबारमा विभिन्न कर अधिकारका क्षेत्रहरू (राष्ट्रहरू) मा समन्यायीक रूपमा करको बाँडफाँड होस् तथा करको दरका कारणले आय Divert गर्ने प्रवृत्ति निरुत्साहित होस् भन्ने प्रयोजनका लागि Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy प्रस्तुत गरेको छ । यसका दुईवटा पिलर (विषय) हरू मध्ये पहिलो पिलरले करारोपणको अधिकारको क्षेत्र तथा मुनाफाको बाँडफाँडको विषयलाई निर्धारण गर्ने प्रयत्न गरेको छ भने दोश्रो पिलरले यस्तो कारोबार गर्ने बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई लागू हुने विश्वव्यापी न्यूनतम करको दर (Global Minimum Tax Rate) सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ । तथापि यस सम्बन्धमा थप व्याख्या एवं सम्झौताका नमुना (Model Convention) को विकास हुन अझै बाँकी नै छ । OECD का अनुसार उपरोक्त व्यवस्थाहरू क्रमिक रूपमा सन् २०२४ सम्ममा लागू गर्ने योजना रहेको छ ।

६. आगामी दिशा:

देशभित्र आन्तरिकरूपमा सन्चालनमा रहेका Online Business र E-Commerce हरूलाई करको दायरामा ल्याई राजस्व चुहावट हुन नदिन हामीले विशेष गरी यस्ता क्षेत्रहरूमा अनुगमन र अनुसन्धान व्यापक गर्नु जरूरी छ । यसका लागि सामाजिक सन्जालहरूमा करको दायराभन्दा बाहिर कसैले आर्थिक कारोबार गरेको छ भने यस्तो कारोबारलाई स्वचालित रूपमा प्रतिबन्ध गर्न हाम्रा दक्ष प्राविधिक जनशक्ति र आवश्यक परे Digital Platform Service Provider संग समेत सहायता लिनु जरूरी देखिन्छ । यस्ता साईटहरूमा विज्ञापन वा व्यवसायजन्य शंकास्पद क्रियाकलापहरू देखिएमा स्वतःराजस्व प्रशासनलाई सूचना जारी हुने प्रणाली स्थापना गर्न सकिनेमा प्रभावकारी नियन्त्रणको अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यस विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भईरहेका अभ्यासहरूको अध्ययन गर्न आवश्यक दिखन्छ। साथै यस्ता व्यवसायमा खरिदकर्ताहरूबाट हुने नगद भुक्तानी (Cash on Delivery) बाहेकलाई Trace Out गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक तथा विद्युतीय भुक्तानी गर्ने संयन्त्रसंग समेत समन्वय गरेर समेत यी आर्थिक गतिविधिहरूमा रूलाई अनुसन्धानको दायरामा ल्याउनु जरूरी छ । नेपालमा प्रवाह हुने Internet Service Provider हरूसंगको सहकार्यमा नै स्थानीयस्तरका ई-कमर्शका वेबसाईटहरू मार्फत् हुने व्यक्त वसायलाई केही हदसम्म पहिचान गरी करको दायरामा ल्याउन पक्कै सकिन्छ ।

त्यस्तै विदेशी विद्युतीय कारोबारको सन्दर्भमा नेपालमा पनि यस प्रकारका विद्युतीय कारोबारमा बहुराष्ट्रिय विदेशी कम्पनीहरूको संलग्नता क्रमिक रूपमा बढ्दो छ र भविष्यमा अझै बढ्ने निश्चितप्राय छ । तसर्थ यस्तो कारोबारमा नेपाल स्रोत रहेको आम्दानी र नेपालका सेवाग्राही वा प्रयोगकर्ताका कारण मूल्य सिर्जना भई बहुराष्ट्रिय विदेशी कम्पनीहरूलाई हुने आम्दानीमा कर असुल गर्न बेलैमा सोच्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । यस सम्बन्धमा नेपालको कर प्रशासन विशेष चनाखो समेत हुनु जरूरी छ । विद्यमान कर कानूनहरूको व्याख्या वा यिनीहरूमा संशोधन मात्र पर्याप्त छ वा नयाँ नीतिगत व्यवस्था समेत आवश्यक हुने हो भन्ने सम्बन्धमा करप्रशासनले शीघ्र अध्ययनको थालनी गर्नुको विकल्प छैन । साथै अन्तरिम समयको लागि केही राष्ट्रहरूले शुरुवात् गरेको Digita Service Tax को प्रकृतिको कुनै करको कानूनी व्यवस्था गर्ने वा OECD को अन्तर्राष्ट्रिय मार्गदर्शन अनुरूपको नीतिगत व्यवस्था र सम्झौता तर्फ पहल गर्ने भन्नेमा समेत करप्रशासनले स्पष्ट धारणा बनाउनुपर्ने समय आईसकेको देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

आयकर ऐन, २०५८, नेपाल

<https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution>

<https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/france>

<https://www.bdo.global/en-gb/microsites/tax-newsletters/corporate-tax-news/issue>

<https://www.theguardian.com/media/2020/jun/18/uk-europe-global-digital-tax>

रिटको अवधारणा र कर प्रशासन

गोविन्द उपाध्याय

सामान्यतया रिटको प्रयोग न्यायपालिकाद्वारा संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि प्रयोग गरिने अधिकारको रूपमा बुझ्न सकिन्छ र यस अधिकारलाई न्यायपालिकाद्वारा जारी गरिने असाधारण अधिकार क्षेत्रको एउटा रूपमा पनि बुझ्न सकिन्छ। रिटको अवधारणा वेलायतमा सुरु भइ हाल संसारका धेरै देशहरूमा अपनाएको पाइन्छ। रिट निवेदन अन्तर्गत मुख्य गरी नेपालको संविधान बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश उत्प्रेषण, प्रतिषेध र अधिकारपृच्छा पर्दछन्। नेपालमा रिट निवेदनको इतिहासको बारेमा चर्चा गर्दा वि.सं. २००७ सालको राजनीतिक परिवर्तन पछि जारी भएको प्रधान न्यायलय ऐन २००८ द्वारा यसलाई लागु गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ। ऐनद्वारा गरिएको रिट निवेदनको उक्त प्रावधानलाई तत्कालीन समयमा न्यायलयद्वारा अत्यन्त दुरगामी निर्णयहरू भएका थिए यी निर्णयहरूलाई आज पर्यन्त पनि अनुकरणीय छन्।

नेपालको संविधानको धारा १३३ ले सर्वोच्च अदालतको अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत रिट जारी गर्ने उल्लेख गरेको छ। त्यसै गरी धारा १४४ ले उच्च अदालतलाई रिट जारी गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ भने संविधानको धारा १५१ ले जिल्ला अदालतलाई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र बन्दीप्रत्यक्षीकरण, निषेधाज्ञा लगायतका कानून बमोजिम रिट निवेदन हेर्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ।

देहायका अवस्थामा रिट जारी गर्ने अधिकार प्राप्त अदालतले रिटको क्षेत्राधिकार ग्रहण गरेको पाइन्छ:

- संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि,
- व्यवस्थापिकाले बनाएको कुनै कानून संविधानसंग बाझिएमा बाझिएको भाग वा त्यस्तो कानून प्रारम्भ देखि नै बदर गराउन,
- अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा त्यस्तो व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहिन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि,
- सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न निरूपणको लागि,

रिट जारी गर्ने क्षेत्राधिकार प्राप्त अदालतबाट देहायका कार्य गर्नका लागि समेत रिट जारी गर्ने गरिन्छ:

उप न्यायधिवक्ता, आन्तरिक राजस्व विभाग

- मौलिकहकको प्रचलनको लागि,
- संविधान पालना र संरक्षणको लागि,
- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रयोग नभएको अवस्थामा,
- सार्वजनिक अधिकारीको अख्तियारको दुरुपयोग नियन्त्रणका लागि,
- प्रकृयागत त्रुटी भएकोमा,
- तत्काल र शिघ्र न्याय प्रचलनको लागि।

अदालतवाट जारी हुने रिटहरू

बन्दीप्रत्यक्षीकरण (Habeal Corpus)

थुनाको वैधता परीक्षण गर्ने यस रिटको माध्यमवाट गैर कानूनी रूपमा थुनामा परेका व्यक्तिलाइ थुना मुक्त गर्ने आदेश दिइन्छ। प्रचलित रिटहरू मध्ये सबै भन्दा पुरानो र प्रभावकारी मानिने यो रिट निवेदनलाइ रिटहरूको पिता पनि भनिन्छ। यसलाइ विशेषत कार्यपालिकाले विना कारण वा आधार कसैलाइ गिरफ्तार गर्न वा पक्राउ गर्न नपाउने, वा कानून बमोजिम बाहेक कसैलाइ पनि थुनामा राख्न नपाउने अधिकारको ग्यारेन्टी गर्दछ, त्यस कारण यस रिटमा कानूनी कार्यविधि पुरा गरेको वा नगरेको कानून बमोजिम थुनामा राखिएको वा नराखिएको क्षत्राधिकारको सहि प्रयोग भएको नभएको आदि हेर्ने गरिन्छ।

सर्वोच्च अदालत नियमावली २०७४ को नियम ३३(२) बमोजिम बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दिने निवेदकले देहायका खुलाइ निवेदन दिनु पर्दछ:

१. बन्दीलाइ कसले कहिलेदेखि र कुन परिवन्दीवाट बन्दी बनाइएको हो?
२. बन्दी कुन स्थानमा थुनामा रहेको छ?
३. बन्दीलाइ अन्नपानी बन्द गरी थुनामा राखिएको वा कुनै प्रकारको शारिरिक वा मानसिक यातना दिइएको छ वा छैन?
४. सो थुनाको सम्बन्धमा पहिले अदालतमा निवेदन दिइएको छ छैन दिइएको भए त्यसको परिणाम के भएको हो?

नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा (१) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ भएको कारण सहितको सूचना नदिई थुनामा राखिने छैन भन्ने व्यवस्था र उपधारा (३) पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई पक्राउ भएको समय तथा स्थानवाट बाटोको म्याद बाहेक चौबिस घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनु पर्नेछ र त्यस्तो अधिकारीवाट आदेश भएमा बाहेक पक्राउ भएको व्यक्तिलाइ थुनामा राखिने छैन भन्ने प्रावधान रहेको छ। उक्त प्रावधान विपरित पक्राउ गरिएको वा थुनामा राखिएको भएमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट आकर्षित हुन्छ।

परमादेश (Mandamus)

माथिल्लो अदालतवाट सार्वजनिक कर्तव्य पालना गर्नु पर्ने कर्तव्य भएका तल्लो अदालत,निकायका नाउमा कुनै काम गर्नु भनी दिइने आदेश हो। यसमा निवेदकसँग कानूनले प्रदान गरेको अधिकार हुनुपर्दछ र जसका विरुद्ध निवेदन दिइएको हो त्यस्तो निकायसँग कानून बमोजिमको कर्तव्य पुरा गर्न पर्ने दायित्व भएको हुनु पर्दछ। सामान्यतया त्यस्तो रिट निवेदनमा बैकल्पिक उपचारको व्यवस्था भए सम्म यसमा प्रवेश गरिदैन,तर मौलिक हकको हनन भएको अवस्थामा वा बैकल्पिक उपचारको व्यवस्था कम प्रभावकारी वा कम सुविधाजनक भएको अवस्थामा पनि परमादेशको रिट निवेदन आकर्षित हुने गर्दछ।

परमादेश जारी हुने अवस्थाहरू:

- क) मौलिक हकको हनन भएमा सो को प्रचलनको लागि,
- ख) बैकल्पिक उपचारको व्यवस्था नभएको वा कम प्रभावकारी भएको अवस्थामा,
- ग) कानुनी कर्तव्य भएका व्यक्तिलाइ आफ्नो कानुनी कर्तव्य पालन गराउन,
- घ) प्रभावकारी न्याय प्रदान गराउन।

उत्प्रेषण (Certiorari)

तल्लो अदालत वा न्यायिक निकायले गरेको निर्णयको न्यायिक परीक्षणको रूपमा यस रिट निवेदनलाई लिने गरिन्छ। यसको मुख्य उद्देश्य न्यायिक अर्धन्यायिक वा अधिकारीले आफुलाई प्राप्त अधिकार क्षेत्र भन्दा बाहिर गई निर्णय गरेमा प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गरी निर्णय गरेमा, दिइएको अधिकार भन्दा बढी अधिकार प्रयोग गरि निर्णय गरेमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना नगरेमा त्यस्तो निर्णयलाई बदर गर्न यो रिट निवेदनको प्रयोग गरिन्छ। देहायको अवस्थामा यो रिट निवेदन जारी हुन सक्दछ।

- नभएको अधिकार क्षेत्र प्रयोग भएकोमा,
- प्राप्त अधिकारक्षेत्र भन्दा बाहिर गइ वा बढी प्रयोग गरेमा,
- प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गरेमा,
- निर्णय प्रकृत्यामा प्रत्यक्ष कानुनी त्रुटी गरेमा,
- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त पालना नगरी निर्णय भएकोमा,
- निर्णय प्रकृत्यमा तोकिएको कार्यविधि र औपचारिकता पुरा नगरी निर्णय भएमा।

प्रतिषेध (Prohibition)

निषेधाज्ञा प्रकृतिको यो रिट कुनै कार्य गर्नवाट रोक्ने वा कुनै कार्य नगर्न जारी गरिने गर्दछ, तल्लो अदालत वा न्यायिक निकायले अधिकार क्षेत्र बाहिर गई निर्णय गर्न लागेमा वा प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्त विपरीत निर्णय गर्नका लागि रहेको वा वा निर्णयको प्रकृत्यामा रहेको अवस्थामा त्यस्तो काम नगर्न वा रोक्न माथिल्लो अदालतले जारी गर्ने रिट हो। यसलाई परमादेशको आदेशसंग पनि तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गर्ने गरेको पाइन्छ। परमादेशको आदेश कुनै काम गर्नको लागि सार्वजनिक अधिकारी विरुद्ध जारी हुन्छ भने प्रतिषेधको आदेश कुनै कार्य गर्नवाट रोक्न माथिल्लो अदालतले तल्लो अदालत वा न्यायिक निकायका विरुद्ध जारी हुन्छ। प्रतिषेधको आदेश जारी हुन त्यस्तो निकाय जसले निर्णय गर्न लागेको हुन्छ। न्यायिक निकाय अर्धन्यायिक वा न्यायाधिकरण हुनु पर्दछ। प्रशासनिक वा त्यस्ता प्रकृतिका कार्य गर्ने निकायका विरुद्ध प्रतिषेधको आदेश जारी हुन सक्दैन भन्ने धारणा रहेको पाइन्छ।

प्रतिषेध जारी हुने अवस्था

- न्यायिक निकाय वा अर्धन्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणले अधिकार क्षेत्र बाहिर गई निर्णय गर्न लागेमा,
- न्यायिक निकाय वा अर्धन्यायिक नियन्त्रण वा न्यायाधिकरणले नपाएको अधिकार प्रयोग गर्न लागेमा,
- न्यायिक निकाय वा अर्धन्यायिक वा न्यायाधिकरणले गर्न लागेको निर्णय प्रकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत हुन गएमा।

अधिकारपृच्छा (QUO Warranto)

सार्वजनिक अधिकारीले गरेको कुनै कार्य जसमा क्षेत्राधिकारको अभाव भएको, कानूनले प्रदान गरेको अधिकार भन्दा विपरीत कार्य गरेमा सार्वजनिक अधिकारीका विरुद्ध निजलाई त्यस्तो गर्ने अधिकार कसरी प्राप्त भयो वा कुन कानून अन्तर्गत सार्वजनिक अधिकारीले कार्य गरेको हो भनेर माथिल्लो अदालतवाट सोधिने आदेश नै अधिकारपृच्छा हो। सार्वजनिक अधिकारीले गर्ने कार्यलाई कानूनी दायरामा ल्याउन वा कानूनी अधिकारभन्दा बाहिर गई निर्णय गर्नवाट रोक्ने वा सार्वजनिक अधिकारीको निर्णय औचित्यपूर्ण बनाउने यस रिटको उद्देश्य रहेको देखिन्छ। यस रिट निवेदन सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति भन्दा बाहिर गई वा कुनै गैर सरकारी निकाय वा संस्थाका विरुद्ध जारी हुन सक्दैन। कानूनी रूपमा वास्तविक रूपमा अधिकार प्रदान गरेको वा सार्वजनिक जवाफदेहिताको पद वा कार्यालय रहेको अवस्थामा मात्र अधिकारपृच्छाको रिट जारी हुन सक्तछ।

कर प्रशासनमा रिट निवेदनको प्रयोग

नेपालको संविधानको धारा ११५ मा कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने भन्ने व्यवस्था भई उपधारा (१) मा कानून बमोजिम बाहेक कुनै कर लगाउने वा उठाइने छैन भन्ने व्यवस्था उल्लेखित छ। कर वा राजस्व उठाउने व्यवस्था सारवान कानूनले निर्धारण गरेको व्यवस्था अनुसार हुनु पर्दछ। कर वा राजस्व निर्धारण गर्दा कानूनले पालना गर्न पर्ने गरी तोकिएको कार्यविधि वा कानूनले तोकिएका सर्त विपरीत हुने गरी कर निर्धारण हुन सक्ने अवस्था रहन सक्दैन, सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट कर राजस्व सँग सम्बन्धित रिट निवेदनहरूमा विशेषत कानूनी कार्यविधिको पालना गर्नु पर्ने, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना कर प्रशासकबाट नगरिएको, करदाताको सूचनाको हक र सफाई पेश गर्ने उचित मौका प्रदान नगरिएको लगायतका विषयमा रिट जारी भएको देखिन्छ। सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएका केही रिट निवेदन देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ।

१. “रिट निवेदकलाई कर कार्यालयले गरेको प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेशमा चित्त नबुझेमा त्यस्तो आदेश उपर अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ (१) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशक समक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदनमा पनि आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकले गरेको आदेशमा चित्त नबुझेमा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ (१), (६) बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने नियमित कानूनी व्यवस्था हुँदा हुँदै पनि यी रिट निवेदकले उक्त कानूनी व्यवस्था अवलम्बन गरेको नदेखिदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर छ”। (रिट निवेदक गोरखा ब्रुअरीको तर्फबाट सुरेन्द्र सिलवाल विरुद्ध ठूला करदाता कार्यालय समेत रिट नं ०७४-WO-०५२३ को उत्प्रेषण)

२. “कर लाग्ने वा नलाग्ने भन्ने विषयको मुल आधार राष्ट्रिय कानून नै हो। राष्ट्रिय कानूनले पुजिगत लाभकर लाग्दछ भनेमा कर लाग्ने हो र लाग्दैन भनेमा नलाग्ने हो, यसबारे द्विविधा रहनु पर्ने कुनै कारण नदेखिने। लाभकर लाग्ने भनेको स्वामित्व निसर्ग हुँदा प्राप्त हुने लाभमा लाग्ने कर रहेछ भन्ने बुझिन्छ। स्वामित्वको प्रत्यक्ष रूपमा हस्तान्तरण भएको अवस्थामा लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्तिले कर तिर्नु पर्ने अवस्था हुने। वास्तविक कारोवार नगरी फगत सन्धिको सुविधा लिने (treaty shopping) कार्यलाई निरुत्साहित गर्ने उद्देश्यबाट समेत आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७३ उपदफा (५) ले कर छुट नपाउने व्यवस्था गर्दै सो उपदफाको देहाय खण्ड (ख) मा भएको व्यवस्था अनुसार कुनै निकायको निहित स्वामित्वको

पचास प्रतिशत वा सो भन्दा बढी हिस्सा अन्य कुनै निकायद्वारा ग्रहण गरिएको र त्यस्तो ब्यक्ति वा निकाय सम्झौताको अर्को पक्ष वा नेपालको पनि बासिन्दा नभएको अवस्थामा अन्तराष्ट्रिय सम्झौता बमोजिमको सुविधा नपाउने।" (निवेदक द्वारिकानाथ ढुंगेल समेत विपक्षी ठूला करदाता कार्यालय निर्णय नं.१०१६३ परमादेश, बृहद पुर्ण इजालस)

३. "अन्तःशुल्क अधिकारीले अर्धन्यायिक निकायको रूपमा न्यायिकमनको प्रयोग गरी अन्तःशुल्क सम्बन्धी प्रचलित कानून बमोजिम सार्वजनिक लेखा समितिका निर्देशनलाई मात्र कार्यान्वयन गरेको देखिदा कानूनको ठाडो उलंघन (Gross violation) भएको प्रत्यक्ष रूपमा देखिने । कानून बमोजिमको अन्तःशुल्क लाग्न नपर्ने सुर्तिको अनुपातमा चुरोट उत्पादन गरेको नदेखिएको भनी लेखा परीक्षणबाट बेरुजुको सिलसिलामा अन्तःशुल्क विभाग र अर्थ मन्त्रालयबाट बेरुजु नउठाउने निर्णयको प्रतिकुल सार्वजनिक लेखा समितिबाट अन्तःशुल्क नलाग्ने पदार्थको बेरुजु निकाली असुल उपर गर्ने भनी गरेको निर्णय र सो सम्बन्धी कारवाही कानूनको प्रत्यक्ष र ठाडो उलंघन भएको मानिने।" (निवेदक सुर्य टोवाको कम्पनी प्रा. लि. को तर्फबाट अधिकार प्राप्त ऐ का भाइस प्रेसिडेन्ट के.टी. आर नाम्बियार विरुद्ध महालेखा परीक्षकको कार्यालय ववरमहल रिट नं.२८२५ उत्प्रेषण समेत)

सन्दर्भ सामाग्री

नेपालको संविधान

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४

न्याय प्रशासनका आयामहरू- श्यामकुमार भट्टराई

संवैधानिक कानून श्रोत सामाग्री (दोश्रो संकरण) महान्यायधिवक्ताको कार्यालय

संवैधानिक कानून, - विनोद बस्याल

सहकारी व्यवसायमा लाग्ने कर सम्बन्धी व्यवस्था

✍ राजकुमार खतिवडा

भूमिका:

सहकार्यको विकसित रूप नै सहकारी हो। उन्नत समाजको कल्पना र साकार रूप हो सहकारी। सहकारी मूल्य, मान्यता र सिद्धान्त अनुरूप सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक उन्नयनका माध्यमबाट समग्र राष्ट्रको विकास नै सहकारीको प्रमुख उद्देश्य हो। सहकारी संस्था साझा हितको लागि सामूहिक व्यवसाय संचालन गर्ने माध्यम हो। विश्वमा मानव सभ्यताको विकास तथा आर्थिक, सामाजिक संरचना र सांस्कृतिक धरोहरको अभ्युदय व्यक्तिहरू बीचको आपसी सहकारीताबाट मात्र संभव भएको हो। सहकारी क्षेत्रका चालक शक्तिहरू भनेका नै सदस्यहरू हुन्। खुला सदस्यता, शोषण रहित आर्थिक सम्बन्ध र सदस्य प्रतिको सरोकारका कारण सहकारी व्यवसायले सदस्यलाई लाभ दिलाउँछ।

सामाजिक व्यवसाय वा उद्यमको उद्देश्य सामाजिक भए झैं सहकारी व्यवसायको उद्देश्य पनि अन्ततः सामाजिक नै हुन्छ। देश विकासमा निजी र सार्वजनिक क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका र योगदान रहेको देखिन्छ भने वर्तमानमा फैलिदो र विकसित हुदै गइरहेको सहकारीको भावनाले गर्दा देशको समग्र आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकासमा सहकारीले ठूलो भूमिका खेल्दै गरेको अवस्थालाई नकार्न सकिदैन। सोही अनुरूप नै राज्यले विकासको लागि सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा उपलब्ध स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हाँसिल गर्दै दिगो आर्थिक विकासको लक्ष्य राखेको छ।

सहकारीलाई देश विकासको महत्वपूर्ण सारथीको रूपमा नेपालको संविधानले समेत आत्मसात गरेको छ। सार्वजनिक निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र विकास मार्फत उपलब्ध स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषण रहित समाजको निर्माण गर्ने परिकल्पना गरेको छ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र र उन्नतशिल बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ भनी नेपालको संविधानका निर्देशक सिद्धान्तमा उल्लेख गरिएको छ।

संविधान प्रदत्त उक्त भावना अनुरूप सहकारी संस्थाहरू उत्पादकदेखि अन्तिम उपभोक्तासम्म फैलिएका छन्। संविधानले सहकारी क्षेत्रलाई आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक रुपान्तरणको

प्रमुख कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, लाहान

“स्वेच्छक कर सहभागितामा अभिवृद्धि: सुशासन, विकास र समृद्धि”

स्मारिका २०७८ | ९३

महत्वपूर्ण माध्यम मानेको छ। पन्ध्रौं योजना र क्षेत्रगत नीति कार्यक्रमले सहकारीलाई अन्तर सम्बन्धित विषयका रूपमा लिई महत्वपूर्ण भूमिकाको अपेक्षा गरेको छ। सहकारी गरिबी, विपन्नता र अशिक्षा बिरुद्ध लडने सामाजिक आन्दोलन पनि हो। नेपालमा सहकारी अभियानको स्वरूप विस्तार हुँदै उत्पादन, बजार, व्यापार, यातायात, खाद्य, कृषि, पशुपंक्षी, शिक्षा, स्वास्थ्य, सेवा, आवास क्षेत्र आदिसम्म विस्तार भै सेवाको व्यवसायिकरण, विशिष्टिकरण हुँदै गएको देखिन्छ। सहकारिता व्यक्ति, व्यक्ति हुँदै सामूहिक हितका लागि आफैद्वारा आफ्नै आर्थिक, सामाजिक, एवं सांस्कृतिक उन्नती गर्न गरिने एक प्रकारको विशिष्ट व्यवसाय भएकोले यसमा आवद्ध सदस्यहरू बीच आफ्नो व्यवसायिक चरित्रको कारण प्रत्यक्ष आर्थिक सम्बन्ध हुन्छ।

"एकका लागि सबै र सबैका लागि एक" नै सहकारीको आदर्श हो। सहकारीले व्यक्ति, परिवार, समाज र समग्र राष्ट्रको आर्थिक हित र सामाजिक समुन्नतीको कुरा गर्ने भएकोले सहकारिताको आर्थिक सम्बन्धमा राज्यले विभिन्न माध्यम र प्रणाली व्यवस्थित गरी नियमन र नियन्त्रण गरेको हुन्छ।

सहकारी र आर्थिक सम्बन्ध

सार्वजनिक वा निजी व्यवसायका व्यवसायिक कृयाकलापहरू त्यसको स्वामित्व, नियन्त्रण र उपभोग सँग सम्बन्धित हुन्छन् तर सहकारी व्यवसायको हकमा भने त्यसको स्वामित्व, नियन्त्रण र उपभोग सबै सहकारीका सदस्यहरूमा निहित हुन्छ। अर्थात् सहकारीको हकमा सबै सदस्यहरू नै मालिकका रूपमा हुन्छन्। सहकारीले स्वामित्व, नियन्त्रण तथा लाभको उपभोगको माध्यमबाट सदस्यहरूलाई एक आपसमा जोडेको हुन्छ। यसरी सहकारीले आफ्ना सदस्य हुँदै अन्य व्यक्ति, परिवार, समाज लगायत सम्पूर्ण राष्ट्रलाई नै जोड्ने भएकोले यसले गर्ने गतिविधिले राष्ट्रिय अर्थनीति र राजस्वमा महत्वपूर्ण अर्थ राख्दछ। तसर्थ सहकारीका गतिविधिमा समेत सरकारका तर्फबाट सोही बमोजिम नियमन र नियन्त्रण गर्नुपर्ने हुन्छ। नियमन र नियन्त्रण कै सिलसिलामा सहकारीको व्यवसायिक र आर्थिक गतिविधिको नियमन र नियन्त्रणको एउटा महत्वपूर्ण माध्यम करप्रणाली पनि हो। कर प्रणालीले आर्थिक विकासको सम्वाहक र सरकारको तीन खम्बे अर्थनीतिको महत्वपूर्ण क्षेत्र सहकारीको आर्थिक क्षेत्रको नियमन र नियन्त्रण मात्र नभई करहरू तथा सहूलियतका माध्यमद्वारा सहजिकरण र प्रवर्धन गर्ने कार्य पनि गर्दछ।

सहकारीमा कर

राज्य संचालनका लागि आवश्यक पर्ने आयको महत्वपूर्ण आन्तरिक स्रोत कर हो। कर आय र खर्च दुईथरी मान्यताका आधारमा संकलन गर्ने गरिन्छ। कर प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष हुन्छन्। आयकर प्रत्यक्ष कर हो भने अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर अप्रत्यक्ष कर हो। नेपालको संघीय

शासन व्यवस्थामा उपरोक्त ३ थरी करहरू संघवाट प्रशासित छन् भने प्रदेशस्तर स्थानियस्तरमा पनि करको व्यवस्था छ। सहकारी एक प्रकारको व्यवसायिक आर्थिक क्रियाकलाप भएकोले यसलाई व्यवसायकोरूपमा करको दायरामा राखिएको छ। प्रचलित सहकारी ऐन कानूनमा व्यवस्थित अधिकार कर्तव्य र उत्तरदायित्वको सीमामा रही व्यक्ति सरह (कानूनद्वारा सिर्जित कृत्रिम व्यक्ति) चल, अचल सम्पति प्राप्त गर्न, उपभोग गर्न, आय आर्जन गर्न, अन्य व्यवसायिक गतिविधी गर्न सक्ने भएकोले सहकारीले प्रचलित कर कानूनको दायरा भित्र आवद्ध हुनुपर्छ।

सहकारीता प्रवर्धनको लागि सहकारी ऐन, २०७४ मा दर्ता, अभिलेख, प्रतिवेदन व्यवस्था, छुट, सुविधा र सहूलियत तथा नियन्त्रण र नियमनका व्यवस्था गरे जस्तै प्रचलित करकानूनहरूमा पनि सहकारीका लागि करका दरहरू र छुट सुविधाको विशेष व्यवस्था गरिएको छ। सहकारीले गर्ने व्यवसायिक कृयाकलापको आधारमा अन्य कर कानूनहरू पनि आकर्षित हुने हुन्छ। अर्थात: मूल्य अभिवृद्धि करयोग्य कारोबार भए मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र अन्तःशुल्क लाग्ने कारोबार भए अन्तःशुल्क ऐन आकर्षित हुने हुन्छ।

सामान्यतः मूल्य अभिवृद्धि कर करयोग्य कारोबार र अन्तःशुल्क तोकिए वमोजिमका वस्तुको उत्पादन, विक्रि वितरण (कारोबार) मा मात्र लाग्दछ भने आयकरका व्यवस्था अनिवार्यतः आकर्षित हुन्छन। सर्वप्रथम सहकारी ऐन बमोजिम दर्ता भएको व्यवसायले स्था.ले.नं. लिनुपर्छ। मूल्य अभिवृद्धि करयोग्य कारोबार गरेको भए मूल्य अभिवृद्धि करमा र अन्तःशुल्क लाग्ने कारोबार गर्ने भए (अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादन/पैठारी /विक्रि भए) मात्र अन्तःशुल्कमा दर्ता गरी अन्तःशुल्क ईजाजतपत्र लिनुपर्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कमा दर्ता भएको अवस्थामा तत् तत् ऐन कानून बमोजिम तोकिएका खरिद बिक्री खाता तथा अभिलेख राख्नुपर्छ। कारोबार गरेको भएपनि वा नभएपनि प्रत्येक महिनाको २५ गते भित्र विवरण बुझाउनुपर्छ। कारोबार गरी कर तिर्नुपर्ने भए २५ गते भित्र कर समेत दाखिला गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्तःशुल्क तर्फ कारोबारको प्रकृतिका आधारमा अन्तःशुल्क अग्रिम दाखिला गर्नुपर्ने गरी पनि तोकिएको छ।

कारोबार गरी निर्धारणयोग्य आय भएको खण्डमा पौष, चैत्र र आषाढ महिना गरी ३ पटक किस्ताबन्दी कर दाखिला गर्नुपर्छ भने किस्ताबन्दी कर दाखिला गर्ने व्यक्तिले अनुमानित करको विवरण समेत दाखिला गर्नुपर्ने गरी तोकिएको छ। आयकर आयवर्ष अनुसार आर्जित आयमा मात्र लाग्दछ। लेखाको प्रचलित सिद्धान्त अनुसार राखिएको हिसाव किताव अनुसार कारोबारको आर्जित आयमा तोकिए वमोजिमको दरले करको गणना गरी कर तथा आयविवरण दाखिला गर्नुपर्छ। कारोबार नगरेको अवस्थामा पनि आयविवरण भने अनिवार्य रूपमा दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

त्यसैगरी संस्थाले कारोवारको सिलसिलामा गरेको खर्चसँग सम्बन्धित भुक्तानीमा अग्रिम करकट्टी गरी कर तथा विवरण समेत दाखिला गर्नुपर्दछ । जस्तै: पारिश्रमिक भुक्तानी, घरवहाल भुक्तानी, ज्याला, भाडा, वोनस, लाभाँश, रोयल्टी, ब्याज, आकस्मिक लाभ, कमिशन, सेवा शुल्क, अवकाश भुक्तानी लगायतका लगानी प्रतिफल र सेवा शुल्कको भुक्तानी गर्दा तोकिएको दरमा अग्रिम करकट्टी गरी सोको विवरण सहित कर दाखिला गर्नुपर्ने हुन्छ ।

आयकर र सहकारी सम्बन्ध

आयकर ऐन, २०५८ ले आयलाई व्यवसाय, रोजगारी, लगानी र आकस्मिक लाभ को रूपमा बर्गिकरण गरेको छ । सहकारी कारोवार आयकर ऐन, २०५८ (सं.स.२०७८) वमोजिम व्यवसायिक कार्य भएकोले यसको आय व्यवसायको आय अन्तर्गत पर्दछ ।

सहकारी व्यवसायको आय गणना गर्दा सेवा शुल्क, व्यापारिक मौज्जातको निसर्गबाट प्राप्त रकम, व्यवसायिक सम्पती वा व्यवसायिक दायित्वको निसर्गबाट प्राप्त खुद लाभ, व्यवसायको हासयोग्य सम्पतीको निसर्गबाट प्राप्त गरेको मानिने रकम, व्यवसायको सम्बन्धमा कुनै व्यक्तिबाट प्राप्त गरेको उपहार, व्यवसाय संचालनका सम्बन्धमा कुनै प्रतिबन्ध स्वीकार गरे वापत प्राप्त गरेको रकम, व्यवसायसंग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित भई प्राप्त गरेको लगानी प्रकृतीको आय, कर प्रयोजनका लागि आय लेखांकनको तरीकामा परिवर्तन गर्दा समायोजन हुने रकम, भुक्तानी दिँदा वा पाउँदा सटही दरको कारणले फरक पर्न गएमा त्यस्तो रकम, कारोवारसंग सम्बन्धित हस्तान्तरित सम्पतिको बजार मूल्य, निकाय र हिताधिकारी विचको कारोवारमा सम्पती तथा दायित्वको निसर्गबाट हुने लाभ, लेखाको तरिका अनुसार समावेश हुने रकम, कसैलाई तिर्नुपर्ने भनि छुट्याईएको तर तिर्नु नपर्ने भए सो रकम समेत समावेश गर्नुपर्छ ।

त्यसैगरी अपलेखित खराव कर्जा उठेको रकम, दीर्घकालिन करारको रकम, सुविधाको परिमाणीकरण, विदेशी मुद्रामा रहेको हिसावको रूपान्तरण समावेश, अप्रत्यक्ष भुक्तानीको परिमाणीकरण, क्षतिपूर्ती रकम, वित्तिय पट्टा र वार्षिक वृत्तिको रकम, आय खण्डिकरण भएको रकम, कर मुक्तिको सामान्य नियम अनुसारका रकम, मुनाफा रहितको वितरण रकम, वीमा व्यवसायको रकम आदि रकमहरूलाई समावेश गरी मुनाफा र लाभको गणना गर्नु पर्दछ ।

आयको गणना गर्दा व्यवसायको आय आर्जनसँग सम्बन्धित खर्चहरू कट्टी गर्न पाउने ब्यवस्था छ । सामान्य खर्चहरू (सो आय बर्षमा भएका, सो व्यक्तिबाट भएका, सो व्यवसायको आय आर्जनको कार्यमा भएका), व्यवसायिक प्रकृतिका खर्चहरू, प्रदेश सरकार र स्थानिय तहमा तिरेको कर, अन्तिम रूपमा करकट्टी नहुने प्रकृतिका रकमहरू प्राप्त गर्न भएका खर्चहरू, नेपाल

सरकार, संवैधानिक निकाय, नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको संस्थान वा बैंक वा वित्तीय संस्थालाई एक पटकमा गरिएको पचास हजार रुपैयां भन्दा बढीको भुक्तानी, प्राथमिक कृषि पैदावार उत्पादन गर्ने कृषक वा उत्पादकलाई भुक्तानी गर्दा र त्यस्तो पैदावारको प्राथमिक प्रशोधन भईसकेको भए पनि कृषक आफैले प्रशोधन गरी पचास हजार रुपैयां भन्दा बढीको भुक्तानी पाएको भए, अवकाश योगदान वा अवकाश भुक्तानी वापतको पचास हजार रुपैयां भन्दा बढीको भुक्तानी, बैंकिङ्ग सेवाहरु उपलब्ध नभएको स्थानमा गरिएको भुक्तानी, बैंकिङ्ग सेवा बन्द भएको दिनमा गरिएको भुक्तानी वा नगदमा नै गर्नुपर्ने कुनै अपरिहार्य बाध्यता भएको भुक्तानी, कुनै डिग्री वा डिप्लोमा हांसिल नहुने किसिमका व्यवसाय वा लगानीसंग प्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित शिक्षाको लागि मात्र गरिएको खर्च कट्टी गर्न पाईनेछ ।

त्यसैगरी करछुट पाएका संस्थाहरुलाई दिईएको रु. १ लाख वा समायोजित करयोग्य आयको ५ प्रतिशतसम्मको चन्दा उपहार वापतको रकम, विभागको पूर्व स्विकृति लिएर नेपाल भित्र सम्पदा संरक्षण र खेलकुदको विकासमा गरेको निर्धारणयोग्य आयको १० प्रतिशतले हुने रकममध्ये जुन घटी हुन्छ सो रकम, प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष र नेपाल सरकारले स्थापना गरेको पुर्ननिर्माण कोषमा योगदान गरेको खर्च, व्यापार मौज्जातको लागत खर्च, व्याज खर्च, तोकिए बमोजिमको मर्मत सुधार, प्रदुषण नियन्त्रण, अनुसन्धानविकास तथा हास खर्च कट्टी गर्न पाउँछ भने तोकिए बमोजिम नोक्सानी समेत कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ ।

यदि आय आर्जन गर्ने संस्था वित्तीय संस्था रहेछ भने तोकिए बमोजिम जोखिम बेहोर्ने कोषमा राखेको असुल हुन बाँकि रकमको ५ प्रतिशत सम्म खर्च कट्टी दावी गर्न पाउँछ । त्यसैगरी बैंकिङ्ग व्यवसाय गर्ने सहकारी संस्थाले कुनै रकम प्राप्त गर्ने अधिकार त्याग गर्न वा सो व्यक्तिको ऋण दाबीलाई डुवेको ऋणको रूपमा अपलेखन गर्न पाउने व्यवस्था छ । बैंकिङ्ग तथा वित्तीय व्यवसाय गर्ने एकै प्रकृतिका निकायहरु आपसमा गाभिएर पूँजि, जनशक्ति तथा क्षमताका हिसावले सक्षम बनुन् अनि जनताको लगानी पनि सुरक्षित होस भन्ने उद्देश्यले गाभिएर हुने निसर्गको अवस्थामा विशेष खर्चकट्टीको व्यवस्था गरेको छ ।

यसप्रकार कर प्रयोजनका लागि गणना गरिएको मुनाफा र लाभ/आयमा तोकिए बमोजिम व्यवसायबाट भएको नोक्सानी समेत कट्टा गरी र व्यवसायिक छुट सुविधा दिइएको आयलाई आयमा समावेश नगरी निर्धारणयोग्य आय गणना गरिन्छ। यसरी गणना गरिएको निर्धारणयोग्य आयमा चन्दा, पुरस्कार र अवकाश योगदान रकम घटाई कायम गरिएको करयोग्य आयमा आयकर ऐन, २०५८ (सं.स.२०७८) को अनुसूची १ को दफा २ को उपदफा ३ मा उल्लेख भए बमोजिम करछुट हुने कारोबार बाहेकको नगरपालिका क्षेत्रभित्र

संचालन भएको सहकारीको आयमा पाँच प्रतिशतले, उपमहानगरपालिका क्षेत्रभित्र संचालन भएको सहकारीको आयमा सात प्रतिशतले, महानगरपालिका क्षेत्रभित्र संचालन भएको सहकारीको आयमा दश प्रतिशतका दरले गणना गरी कर दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

सहकारी ऐन, २०७४ बमोजिम बहुउद्देश्यीय कारोबार गर्ने गरी दर्ता भएका सहकारी संस्थाको हकमा वित्तीय कारोबार (बचत तथा ऋणको कारोबार) र अन्य कारोबारको अलग अलग आय व्यय देखिने वित्तीय प्रतिवेदन समेत संलग्न गरी बचत तथा ऋणको कारोबार र अन्य कारोबारको अलग अलग आय विवरण पेश गरेमा बचत तथा ऋणको करयोग्य आयमा मात्र सहकारी संस्थालाई लाग्ने करको दरमा छुट सुविधा पाउने हुन्छ भने अन्य करयोग्य कारोबारमा सहकारी संस्थालाई तोकिए बमोजिमको दरले कर लाग्ने हुन्छ ।

आयकर ऐन, २०५८ (सं.स. २०७८) मा सहकारी सम्बन्धमा भएको विशेष व्यवस्था

आयकर ऐन, २०५८ (सं.स.) को दफा ११ को उपदफा २ र २क मा व्यवस्था भएबमोजिम सहकारी ऐन, २०७४ बमोजिम दर्ता भई सञ्चालन भएको कृषि वा वन पैदावारमा आधारित रेशम खेती तथा रेशम उत्पादन, फलफूल खेती, उत्पादन तथा फलफूल प्रशोधन, पशुपालन, डेरी उद्योग, कुखुरापालन, मत्स्यपालन, चिया खेती तथा प्रशोधन, कफी खेती तथा प्रशोधन, जडिवुटी खेती तथा प्रशोधन, तरकारीका बीउ बिजन उत्पादन, मौरीपालन, मह उत्पादन, रबर खेती, कवुलियति वन, एग्रोफरेष्ट्री आदि व्यावसायिक वन सम्बन्धी व्यवसायहरू जस्ता कृषि तथा वनजन्य उद्योगहरू, तरकारी भण्डारका लागि स्थापित शीत भण्डार, कृषि सम्बन्धी वीउ विजन, पशु आहारा, दाना, कीटनाशक औषधि, मल तथा कृषि औजार (यान्त्रिक शक्तिबाट चल्ने बाहेक) को कारोबार गर्ने सहकारी संस्था तथा गाउँपालिकाको क्षेत्रमा सञ्चालित वित्तीय कारोबार गर्ने सहकारी संस्था वा संघको आयमा कर लाग्दैन । यस्तो संस्था वा संघले वितरण गरेको लाभांशमा समेत कर लाग्दैन ।

माथि उल्लिखित सहकारी तथा गाउँपालिकाको क्षेत्रमा सञ्चालित लघु वित्त संस्था, ग्रामीण विकास बैङ्क, हुलाक बचत बैङ्कमा जम्मा गरेको निक्षेपबाट आर्जित वार्षिक पच्चीस हजार रुपैयाँसम्मको ब्याज आयमा समेत कर नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ । यसप्रकार राज्यले करमा व्यवसायिक छुट तथा सूविधाको विशेष व्यवस्था गरी सहकारी व्यवसायको व्यवसायिक र आर्थिक गतिविधिलाई प्रवर्धन गर्ने नीति लिएको देखिन्छ ।

सन्दर्भ सूची:

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ (सं.स.)आयकर ऐन, २०५८ (सं.स.)

आर्थिक ऐन, २०७८

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ (सं.स.)

सहकारी ऐन, २०७४ (सं.स.)

सहकारी दर्पण, २०७६

www.sahakarikhabar.com

www.deoc.gov.np

कर अनुसन्धान: एक जानकारी

 किशोर ढकाल

परिचय :

करदाताको वास्तविक कारोवार र करदाताले घोषणा गरेको कारोबार रकमबीच फरक भई राजस्व चुहावट भएको भन्ने विषयमा अन्य कुनै व्यक्ति वा निकायको उजुरी परेको वा विभाग तथा कार्यालयमा प्राप्त आन्तरिक सूचना तथा तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा राजस्व चुहावट भएको भन्ने पर्याप्त आधार र कारण भएको अवस्थामा करदाताको कारोवार तथा विवरणहरूको जाँचबुझ तथा छानबिन गरिन्छ जसलाई कर अनुसन्धान भनिन्छ । यसका अतिरिक्त विभाग वा कार्यालयबाट राजस्व जोखिमको क्षेत्र पहिचान गरी सोको आधारमा छनौट भएका करदाताको पनि अनुसन्धानमूलक कर परीक्षण हुने गर्दछ ।

आन्तरिक तथा बाह्य सूचनाको आधारमा राजस्व चुहावट वा कर छली गरेको पाईएमा वा कसैले कर छलेको छ भनी सबुद प्रमाण सहित छानबिनको लागि उजुरी वा जानकारी दिएमा अनुसन्धानमूलक कर परीक्षणको प्रकृया तत्कालै प्रारम्भ गरिन्छ । अनुसन्धानमूलक कर परीक्षणमा राजस्व चुहावट भएको विषयमा गहन अध्ययन तथा विश्लेषण गरी तथ्यहरू पत्ता लगाउने कार्य गरिन्छ । कर परीक्षण र अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण पूर्णरूपमा भिन्न नभएतापनी कार्य थालनी र प्रकृया फरक हुने तर उद्देश्य भनेको छलि भएको कर असुल गर्नु नै हो ।

सामान्यतः कर कानूनको कडाईका साथ कार्यान्वयन एवम् परिपालना गराउन, छलिएको कर असुल गर्नुका साथै प्रदर्शनात्मक प्रभाव सिर्जना गरी स्वेच्छिक कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्न, आर्थिक कृयाकलापमा पारदर्शिता ल्याई करधार फराकिलो बनाउँदै कर सहभागितामा सुधार ल्याउन, कर चुहावटलाई न्यूनीकरण गर्न, राजस्व परिचालन अभिवृद्धि गर्न, सहि करारोपण गर्न र अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकारमा कमी ल्याउन कर अनुसन्धान गर्ने गरिन्छ ।

प्रभावकारी कर अनुसन्धानका लागि भरपर्दो र अर्थपूर्ण सूचनाको सँकलन, त्यसको सही व्यवस्थापन र पर्याप्त विश्लेषण गरी जोखिमका क्षेत्रहरूको पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै करदाताको सम्बन्धमा आन्तरिक तथा बाह्य सूचना प्रणालीको माध्यमबाट राजस्व चुहावट वा कर छली गरेको जानकारी प्राप्त हुन आएमा करदाताको सम्पूर्ण हिसाब किताब लेखाबहीहरूको छानबिन तथा परीक्षण गरी विश्लेषण गर्दा तथ्य र प्रमाणको आधारमा कर छली गरेको पाईएमा कर अनुसन्धान हुने गर्दछ ।

निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

खासगरी कर अनुसन्धानको जोखिममा न्यून कर सहभागिता वा कर सहभागिता नजनाउनेहरू, करको दायरामा नआउने करदाताहरू, कर कानूनको परिपालना नगर्ने करदाताहरू, वास्तविक कारोवार र आयको यथार्थ घोषणा नगर्ने करदाताहरू, घोषित कारोवार र व्यवसायिक कृयाकलाप बीच भिन्नता देखिएका करदाताहरू र नक्कली वा शँकास्पद विल विजकको प्रयोग गर्ने करदाताहरू कर अनुसन्धानको जोखिममा पर्ने गर्दछन् ।

सामान्यतया कुनै करदाताले कर चुहावट र ठगी गरी राजस्व हिनामिना गरेको छ भन्ने सूचना, जानकारी वा प्रमाण प्राप्त भएमा उक्त सूचनाको गाम्भीर्यता र विश्वसनीयताको यकीन गरी वास्तविकता पत्ता लगाई नियमानुसार कारवाही गर्नुपर्नेहुन्छ । राजस्व चुहावट भएको विषयमा गहन अध्ययन तथा विश्लेषण गरी तथ्यहरू पत्ता लगाउन मुख्यरूपमा करदाताले कारोवारको सिलसिलामा पेश गरेका कर विवरण तथा वित्तीय विवरणहरू , कम्प्युटर प्रणाली Integrated Tax System भित्र रहेका सूचनाहरू जस्तै RD, ATR, Tax Portal, IT Return, Annex 13, Mismatch Report, E-tds Report, ASYCUDA (Import and Export data), Third Party Verification, खरिद बिक्रि विलहरू तथा खाताहरू, कारोवारको सिलसिलामा राखिएका लेखाबहीहरू, बैंक स्टेटमेन्ट आदिको सुक्ष्म ढँगले जाँचबुझ तथा परिक्षण गरी राजस्व छली गरेको पाईएमा छलिएको कर असुल गर्नुपर्दछ ।

कर अनुसन्धान र जोखिमका क्षेत्रहरूको पहिचान:

कर अनुसन्धान गर्दा यथार्थ र सही सूचनाको संकलन र विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । अर्थपूर्ण सूचनाबाट मात्र सही परिणाम हासिल गर्न सकिन्छ । त्यसैले कर अनुसन्धान गर्दा कस्तो प्रकृतीको कारोवार गर्ने करदाताहरू जोखिमका क्षेत्रहरूमा पर्ने संभावना रहन्छ भन्ने कुरालाई मध्यनजर राख्नुपर्दछ । मुख्यतया निम्न क्षेत्रहरूलाई जोखिमका क्षेत्रमा समावेश गर्न सकिन्छ:

- न्यून कर सहभागिता भएका वा कर सहभागिता नजनाउनेहरू,
- प्रोपराईटर्सिप करदाताहरू,
- अधिकांश कारोवार नगदमा देखाउने करदाताहरू,
- व्यवस्थापन र स्वामित्व एउटै भएका करदाताहरू,
- उच्च कर दर भएका वस्तु तथा सेवाको कारोवार गर्नेहरू,
- वित्तीय महत्व बढि भएका क्षेत्रहरू,
- मिश्रित वस्तु तथा सेवाको कारोवार गर्नेहरू,
- उच्च व्यवसायिक क्षमता र प्रविधिको प्रयोग हुने क्षेत्रहरू,
- लागत कम भएका, उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने क्षेत्रहरू,
- Online Transaction,

कर अनुसन्धानका स्रोतहरूः

क) आन्तरिक सूचनाः

आन्तरिक सूचनाको मुख्य श्रोत आन्तरिक राजस्व विभागको सूचना प्रणालीमा रहेका तथ्यांकहरू वा सूचनाहरू हुन । कम्प्युटर प्रणाली ITX System भित्र रहेका सूचनाहरू जस्तै RD, ATR, Tax Portal, IT Return, Annex 13, Mismatch Report, E-tds Report, Asycuda import and export data आदि पर्दछन् ।

ख) बाह्य सूचनाः

विभागको सूचना प्रणालीमा रहेका बाहेक अन्य व्यक्ति, संस्था, नियामक निकाय, संचार माध्यम आदिबाट प्राप्त सूचनाहरू बाह्य सूचनाका स्रोतहरू हुन । सुराकीले दिएको सूचना र प्रमाण, उजुरी, अर्थ मन्त्रालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, वित्तीय जानकारी इकाई, राजस्व अनुसन्धान विभाग, भन्सार विभाग, राष्ट्रिय सर्तकता केन्द्र तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागबाट प्राप्त तथ्यांक वा सूचना, संचार माध्यममा प्रकाशित सूचना, विज्ञापन र समाचारहरू, सम्बन्धीत Website हरू, प्रकाशित प्रतिवेदनहरू आदि ।

कर अनुसन्धानमा प्रयोग हुने विधिहरूः

क) प्रत्यक्ष विधिः

करदाताले पेश गरेका कर विवरण, वित्तीय विवरण तथा प्रमाणको आधारमा गरिने परीक्षण ।

ख) अप्रत्यक्ष विधिः

करदाताले औपचारिक रूपमा राखेका हिसाबकिताब र पेश गरेका आय विवरण भन्दा बाहिर गएर करदाताको समग्र आर्थिक क्रियाकलापको सूचनाको विश्लेषण गरी गरिने परीक्षण ।

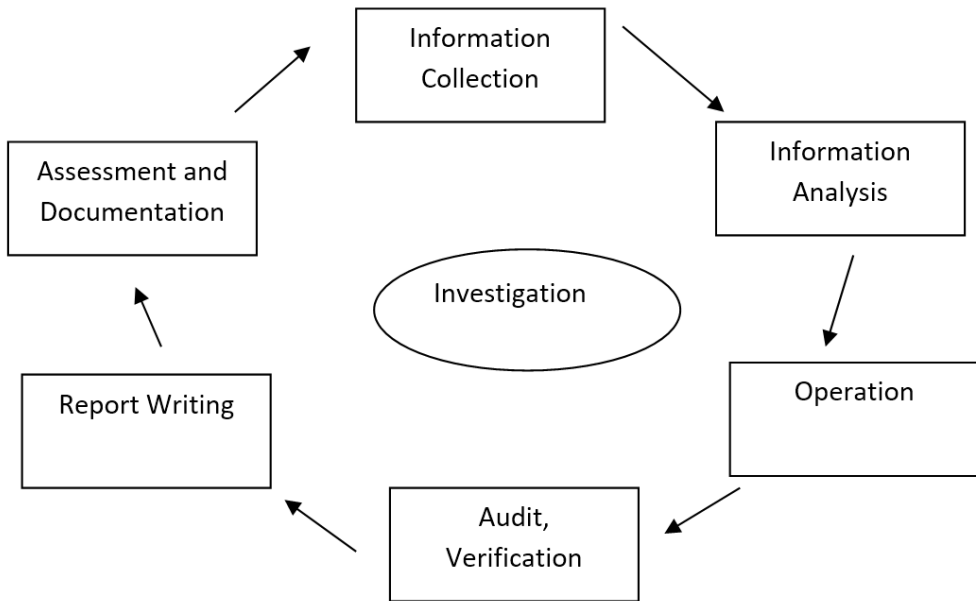
अनुसन्धानको योजना र तयारी :

पर्याप्त योजना र तयारी बिना कुनै पनि लक्ष्य हासिल गर्न सकिदैन । कर अनुसन्धान गर्दा सूचना प्राप्ति, विश्लेषण देखि अनुसन्धान गर्नुपर्ने विषयबस्तुमा केन्द्रित रही राजस्व चुहावट भएको भन्ने पर्याप्त आधार र प्रमाण जुटाई करदाताको कारोवार तथा विवरणहरूको जाँचबुझ तथा छानबिन गरी यथार्थपरक ढंगले कर निर्धारण सम्मका सम्पूर्ण प्रकृयाहरू पुरा गर्न निम्न विषयहरूका सम्बन्धमा योजना र तयारी गर्नुपर्दछ ।

- के विषयमा, कहिले, कहाँ, कसरी अनुसन्धान गर्ने ©,
- छलफल, सूचना संकलन, तथ्यांक विश्लेषण तथा परामर्श गर्ने,
- स्थलगत अध्ययन आदि ।

कर अनुसन्धान सम्बन्धी प्रकृयाहरुको विषय :

कर अनुसन्धान एक व्यवस्थित र योजनाबद्ध प्रक्रिया हो । जति प्रभावकारी योजना बनाई सम्पन्न गरियो त्यति नै कर अनुसन्धानको गुणात्मकता र प्रभावकारिता कायम हुन्छ । सबै करदाताहरुको अनुसन्धान सम्भव नहुने हुंदा राजस्व जोखिम र वित्तिय महत्वका आधारमा करदाता छनौट गरी सिमित करदाताको मात्र अनुसन्धान गरी अन्यमा प्रदर्शनप्रभाव पार्नुपर्ने हुंदा कर अनुसन्धान कार्य आफैमा संवेदनशिल हुन्छ । सामान्यतया अनुसन्धानको क्रममा अवलम्बन गरिने प्रक्रियालाई देहायको चित्रबाट समेत प्रष्ट्याउन सकिन्छ ।

कर अनुसन्धानका प्रकृयाहरु पुरा गर्दा पूर्व जानकारी दिई वा नदिई सूचना संकलन गर्न सक्ने, खानतलासी तथा वरामदि मुचुल्का तयार गर्ने, प्रमाण, वस्तु तथा कागजात कब्जामा लिएको जानकारी दिनु पर्ने, तथ्य सूचना विश्लेषण तथा थप सूचना संकलन गर्ने, सोधपुछ तथा वयान लिने, प्रतिवेदन लेखन तथा स्वीकृति, धरौटी माग तथा सम्पत्ती रोक्का राख्ने, सफाईको मौका वा प्रारम्भिक कर निर्धारण गर्ने, तथ्य र प्रमाणको आधारमा कानून तथा तर्कसंगत निर्णय गर्ने जस्ता प्रकृयाहरु कानूनी परिधिभित्र रही सम्पन्न गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नक्कली विजकको प्रयोगको छानविन :

अनुसन्धान गर्ने अधिकृतले व्यवसाय गर्न खरिद गरिएका वस्तु तथा सेवाको खरिद रकम सामान्य बजार मूल्य भन्दा बढि वा घटि के छ ? भएको खर्च भन्दा बढि खर्च देखाई आय घटाउने र झुट्टा विल विजक तयार गरि मू.अ.कर क्रेडिट दावि गर्ने र नाफा नोक्सान हिसावमा

खर्च लेखी आयकर दायित्व घटाउने प्रपन्च गरिएको हुन सक्दछ, त्यस तर्फ ध्यान दिई शंकास्पद विल विजकहरूको प्रयोग भएको छ, छैन गहन परिक्षण गर्नु पर्दछ ।

वस्तु तथा सेवाहरू खरिद नै नगरी झुट्टा विल विजक तयार गरि हुने शंकास्पद कारोवार पत्ता लगाउन विस्तृत रूपमा परीक्षण तथा छानविन गर्नुपर्दछ । खासगरी लागत बढाउन र आय तथा कर घटाउन, मू.अ.कर क्रेडिट दावी गर्न, खरिद बढाउन, Over Capitalization गरी Bank Financing गराउन र Depreciation खर्च दावी गर्न, Credit दावी गर्न, Over Invoicing गरी सरकारी कार्यालयमा आपूर्ति गर्न र Over Invoicing लाई नक्कली विल मार्फत समायोजन गर्न, चोरी पैठारी भएका वस्तुहरूको ओसार पसार गर्न, कर फिर्ता लिन नक्कली खरिद र नक्कली निकासी गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू पुरा गर्न नक्कली विल विजकहरूको प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ ।

यसरी हुने शंकास्पद विल विजकहरूको कारोवार गर्दा त्यस्ता करदाताहरूले मुख्यतया विल विजक छापेर जुनसुकै वस्तुको विल बेच्ने, दर्ता गरेर विल मात्र बिक्री गर्ने, दर्ता गरेर सामान सहित बिक्री गर्ने र विवरण दिँदा फरक पर्ने, अरूको विजक हेरेर आफैं छाप्ने र खरिद दावी गर्ने, बिक्री गर्दा विजक जारी नगर्ने पछि एकमुष्ट विल जारी गर्ने, ठूलो नाफा भएको कारोवारमा नक्कली खरिद देखाउन आफैं विल बनाउने र दावी गर्ने, दर्ता गर्ने, नक्कली विजक जारी गर्ने, कर विवरण, आय विवरण दाखिला गर्ने, बैंक मार्फत भुक्तानी व्यवस्था पनि मिलाउने, थोरै रकम कर तिरेर जस्तो गर्ने जस्ता उपायहरू अपनाएर नक्कली विल विजकहरूको प्रयोग गर्नसक्ने भएकोले कर परिक्षण तथा अनुसन्धान गर्दा सो कुरालाई मध्यनजर राखि अनुसन्धान गरिनुपर्दछ ।

कर अनुसन्धानको गुणस्तर अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसक्नुका कारणहरू :

स्वेच्छिक कर सहभागितामा अभिवृद्धि, राजस्व सम्बन्धी कानूनको परिपालना, छलिएको कर असुल उपर गर्नु, राजस्व परिचालन अभिवृद्धि गर्नु, सहि करारोपण र अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकारमा कमी ल्याउनु कर अनुसन्धानको उद्देश्य हो । आन्तरिक राजस्व विभागले कार्यान्वयन गर्ने राजस्व सम्बन्धी सबै कानूनहरू स्वयंकर निर्धारण प्रणालीमा आधारित रहेका छन् । यी सबै कानूनहरूले करदाताहरूले कर प्रशासनमा स्वेच्छिकरूपमा सहभागिता जनाउने अपेक्षा राखेको र सो बमोजिम राजस्व प्रशासनको संरचनामा कानूनी तथा प्रणालीगत सुधार गर्दै आइरहेको छ । यति हुंदाहुंदै पनि कर अनुसन्धानको गुणस्तर अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसक्नुका कारणहरू तथा सुझावहरूलाई बुंदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- सूचना संकलन तर्फ आन्तरिक राजस्व विभाग र सम्बद्ध निकायहरूबीच सूचना आदान प्रदान गर्ने स्वचालित प्रणालीको अपेक्षाकृत विकास नहुनु ,

- विद्युतीय कारोवार सम्बन्धि सूचनाहरू प्राप्त गर्न नसक्नु ,
- अनौपचारिक कारोवार सम्बन्धी सूचनाहरू प्राप्त गर्ने संयन्त्रको निर्माण नहुनु ,
- Risk Profiling गर्ने प्रणालीको विकास हुन नसक्नु ,
- जोखिमका क्षेत्र, परिसूचकहरूको पहिचान, विकास समयसापेक्ष रूपमा परिमार्जन हुन नसक्नु,
- जोखिम विश्लेषण गर्न सक्ने क्षमताको कमी ,
- प्रभावकारी बजार अनुगमन प्रणालीको कमी ,
- पर्याप्त तालीमको कमी ।

सुझावहरू :

- सम्बद्ध निकायहरू बीचको समन्वय र सहकार्यलाई सुदृढ गर्न सूचनाको आदान प्रदानलाई स्वचालित प्रणालीमा आवद्ध गर्ने ,
- Integrated Tax System र Asycuda World System को Interface गरी दुवै क्षेत्रमा Risk Profiling गर्ने ,
- Information Bank समेतको आधारमा जोखिमको क्षेत्र बस्तु एवम् करदाताको पहिचान गर्ने,
- Online तथा विद्युतीय माध्यमबाट हुने गरेका कारोवारहरूको वास्तविकता र राजस्व प्राप्तीको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने ,
- प्रदर्शनीय प्रभाव पर्ने गरी अनुसन्धानात्मक बजार अनुगमन गर्ने ,
- अनुसन्धानात्मक क्षमता विकास गर्न आवश्यकता अनुसार तालिम सञ्चालन गर्ने ,
- Oversight Agency हरूबाट प्राप्त सूचनाहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखि समयमै अनुसन्धान सम्पन्न गर्ने ,
- राजस्वका नयाँ क्षेत्र र कृयाकलापहरूको राजस्वसंग विश्लेषण गर्ने ,
- उच्च करको दर भएका कारोवार गर्ने करदाताहरूको अवस्था विश्लेषण गर्ने ,
- वस्तु वा सेवा खरिद नगरी विल मात्र लिई नक्कली विलको प्रयोग भए नभएको एकिन गर्न गहनरूपमा छानविन तथा विश्लेषण गर्ने ।

उपसंहार :

कर कानूनको कडाईका साथ कार्यान्वयन एवम् परिपालना गराई छुलिएको कर असुल गर्नुका साथै प्रदर्शनात्मक प्रभाव सिर्जना गरी स्वेच्छिक कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्न कर अनुसन्धान गर्ने गरिन्छ । यो आफैमा एक जटिल कार्य हो । सूचनाको सही संकलन र त्यसको पर्याप्त

विश्लेषणका आधारमा जोखिमका क्षेत्रहरुको पहिचान गर्दै राजस्व चुहावट भए नभएको एकिन गरी कर अनुसन्धान गरिनु पर्दछ । कर अनुसन्धानलाई गुणस्तरीय र परिणाममुखी बनाउन सूचना संकलन र जोखिम विश्लेषण अपरिहार्य हुन्छ। कर अनुसन्धानलाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन माथि उल्लेखित सूझावहरुको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सके अपेक्षाकृत नतिजा हासिल गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरु:

आयकर ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली, २०५३

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९

आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क सम्बन्धी निर्देशिकाहरु
कानूनी कार्यविधि र ढाँचा, २०७४

कर परीक्षण तथा अनुसन्धानको अप्रत्यक्ष विधिको मार्गदर्शन, २०७५

आन्तरिक राजस्व विभागबाट जारी परिपत्र तथा निर्देशिकाहरु

एकिकृत कर लेखा परीक्षण दिग्दर्शन, २०६८

राजस्व परामर्श समितिको आ.व. २०७७/७८ को वार्षिक प्रतिवेदन, २०७८, अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभागको वेबसाईट ।

नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर र यस वर्षको संशोधन

राजु प्रसाद प्याकुरेल

मूल्य अभिवृद्धि कर (VAT) वस्तु तथा सेवामा लाग्ने अप्रत्यक्ष कर हो। यसमा अन्तरनिहीत विशेषताहरू जस्तै: क्यास केडिड नहुने, क्याच अफ इफेक्ट हुने, मूल्यको प्रत्येक अभिवृद्धि नै कराधार हुने हुँदा यसलाई बैज्ञानिक र आधुनिक कर मानिएको छ। क्यास केडिड नहुने भन्नाले करमाथि कर नलाग्ने अवस्था बुझिन्छ भने क्याच अफ इफेक्ट भनेको विक्रीको प्रत्येक अभिवृद्धि मध्ये कुनै एक तहमा कर लाग्न छुटे पनि त्यस पछिको अर्को तहमा गएर समातिनु अर्थात् पत्ता लाग्नु हो। नेपालमा लागू भएको यस सम्बन्धी कानून समेतको आधारमा यसको थप प्रमुख विशेषताहरू गन्तव्यको आधारमा कर लाग्ने, करको एकल दर, अनिवार्य दर्ता हुनु नपर्ने कारोबारको सीमा(श्रेसहोल्ड)तोकिएको, कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाको सूची, उपभोगमा आधारित कर कट्टीको व्यवस्था, निकासीमा शुन्य दर, मिलान हुन नसकेको बढी कर फिर्ता हुने, स्वयं कर निर्धारण पद्धतिमा आधारित आदि हुन्। नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गर्ने उद्देश्यले २०५२ सालमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ जारी भएको र २०५४ मंसिर १ गतेदेखि यो कर कार्यान्वयनमा आएको हो। यो कर प्रारम्भ भएपछि साविकको विक्री कर, होटल कर, ठेक्का कर र मनोरञ्जन कर खारेज भएको थियो। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा सूचीबद्ध गरिएका वस्तु तथा सेवा बाहेकका नेपालभित्र आयात हुने, आपूर्ति हुने र नेपालबाहिर निकासी हुने वस्तु तथा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्दछ। तोकिएको श्रेसहोल्ड भन्दा बढी रकमको कर लाग्ने वस्तु तथा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्तिले अनिवार्य रूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा दर्ता हुनु पर्दछ। मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ ले ऐनमा उल्लिखित प्रावधानहरूको विस्तृतिकरण गर्ने तथा कार्यप्रक्रियाको सरल व्याख्या एवं अनुसूचीहरूमा आवश्यक ढाँचाहरू तथा फारामको नमूना तोकिदिई थप स्पष्ट गरेको छ।

अप्रत्यक्ष करको कोटीमा पर्ने यो करको भार बहन गर्ने अर्थात् अन्ततोगत्वा कर तिर्ने व्यक्ति भनेको मूल्य अभिवृद्धि कर लागेको वस्तु तथा सेवा खरिद गर्ने उपभोक्ताले नै हो। मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु तथा सेवाको कारोबार गर्ने दर्तावाल व्यक्तिको अहं दायित्व खरिद विक्री गरेको कारोबार रकमको साथै खरिदमा तिरेको कर र विक्रीमा संकलन गरेको करको मासिक हिसाब राखी स्वयं कर निर्धारण गरी उपभोक्ताले तिरेको कर राज्य कोषमा दाखिला गर्नु हो। मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु भनेको करदाता स्वयंले कर तिर्ने नभएर यो कर प्रणालीले अङ्गिकार गरेको विशेषता अनुसार कारोबारको मूल्य अभिवृद्धिमा संकलन भएको कर

निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

दाखिला गर्नु हो। दर्तावाला करदाताले कर बिजकको माध्यमबाट राजस्व संकलन गर्ने अधिकारयुक्त जिम्मेवारी कानूनतः पाएको हुन्छ। तथापि मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको शुरुवाति समयमा केहि व्यवसायीहरू नो भ्याटको नारा सहित सरकारी नीति तथा कानूनको विरोध गर्दै प्रतिरोधमा आन्दोलित भएको कुराहरू स्मृतिमा आउँछन्। विभिन्न आरोह अवरोहसंगै मूल्य अभिवृद्धि कर नेपालको कर प्रणालीमा मुख्य आधार करको रूपमा स्थापित भएको छ। करदाता दर्ता संख्या र राजस्व असुलीको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा विगत बीस वर्षको तुलनामा उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको देखिन्छ। यो कर लागू भएको वर्ष आर्थिक वर्ष २०५४/५५ मा केवल ४९५९ करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेकोमा आ. व. २०५६/५७ मा १७६२८ पुगेको र २०७८ असारसम्म आइपुग्दा २६८४३६ करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको देखिन्छ। यसैगरी आ.व. २०५६/५७ मा आन्तरिकतर्फ रु.३अर्ब ७३करोड २५ लाख र पैठारीतर्फ रु.६अर्ब १२करोड ९२ लाख गरी कुल रु.९अर्ब ८६करोड १७ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन भएकोमा आ.व. २०७६/७७ मा आन्तरिकतर्फ रु.९८अर्ब २०करोड ९७ लाख र पैठारीतर्फ रु.१खर्ब २५अर्ब ८०करोड ६८ लाख गरी कुल रु.२खर्ब २४अर्ब १करोड ६५लाख संकलन भएको देखिन्छ। यस तुलना अवधिमा करदाता दर्ता संख्यामा ५४१३ प्रतिशतले वृद्धि र कर संकलन वर्तमान मूल्यमा २२७२ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिएता पनि कर विवरण नै दाखिला नगर्ने करदाताको संख्या घटाउने र विवरण दाखिला गरेका करदाता मध्ये डेविट विवरण बुझाउने करदाताको अनुपात बढाउने एवं कुल मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन मध्ये आन्तरिकतर्फको अनुपात वढाउँदै जानुपर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ।

नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको चौबीस वर्षे समयक्रममा नीतिगत व्यवस्था मूलभुत रूपमा उहि आत्मसात गरेता पनि कानूनी प्रावधानहरूमा नियमित फेरबदल भइरहेको देखिन्छ। केहि वर्षको अन्तरालमा उस्तै प्रकृतिको प्रावधान कानूनमा समेटिने र पुनः खारेज भएको अवस्थामा अस्थिरता भयो भन्ने स्वर एकातिर सुनिन्थ्यो भने निजी क्षेत्रको माग सम्बोधन भएको हर्ष अर्को तिर देखिन्थ्यो। मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त विपरीत हुने गरी उपभोक्ताले तिरेको कर विभिन्न उत्पादक तथा वितरकलाई कर फिर्ता दिने असंगत व्यवस्था रहनु हुँदैन भन्नेदेखि करछूटको सूची (ऐनको अनुसूची १) लम्बिँदै गएकोमा चिन्ता प्रकट गर्दै छोट्याउनु पर्ने सुझाव विज्ञहरूले दिईरहे। निजी क्षेत्रले भने छिमेकी मुलुकमा लागू भएको जीएसटीमा झैं नेपालमा पनि मूल्य अभिवृद्धि कर बहुदरमा लगाउनु पर्ने माग देहोर्याईरहे। यस वीचमा झुठा तथा नक्कली कर बिजकको प्रयोग गर्ने तथा नक्कली कारोबारको प्रतिवेदनबाट राजस्व अपचलन भएको कुरा सतहमा आयो। यस अपचलनमा ठूला व्यवसायीहरूको समेत संलग्नता रहेको आन्तरिक राजस्व प्रशासनको अनुसन्धानबाट पुष्टि भई आवश्यक कानूनी कारवाही भयो। यस्ता

विसंगतिले राजस्व प्रशासनलाई थप सावधानी हुन सजग गरायो र आन्तरिक तथा बाह्य सूचना प्रणाली थप सुदृढ हुँदै जोखिम न्यूनीकरणमा ध्यान केन्द्रित भएको देखिन्छ।

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा स्वयं कर निर्धारण पद्धति शुरुआति दिन बाटै अवलम्बन गरिएको विषय माथि पनि उल्लेख भएको छ। कर कट्टी र कर फिर्ताको व्यवस्थालाई भ्याटको सौन्दर्य भन्ने गरिएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीका अन्य विशेषताले करदातालाई पारदर्शी रूपमा स्वच्छ व्यवसाय गर्न प्रेरित गरेको देखिन्छ। कर प्रशासन क्रमशः प्रविधिमैत्री हुँदै गएको पाईन्छ। यसले करदाताको कर सहभागीता लागत घटाउने अपेक्षा राख्न सकिन्छ। स्वच्छ कर प्रशासनको लागि करदाता वा भनौं निजी क्षेत्रको पनि रचनात्मक पृष्ठपोषण र स्वच्छतायुक्त हातेमालो सदा जरुरी रहन्छ। समय सापेक्ष उपयुक्त नीति र संरचनागत सुधारमा पूर्वानुमानयुक्त (प्रेडिक्टेबल) कानूनी परिवर्तनले जीवन्त बनाउने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी कानूनमा आर्थिक ऐन, २०७८ बाट भएको मूलभुत संशोधनको मुख्य दफाहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ।

(क) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ मा संशोधन:

१. अनिवार्य दर्ता हुनुपर्ने प्रावधान हटेको

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १० को उपदफा (२) मा संशोधन भई मूल्य अभिवृद्धि करमा अनिवार्य दर्ता हुनुपर्ने कानूनी प्रावधान हटेको छ।

यस संशोधन भन्दा पहिले सो उपदफा (२) को खण्ड (क) र (ख) मा देहाय बमोजिमका कारोबार तथा क्षेत्रमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको थियो।

(क) ईटा उत्पादन गरी कारोवार गरेमा, मदिरा, वाइन, हेल्थ क्लब, डिस्को थेक, मसाज थेरापी, मोटर पार्टस, विद्युतीय सफ्टवेयर, भन्सार एजेण्ट, खेलौनाको व्यवसाय, कवाडी तथा पत्रको व्यवसाय, ट्रेकिङ, र्याफिटङ, अल्ट्रालाइट फ्लाइट, प्याराग्लाइडिङ, पर्यटक सवारी, क्रसर, वालुवा खानी, स्लेट र ढुंगा उद्योग सम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन,

(ख) कुनै व्यक्तिले महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका वा विभागले तोकेको क्षेत्रभित्र हार्डवेयर, सेनिटरी, फर्निचर, फिक्स्चर, फर्निसिङ्ग, अटोमोवाइल्स, इलेक्ट्रोनिक्स, मार्बल, शैक्षिक परामर्श, लेखा तथा लेखा परीक्षण सम्बन्धी सेवा, क्याटरिङ्ग सेव, पार्टी प्यालेस व्यवसाय, पार्किङ सेवा, मेसिनरी उपकरण प्रयोग भएको ड्राईक्लिनर्स, बार सहितको रेष्टुरेण्ट, आइसक्रिम उद्योग, कलरल्याव, बुटिक, शिक्षण संस्था वा स्वास्थ्य संस्था वा अन्य निकायमा युनिफर्म आपूर्ति गर्ने।

२. वायोमेट्रिक दर्ता प्रणाली अद्यावधिक गर्ने समय

करदाताको दर्ता सम्बन्धी सूचना र अभिलेख वायोमेट्रिक दर्ता प्रणालीमा तोकिएको अवधिभित्र अद्यावधिक गर्नुपर्ने प्रावधानलाई संशोधन गरी निरन्तर गर्न सक्ने व्यवस्था भएको छ। (दफा १०ग.)

३. मूल्य अभिवृद्धि कर खरिद तथा विक्री खाता कर अधिकृतबाट प्रमाणित गर्नु नपर्ने

विगतदेखि नै कर अधिकृतद्वारा प्रमाणित गरेको खरीद विक्री खाता राख्नु पर्ने व्यवस्था हटाइ ऐनको दफा १६(३) मा देहाय बमोजिम संशोधन भएको छ।

कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने दर्ता भएको वा नभएको व्यक्तिले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि आफैले प्रमाणित गरेको खरिद विक्री खाता लेखा राख्ने प्रयोजनको निमित्त प्रयोग गर्नु पर्नेछ। त्यस्तो खाता कर अधिकृतले जुनसुकै बखत जाँच गर्न सक्नेछ।

४. न्यायिक आदेश पछिको पुनः कर निर्धारणमा थप स्पष्टता

दफा २० मा उपदफा (४ख) थप गरी देहाय बमोजिमको प्रावधान ऐनमा उल्लेख गरेर न्यायिक आदेशबाट संशोधन गरिनु पर्ने कर निर्धारणको विषयमा थप स्पष्ट पारेको देखिन्छ।

उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि राजस्व न्यायाधिकरण वा अन्य अधिकार प्राप्त अदालतबाट कर निर्धारण संशोधन गरिएको वा निर्धारित कर घटाइएको अवस्थामा सो हदसम्म कर अधिकृतले त्यस्तो कर निर्धारणमा संशोधन गर्न सक्ने छैन। तर त्यस्तो निकायले पुनः छानबिन गर्ने आदेश दिएमा कर निर्धारण गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन।

५. धरौटी राख्नु पर्ने रकम सम्बन्धमा

ऐनको दफा ३३ मा संशोधन गरी देहाय बमोजिम थप स्पष्ट गरी राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिँदा आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि राखेको धरौटी रकम समावेश हुने गरी सुनिश्चितता गरेको देखिन्छ।

(१) यस ऐन बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिँदा निर्धारित कर रकममध्ये विवादरहित कर रकम बुझाई विवादित कर रकम र जरिवानाको पचास प्रतिशत रकम धरौटी राख्नु पर्ने वा त्यस्तो रकम बापत बैङ्क जमानत दिनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको धरौटी वा बैङ्क जमानतको रकम गणना गर्दा आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि दाखिल गरेको पच्चीस प्रतिशत कर रकमलाई समेत गणना गर्नु पर्नेछ।

६. विविध विषयहरू:

- (क) नोकसान भएको वस्तुमा तिरको कर कट्टी गर्ने तोकिए बमोजिमको प्रावधानमा आगजनी, चोरी, दुर्घटना लगायत तोकएभीनासकोन नाहि अवस्था रहेकोमा सोको साथै उपयोग गर्ने म्याद सकिएको समेत थप भएको छ।
- (ख) ऐनको दफा २१ मा कर असूली गर्ने तरिकाको सम्बन्धमा म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर नबुझाउने करदाताको नाम प्रकाशन वा प्रसारण वा विभागको वेबसाइटमा सार्वजनिक गरेर भन्ने प्रावधान थप भएको छ।
- (ग) सार्वजनिक परिपत्र प्रकाशन सम्बन्धमा दफा ३२ख. को उपदफा (२) मा संशोधन गरी राष्ट्रियस्तरको पत्रपत्रिकामा भन्ने शब्दहरूको सट्टा राष्ट्रियस्तरको पत्रपत्रिका वा अन्य विद्युतीय माध्यमबाट भन्ने शब्दहरू थप भएको छ।

७. अनुसूची-१ मा संशोधन

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा उल्लेख भएको वस्तु तथा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गर्ने। विभिन्न समूहमा वर्गीकरण भएको यो अनुसूचीमा यस वर्ष थप वा संशोधन भएको प्रावधानलाई समूहगत रूपमा संक्षेपमा देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ। यस संशोधन पछि देहायका वस्तु तथा सेवा अनुसूची १ मा सूचिकृत भएकोले अब यसमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हुन्छ।

- (क) समूह १ मा धानको भुजा तथा चिउरा र सोयाबडी मस्यौरा
- (ख) समूह ५ मा डाइलासिसमा प्रयोग हुने उपकरण तथा पदार्थहरू, अपाङ्गता भएका व्यक्तिले प्रयोग गर्ने स्कुटर, अक्सिजनसंग सम्बन्धित वस्तुहरू, औषधि व्यवस्था विभागको सिफारिसमा औषधि उद्योगले पैठारी गर्ने भाग २८, २९ र ३८ मा पर्ने विभिन्न उपशीर्षकका कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र रासायनिक पदार्थहरूमा थप तथा संशोधन एवं आयुर्वेद तथा बैकल्पिक चिकित्सा विभागको सिफारिसमा आयुर्वेदिक औषधि उत्पादन गर्ने उद्योगले पैठारी गर्ने कच्चा पदार्थ थप भएको
- (ग) समूह ७ मा इ-लाइब्रेरी सेवा शुल्क
- (घ) समूह ९ मा रहेका "तथा निर्यातको प्रयोजनका लागि भएको कार्गो सेवा" भन्ने शब्दहरूको सट्टा "ढुवानी साधनको भाडा, ढुवानी सेवा (आपूर्तिसँग सम्बन्धित ढुवानी बाहेक) तथा कार्गो सेवा" भन्ने शब्दहरू राखिएको।
- (ङ) समूह ११ मा "उपशीर्षक ८४७९.८९.६० मा पर्ने साइलो र साइलोमा गरिने कृषि

पैदावार भण्डारण बापतको सेवा । "

(च) समूह ११ मा मुद्रा सट्टी (मनि एक्सचेञ्ज), स्वीफ्ट सेवा, हायर पर्चेज कारोबार, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण सेवा

(छ) समूह ११ मा निर्यात प्रयोजनको लागि उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गर्ने सेवा

(ज) समूह ११ मा ट्रेकिङ तथा टुर प्याकेज सम्बन्धी सेवा

(ख) मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ मा संशोधन:

१. मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी गर्दा कट्टा गर्नुपर्ने रकमको अनुपात घटेको

सरकारी निकाय र सरकारी स्वामित्वको संघ संस्थाले ठेक्का सम्झौता वा करार अन्तर्गतको भुक्तानी गर्दा निजलाई भुक्तानी गर्ने कर रकमको तीस प्रतिशतले हुन आउने रकम निजको नामबाट सम्बन्धित राजस्व शीर्षकमा जम्मा गरिदिनु पर्नेछ। संशोधन अघि यो प्रावधान पचास प्रतिशत रहेको थियो। (नियम ६ ग. को उपनियम (१))

२. मूल्य अभिवृद्धि कर खरिद बिक्री खाताको ढाँचामा परिमार्जन

नियमावलीको अनुसूची ८ र ९ मा भएको संशोधनले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेका करदाताले राख्नु पर्ने खरिद तथा बिक्री खाताको ढाँचामा केहि परिवर्तन गरेको छ। मुख्य रूपमा खरिद/पैठारी र बिक्री गरिएका वस्तु वा सेवाको विवरण, पुँजीगत खरिदको छुट्टै प्रविष्टि र निकासीको हकमा प्रज्ञापन पत्र/मिति तथा निकासी गरेको देश खुलाउनु पर्ने गरी थप भएको छ। साथै विद्युतीय माध्यमबाट बीजक जारी गर्ने करदाता बाहेक अन्य करदाताले खरिद तथा बिक्री खातामा मालवस्तुको विवरण र परिमाण उल्लेख गर्दा एउटा बिलमा दुई भन्दा बढी फरक मूल्य र प्रकारका मालवस्तु खरिद बिक्री भएमा र खुद्रा बिक्रेता भएमा एकमुष्ट रूपमा बिलको रकम प्रविष्टि गर्न सकिने भनी उल्लेख भएको छ।

३. खरिद तथा बिक्री कारोबारको विवरण विद्युतीय माध्यमबाट पेश गर्नु पर्ने

विद्युतीय माध्यमबाट बीजक जारी गर्ने करदाताका सम्बन्धमा नियम २५ मा देहायको प्रावधान रहने गरी संशोधन भएको छ।

विद्युतीय माध्यमबाट बीजक जारी गर्न अनुमति लिएको करदाता वा विभागले तोकेको अन्य करदाताले नियम २६ बमोजिम प्रत्येक कर अवधिको कर विवरण पेश गर्दा खरिद तथा बिक्री कारोबारको विवरण विभागले तोकेको ढाँचामा विद्युतीय माध्यमबाट पेश गर्नु पर्नेछ।

४. कागजातको तामेली सम्बन्धमा थप व्याख्या

करदातालाई बुझाउनु पर्ने कागजातहरू निजको प्रतिनिधिलाई बुझाउने तथा विद्युतीय माध्यम लगायतबाट तामेली गर्ने विषयलाई नियम ३१ मा संशोधन गरी थप स्पष्ट भएको छ।

५. कर कट्टी गर्न नपाईने

नियम ४१ को उपनियम (१) को खण्ड (ग) मा संशोधन गरी कर कट्टी गर्न नपाईने वस्तु वा सेवा अन्तर्गत (ग) सवारी साधनको लागि पेट्रोल। "कायम गरेको छ। यस अघि पेट्रोलिमय पदार्थ (पेट्रोल, डिजेल र एल.पी.ग्यास) उल्लेखित थियो।

(ग) आर्थिक ऐन, २०७८ बाट प्रदत्त सुविधाहरू:

१. उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गरे वापतको छुट (दफा २२)

निकासी प्रयोजनको लागि उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गर्ने निकाय वा संस्थाले मिति २०७८।२।१४ गतेसम्म त्यस्तो प्रमाणपत्र जारी गरे वापत बुझाउन बाँकी मूल्य अभिवृद्धि कर वा सो मितिसम्म आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट कर निर्धारण भई बुझाउन बाँकी रहेको मूल्य अभिवृद्धि कर र सोमा लागेको ब्याज, थप दस्तुर र जरिवाना मिन्हा हुने।

२. ट्रेकिङ तथा टुर प्याकेजमा छुट (दफा २३)

ट्राभल तथा ट्रेकिङ एजेन्सीको कारोबार गर्ने व्यक्तिले विगतमा ट्रेकिङ तथा टुर प्याकेजमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने कारोबारलाई कर छुटको बिक्री अन्तर्गत देखाई मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन र दाखिल नगरेकोमा मिति २०७८।२।१४ गतेसम्मको कारोबारको स्वयं घोषणा गरी त्यस्तो कारोबारमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर आगामी २०७८ पुस मसान्तभित्र दाखिल गरेमा सोमा लाग्ने थप दस्तुर, ब्याज र जरिवाना मिन्हा हुने। यो सुविधा बक्यौता रहेका र कर निर्धारण उपर न्यायिक प्रक्रियामा रहेका करदाताले समेत तोकिएका आधारमा प्राप्त गर्ने सुविधा रहेको देखिन्छ।

३. कोभिड-१९ बाट सङ्क्रमणको उपचारसंग सम्बन्धित स्वास्थ्य सामग्रीमा कर छुट (दफा ३०)

कोभिड-१९ बाट सङ्क्रमित बिरामीको उपचार व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने मेडिकल अक्सिजन, रेस्डेसिभर लगायत विभिन्न औषधी तथा मेडिकलजन्य सामग्रीहरूको पैठारी, उत्पादन र बिक्री वितरणमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर आगामी २०७८ पुष मसान्तसम्म छुट हुने व्यवस्था रहेको छ। (भन्सार महसुल र अन्तशुल्क समेत छुट हुने)

४. करको दायरामा आउनेलाई छुट (दफा ३४)

चिकित्सक, कलाकार, पत्रकार, खेलाडी, ईन्जिनयर, कानून व्यवसायी, लेखापरीक्षक, लेखापढी व्यवसायी, परामशर्दाता, अभिकर्ता तथा मध्यस्थकर्ता सेवा प्रदायक लगायतका प्राकृतिक व्यक्तिले आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६/७७ र २०७७/७८ को आफ्नो करयोग्य आयमा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम लाग्ने कर संवत् २०७८ साल फागुनमसान्तिभन्त्र बुझाई स्थायी लेखा नम्बर लिएमा सोमा लाग्ने शुल्क तथा ब्याज मिन्हा हुनेछ। यसरी कर बुझाएमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्मको कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम लाग्ने कर, थप दस्तुर तथा ब्याज मिन्हा हुनेछ। (साथै आर्थिक वर्ष २०७५/७६ भन्दा अगाडिको आयमा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम लाग्ने कर, शुल्क तथा ब्याज मिन्हा हुनेछ।)

५. पुर्वानुमानित कारोबारको आय विवरण पेश गर्ने करदाताको लागि विशेष व्यवस्था (दफा ३५)

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४ को उपदफा (४) तथा (४क) बमोजिम आय विवरण र कर दाखिला गरेका करदाताहरूले आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि २०७६/७७ सम्मको आफ्नो कारोबार घोषणा गर्दा वास्तविक कारोबार अंक फरक परेको भएमा त्यस्ता करदाताले २०७८ साल चैत मसान्तभन्त्र वास्तविक कारोबार घोषणा गरी फरक परेको बिक्री रकमको एक दशमलब पाँच प्रतिशत कर दाखिला गरेमा करदाताले घोषणा गरेको हदसम्मको कर अन्तिम हुने विशेष व्यवस्था प्रदान गरेको छ। यो सुविधा बक्यौता रहेका र कर निर्धारण उपर न्यायिक प्रक्रियमा रहेका करदाताले समेत तोकिएका आधारमा प्राप्त गर्ने गरी उल्लेख छ।

६. मूल्य अभिवृद्धि कर मिनाहा सम्बन्धी विशेष व्यवस्था (दफा ३६)

विद्युत वितरण वा प्रसारणको कारोबार गर्ने करदाताले बुझाउन मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाएमा सोमा लागेको जरिवाना, थप दस्तुर र व्याज मिन्हा हुने। यो सुविधा बक्यौता रहेका मूल्य अभिवृद्धि करमा प्राप्त हुने देखिन्छ। साथै ढुवानी सेवाको कारोबार गर्ने तर मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका करदातालाई समेत कारोबारको स्वयं घोषणा गरी तेह्र प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर रकम आगामी २०७८ पुसभन्त्र दाखिला गरेमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम लाग्ने जरिवाना थप दस्तुर तथा ब्याज मिन्हा हुने विशेष व्यवस्था प्रदान गरेको छ। यो सुविधा बक्यौता रहेका र कर निर्धारण उपर न्यायिक प्रक्रियमा रहेका करदाताले समेत तोकिएका आधारमा प्राप्त गर्ने गरी उल्लेख छ।

सन्दर्भ सूची:

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, आन्तरिक राजस्व विभाग मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३

खड्का रूप बहादुर नेपालको वित्त व्यवस्था: चुनौति र रणनीति पैरवी प्रकाशन, काठमाडौं, २०६०

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, बजेट बक्तव्य (विभिन्न आर्थिक वर्षको)

नेपाल राजपत्र, नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको अध्यादेश, २०७८

नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको विधेयक, २०७८ संघीय संसद सचिवालय सिंहदरवार, काठमाडौं

विकास सहायतामा कर छुट : समस्या र आगामी कार्यदिशा

लालबहादुर खत्री

१. विषय परिचय:

अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता भन्नाले सरकारलाई विभिन्न क्षेत्रको विकास तथा निर्माणको लागि द्विपक्षीय राष्ट्र, बहुपक्षीय तथा क्षेत्रीय संस्था र अन्य विश्वव्यापी कोषबाट प्राप्त हुने वित्तीय (Financial), प्राविधिक (Technical) र वस्तुगत (Commodity) सहायता सम्भन्नु पर्छ। यस्तो सहायता राष्ट्रहरूबीच विशेष गरी विकसित देशबाट विकासोन्मुख देशलाई प्रदान गरिन्छ। जसलाई उत्तर दक्षिण (North-South Cooperation) सहयोग पनि भनिन्छ। तर हाल विकासोन्मुख देशहरूबीच पनि सहयोग आदान प्रदान हुने गर्छ जसलाई दक्षिण-दक्षिण सहयोग (South-South Cooperation) भन्ने गरिन्छ। यसै गरी दक्षिण तर्फका दुई वा दुई भन्दा बढी राष्ट्रहरू र उत्तर तर्फका परम्परागत दातृ निकायको संलग्नतामा सहायता आदान प्रदान हुन्छ जसलाई उत्तर-दक्षिण-दक्षिण (त्रिभुजीय) सहयोग (North-South-South Cooperation) भन्ने गरिन्छ। यस्तो सहायताबापत प्राप्त हुने आर्थिक सहयोग विकासोन्मुख राष्ट्रहरूको विकासको लागि महत्वपूर्ण वित्तीय स्रोतको रूपमा रहेको हुन्छ।

आधिकारिकरूपमा विकास सहायताको प्रारम्भ दोस्रो विश्वयुद्ध पछि भएको हो। दोस्रो विश्वयुद्धको अन्तपछि विश्व शान्ति कायम गर्न सन् १९४५ मा संयुक्त राष्ट्र संघ (United Nations Organization, UNO) को स्थापना भयो। यसै गरी युद्धबाट क्षतिग्रस्त युरोपियन मुलुकहरूको पुनर्निर्माणको लागि सहयोग गर्न, सन् १९४४ मा पुनर्निर्माण र विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय बैंक (International Bank for Reconstruction and Development, IBRD) र वित्तीय सन्तुलन कायम गर्न सन् १९४५ मा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (International Monetary Fund, IMF) जस्ता संस्थाहरू अन्तर्राष्ट्रिय सन्धीमार्फत् स्थापना भए। उक्त समयमा त्यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूबाट प्रदान गरिने सहयोग र उक्त संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई कर छुटको व्यवस्था गरियो। यसकै सेरोफेरोमा संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट युद्धग्रस्त युरोपियन अर्थतन्त्रको स्थायित्व र पुनर्निर्माणको लागि युरोपियन पुनर्लाभ कार्यक्रम (European Recovery Program, ERP) जसलाई मार्सल योजना भन्ने गरिन्छ, सो योजना कार्यान्वयनमा ल्याइयो। उक्त योजना कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा सम्पन्न भएको द्विपक्षीय सम्झौतामा पनि योजना र योजनाका कार्यरत कर्मचारीहरूलाई कर छुटको

पूर्व निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग

व्यवस्था गरियो । तत्पश्चात अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता प्रदान गर्ने अन्य दात्री निकाय र मुलुकहरूले पनि सोही नीति अखितयार गर्दै आफूले प्रदान गर्ने विकास सहायता रकममा सहायता प्राप्त गर्ने मुलुकहरूले कर लगाउन र सो बापत प्राप्त भएको रकम करको भुक्तानी गर्न नपाउने जिकीर गर्दै सहायता लिने दिने सिलसिलामा हुने सम्झौतामा सोही किसिमको कर व्यवहार गर्दै आएको अवस्था रहेको छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघबाट अघि सारिएको सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goals, SDG) प्राप्तिको लागि वार्षिक ट्रिलियन अमेरिकी डलर खर्च गर्नुपर्ने अवस्था रहेको र उक्त लगानीको लागि विकास सहायता वापत प्राप्त हुने रकम मात्र पर्याप्त नहुने हुँदा सहायता प्राप्त गर्ने देशको आन्तरिक राजस्व सङ्कलनको दायरा र क्षमता बढाउनु पर्ने र यसको लागि विकास साभेदारहरूले आवश्यक सहयोग प्रदान गर्ने सहमतिसहित इथियोपियाको अदिसअबाबामा सन २०१५ जुलाई १५(१६ सम्म Financing Sustainable Development and Developing Sustainable Finance विषयक सम्मेलन गरियो । उक्त सम्मेलनमा सहभागी सदस्य राष्ट्रहरूले Addis Ababa Action Agenda(AAAA) सर्वसम्मत तरिकाले पारित गरी दातृ निकायहरूले प्रदान गर्ने विकास सहायता अन्तर्गत सहायता प्राप्त गर्ने देशको कर प्रणालीको सुधार गरी कर सङ्कलन क्षमता वृद्धि र करको दायरा विस्तार गर्ने विषय पनि दातृ निकायको चासो बन्न पुग्यो ।

नेपालले आधिकारिकरूपमा सर्वप्रथम सन् १९५२ देखि कोलम्बो प्लान अन्तर्गत विकास सहायता प्राप्त गर्न सुरु गरेको देखिन्छ । हाल नेपाल सरकारबाट स्वीकृत अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ अनुसार विकास सहायताको प्राप्ति र परिचालन गरिन्छ । सोही नीतिको भाग (छ) विविध दफा ६.१ मा “अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको रकम सामान्यतया: कर तिर्ने प्रयोजनको लागि उपयोग गरिने छैन । सम्झौतामा भएको कर छुटको प्रावधानबमोजिम कर प्रयो जनको लागि आवश्यक पर्ने रकम आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोर्ने प्रवन्ध मिलाईने छ । सम्झौतामै उल्लेख भएको अवस्था र आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोर्न नसकिएको आयोजनाको हकमा प्रचलित कानूनको अधिनमा रही कर छुट प्रदान गर्न सकिने छ । आय तथा मुनाफा लाग्ने कर अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको अंश नमानिने हुँदा यस सम्बन्धमा प्रचलित कर सम्बन्धी कानून लागू हुनेछ” भन्ने नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

२. विकास सहायतामा कर छुट किन दिनु पर्छ ?

विकास सहायता रकममा कर लगाउँदा र सहायता स्वरूप प्राप्त भएको रकम कर भुक्तानीको रूपमा प्रयोग गर्दा विकास सहायताको रकमको परिमाण घट्ने र सहायता लागत बढेर जान्छ भन्ने दातृ निकायहरूको भनाइ रहेको छ । यसको कारणबाट दातृ निकायको लागत कति बढ्छ ? सहायता राशीमा कति कम हुन्छ ? भन्ने विषयमा गहिरो अध्ययन भने भएको छैन । अतः विकास सहायतामा कर छुट दिनुपर्छ भन्ने विषयमा दातृ निकायहरूको निम्नलिखित तर्क रहेका छन् :

२.१ करले उपलब्ध सहायता राशीको परिमाण घटाउँछ :

विकास सहायता वापत परिचालन हुने रकममा कर लगाउँदा दातृ निकायको सहायता परिणाम घटाउँछ भन्ने तर्क सर्वसम्मत तर्क हो । विकास सहायतामा सञ्चालित परियोजनामा कर लाग्ने हो भने आयोजना प्रयोजनको लागि कुनै मेसिन, उपकरण, भवन निर्माण गर्नु पर्दा त्यस्तो मेसिन, उपकरण विदेशबाट आयात गर्नुपर्ने हो भने भन्सार विन्दुमा भन्सार महशुल, मू.अ.कर लगायतका दस्तुर व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ । सोही सामान स्थानीय बजारमा खरीद गर्दा मू.अ.कर तिर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा सहायता राशी घट्छ । यो तर्क दातृ निकायको दृष्टिकोणमा अल्पकालीन रूपमा ठीक हुन सक्छ तर दीर्घकालीन रूपमा हेर्दा त्यसरी करको रूपमा भुक्तानी भएको रकम सरकारको सर्वसञ्चित कोषमा जाने र जनप्रतिनिधिबाट स्वीकृत राष्ट्रिय बजेट प्रणालीबाट खर्च गरिने र पुनः सोही रकम गरिब जनताको लागि खर्च हुने विषयमा दातृ निकाय विश्वस्त हुनु पर्ने देखिन्छ । यसले सहायता प्राप्त गर्ने मुलुकको करको दायरा पनि घटाउँछ । जसले गर्दा दीर्घकालमा दिगो विकासको लागि भरपर्दो र दिगो आन्तरिक राजस्व स्रोत बन्न सक्दैन र सधैँभरि सहायतामा भर पर्नुपर्ने हुन्छ ।

२.२ मनोवैज्ञानिक विषय :

विकास सहायतामा कुनै न कुनै रूपमा दान (Charity)को स्वरूप रहेको हुन्छ । तसर्थ यस्तो दानबापत प्राप्त सहायता रकममा कर लगाउन र कर भुक्तानीको लागि प्रयोग गर्नु हुँदैन भन्ने मनोवैज्ञानिक बुझाइ पनि रहेको छ । दानबापत प्राप्त सहायता रकममा कर लगाउन र कर भुक्तानीको लागि प्रयोग गर्नु हुँदैन भन्ने तर्क भन्दा पनि मनोवैज्ञानिक विषय भएकोले यसले देश विकासको लागि दिगो आन्तरिक स्रोतको आवश्यकता पर्दछ भन्ने विषयलाई बेवास्ता गरेको देखिन्छ ।

२.३ दातृ निकायहरूले जुन देशमा कर छुट छ सोही देशमा आफ्नो सहायता र कम लैजान सक्ने अवस्था रहन्छ :

कुनै देशमा सहायतामा कर छुट हुने र कुनै देशमा कर लाग्ने अवस्था भएमा दातृ निकायहरू जुन देशमा कर छुट सुविधा उपलब्ध हुन्छ सोही देशमा सहायता रकम प्रदान गर्ने होडवाजी चल्न सक्छ । जसले गर्दा कुनै देशमा विकास सहायताको रकम इखभच ऋचयधमप्लन हुने अवस्था रहन्छ । यस्तो अवस्था आएमा कर छुट सुविधा उपलब्ध नभएको देशले सहायता प्राप्त गर्न बञ्चित रहने अवस्था आउन सक्छ ।

२.४ कर छुट सुविधा प्रदान नगर्दा प्राप्त गर्ने लाभभन्दा छुट दिँदा प्राप्त गर्ने लाभ बढी हुन सक्छ :

विकास सहायताबापत प्राप्त हुने रकममा कर छुट सुविधा प्रदान नगर्दा आन्तरिक राजस्व सङ्कलनमा सहयोग पुग्न त सक्छ तर यस्तो सहायता सधैँभरि प्राप्त गर्न सकिने अवस्था नरहने हुँदा आन्तरिक राजस्व सङ्कलनमा अस्थिरता आउन सक्छ । जसले गर्दा विकास सहायता प्राप्त गरेको वर्ष राजस्व सङ्कलन वृद्धि हुने र प्राप्त नभएको आर्थिक वर्षमा राजस्व सङ्कलन कमी हुन गएर आन्तरिक राजस्व सङ्कलनमा अस्थिरता बढ्न सक्ने अवस्था आउन सक्छ ।

३. विकास सहायतामा कर छुट किन दिनु हुँदैन ? :

कुनै पनि देशको दिगो विकासको लागि दिगो आन्तरिक वित्तीय स्रोत अपरिहार्य रहेको हुन्छ । जबसम्म देशभित्र सञ्चालित सबै आर्थिक क्रियाकलापहरू करको दायरामा आउँदैनन् तबसम्म उक्त देशको आन्तरिक स्रोत दिगो र मजबुत पनि हुन सक्दैन । तसर्थ विकास सहायताबापत परिचालन हुने रकम पनि देशविकासको लागि वित्तीय सहयोगको रूपमा प्राप्त रकम भएको हुँदा त्यस्तो रकममा कर छुट सुविधा प्रदान दिनु हुँदैन भन्ने विषयमा निम्नलिखित तर्क रहेका छन् :

३.१ दातृ निकायहरूको कुरा आर्दशका तर व्यवहारमा फरक :

दातृ निकायहरूले सहायता प्राप्त गर्ने मुलकहरूको सुशासन र पारदर्शितामा जोड दिने तर आफूले प्रदान गर्ने सहायता रकममा कर छुट हुनुपर्ने दाबी गरिरहेका हुन्छन् । दातृ निकायहरूले कर नैतिकता (Tax Morality) को पनि कुरा गरिरहेका हुन्छन् जुन एक आपसमा विरोधाभास पनि देखिन्छ । सहायताको प्रभावकारिताको विषयमा पेरिस सम्झौता (Paris agreement on aid effectiveness) ले पनि विकास सहायता प्राप्त गर्ने देशको प्रणालीसँग तालमेल (Alignment) मिलाउनु पर्छ भन्ने

विषयलाई जोड दिएको छ तर सो विपरीत दातृ निकायहरूले सहायता प्रदान गर्दा व्यवहार फरक गरेको देखिन्छ । दातृ निकायहरूले प्रदान गर्ने सहायता रकममा कर छुटको सुविधा मात्र उपयोग गर्ने नभई त्यस्ता निकायहरूले प्राप्त गर्ने वस्तु तथा सेवाको भुक्तानी तेश्रो पक्षलाई गर्दा त्यस्तो भुक्तानीमा स्रोतमा कर करकट्टी गर्नुपर्ने निकाय Withholding Agent को हैसियतले कर कट्टी नगरी देशको कर प्रणालीलाई स्वीकार नगरेको अवस्था रहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ अनुसार आय तथा मुनाफा लाग्ने कर अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको अंश नमानिने हुँदा यस सम्बन्धमा प्रचलित कर सम्बन्धी कानून लागू हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ ।

उदाहरणको रूपमा : महालेखा परीक्षकबाट प्रकाशित ५६औं वार्षिक प्रतिवेदनको अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतको वेरुजूको व्यहोराको दफा ५२ मा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १० (क) मा नेपाल सरकार र कुनै विदेशी राष्ट्र वा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाको बीचमा भएको द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धि वा सम्झौतामा उल्लेख भएबमोजिम कर छुटको सुविधा पाउनेलाई मात्र कर छुट हुने देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको २३ फेब्रुअरी १९४६ को साधारण सभाबाट पनि संयुक्त राष्ट्रसंघका कूटनैतिक कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारी तथा परामर्शदातालाई कर छुट हुने देखिँदैन । अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाका त्यस्ता कर्मचारी तथा परामर्शदातालाई लाग्ने कर दाखिला गर्न मन्त्रालयले १० अक्टुबर २०१७ मा राष्ट्रसंघको नेपालस्थित प्रतिनिधिलाई पत्राचार गरेको देखिन्छ । नेपालमा रहेका यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाले कूटनैतिक सुविधा प्राप्त गरे बाहेकको भुक्तानी र सोको कर दाखिलाको विवरण आन्तरिक राजस्व विभागसँग २०७५।६।२८ मा माग गरेकोमा प्राप्त भएन भन्ने वेरुजूको व्यहोराबाट स्पष्ट हुन्छ । विकास साभेदारले बस्तु तथा सेवाको खरीद गरी तेश्रो पक्षलाई भुक्तानी गर्दा भुक्तानीमा कर कट्टीको विवरण समेत दिन इच्छुक नभएबाट राष्ट्रिय कर प्रणालीलाई पूर्णतः अस्वीकार गरेको देखिन्छ ।

३.२ कर छुटले सरकारको कर सक्तलन क्षमता घटाउँछ :

विकास सहायतामा कर छुट प्रदान गर्दा सोको प्रत्यक्ष असर सरकारको राजस्व सङ्कलनमा पर्दछ । उदाहरणको रूपमा भन्सार विभागको आसिकुडा तथ्यांकअनुसार आर्थिक वर्ष २०७६/७७ र २०७७/७८ मा विदेशी सहायतामा सञ्चालित आयोजना कार्यान्वयनको सिलसिलामा आयात भएका मालबस्तुमा क्रमशः ६४ अर्व ५८ करोड र ६८ अर्व ५८ करोड भन्सार महशुल र मू.क.कर छुट प्रदान गरेको देखिन्छ । जुन कूल भन्सार विभागबाट सङ्कलित राजस्वको क्रमशः २१.२८ र

१५.४८ प्रतिशत रहेको छ । यसै गरी आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गत कार्यालयबाट आर्थिक वर्ष २०७६/७७ र २०७७/७८ मा क्रमशः रु ३ खर्व ८४ अर्व ५३ र ४ खर्व २९ अर्व १२ करोड राजस्व सङ्कलन भएकोमा सोही अवधिमा वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित परियोजनाहरूले स्थानीय खरीदमा तिरेको मू.अ.कर क्रमशः रु ६२ करोड र १ अर्व ४४ लाख मू.अ.कर फिर्ता गरिएको आन्तरिक राजस्व विभागको तथ्याङ्कबाट देखिन्छ । जुन आन्तरिक राजस्व विभागबाट सोही अवधिमा सङ्कलित कुल राजस्वको क्रमशः ००.१६ र ०.२४ प्रतिशत रहेको छ । यस प्रक्रियामा संलग्न प्रशासनिक लागत यसमा समावेश गरिएको छैन । यसै गरी उदाहरणको रूपमा आर्थिक वर्ष २०७७/७७८ को लागि कूल विनियोजन बजेट १६ खर्व ३२ अर्व ८३ करोड रहेकोमा राजस्व बाट १० खर्व ५० अर्व ८२ करोड र वैदेशिक सहायता ऋण र अनुदान ३ खर्व ४३ अर्व अर्व १ करोड अर्थात कूल बजेटको २१ प्रतिशत रहेको छ । यसरी विकास सहायता वापतको रकम परिचालनलाई करका दायरा बाहिर राख्नेहो भने सोही अनुपातमा राजस्व संकलनको दायरा कमी हुन जान्छ ।

३.३ कर प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयता र इमान्दारीताप्रति अविश्वास खडा गर्छ :

विकास सहायतामा कर छुटको सुविधा एक पटक प्राप्त गरिसकेपछि दातृ निकायहरूले पटक पटक सोही परम्परालाई निरन्तरता दिन दबाव दिने गर्छन् । यसले गर्दा भविष्यमा प्राप्त हुने विकास सहायतामा पनि सोही परम्परालाई निरन्तरता दिन बाध्य हुनु पर्ने अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ । द्विपक्षीय सहायता सम्झौतामा सधैँभरि सोही गलत परम्परालाई निरन्तरता दिनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । जुन सहायता प्रभावकारिताको लागि पेरिस सम्झौताको भावना र मर्म विपरीत पनि हुन्छ । उक्त सम्झौताले राष्ट्रिय प्रणालीलाई स्वीकार गर्दै सहायता परिचालन हुनु पर्ने विषयमा जोड दिन्छ । यसको विपरीत एक पटक कर छुटको प्रावधान राखी सहायता सम्झौता गरिसकेपछि त्यसलाई पुनरावलोकन गर्न दातृ निकाय सामान्यतया अनिच्छुक देखिने गरेको पाइएको छ ।

३.४ आर्थिक विचलन हुने संभावना :

कर र महशुल राज्य सञ्चालनको महत्वपूर्ण स्रोत हो । प्रचलित कानूनअनुसार लगाइने र अशुल उपर गरिने यस्तो कर महशुल सरकारले सकेसम्म कसैलाई छुट दिन चाहेको हुँदैन र दिन पनि हुँदैन । यसरी कर महशुल छुट दिँदा असमान व्यवहार र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा पनि प्रश्न उठ्छ । यस्तो व्यवहारले आर्थिक क्रियाकलापमा विचलन र विकृति निम्त्याउँछ भन्ने मान्यता रहेको छ । विकास सहायतामा सञ्चालित परियोजना कार्यान्वयनको लागि भन्सार र कर महशुल छुट सुविधामा

आयात भएका निर्माण सामग्रीहरू स्थानीय बजारमा विक्री गरिएको पुष्टि भई कर निर्धारण भएका, कर छुटको सुविधामा आयात भएका महङ्गा सवारी साधनहरूको दुरुपयोग भएका घटनाहरू पटक-पटक बाहिर आएको देखिन्छ। उदाहरणको रूपमा महालेखा परीक्षक कार्यालयको ५७ औं वार्षिक प्रतिवेदनमा अर्थमन्त्रालय र अन्तर्गतको वेरुजूको व्यहोराको दफा ११.१ मा “वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने आयोजनामा निर्माण कार्यको लागि सम्भौतामा व्यवस्था भएबमोजिम आयात गरिने निर्माण सामग्री र उपकरणमा नेपाल सरकारको निर्णयबाट भन्सार महशुल, कर शुल्क छुट दिइने व्यवस्थाअनुसार यो वर्ष रु. ३ अर्ब ४६ करोड ८३ लाख छुट दिइएको छ। यस्तो सुविधामा आयात हुने सामग्री/उपकरणमा लाग्ने राजस्व छुट रकमको अभिलेख राखेको छैन। साथै राजस्व छुट प्राप्त गर्ने आयोजनाको लगानी र उत्पादित वस्तुको लागतमा पनि समावेश गरेको छैन। छुटमा आयातित सामान सम्बन्धित आयोजनामा नै उपयोग भए नभएको अनुगमन नगरेबाट तोकिएको शर्तअनुसार उपयोग भएको सुनिश्चित गर्न अनुगमन गर्ने प्रभावकारी व्यवस्था हुनु पर्दछ” भन्ने उल्लेख भएबाट विकास सहायतामा सञ्चालित आयोजनामा प्रदान गरेको कर छुटको उपयोगको विषयमा आशंका उत्पन्न भएको महालेखा परीक्षक कार्यालयको प्रतिवेदनले औँल्याएको छ।

यसका साथै विकास सहायतामा सञ्चालित परियोजना कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने वस्तु कर महशुल छुट सुविधाको कारणले स्थानीय उत्पादन भन्दा आयातित वस्तु सस्तो पर्ने हुँदा आयोजनाहरू स्थानीय उत्पादनको उपयोग गर्न इच्छुक देखिँदैनन्, यसको प्रत्यक्ष प्रभावले स्थानीय उत्पादन निरुत्साहित समेत हुने गरेको छ।

३.५ सहायता प्राप्त गर्ने देशलाई करारोपणको अधिकारबाट वञ्चित गर्दछ :

आफ्नो देशभित्र सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलापमा कानूनबमोजिम करारोपण गरी अशुल गर्न पाउनु कुनै पनि सार्वभौम मुलकको लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ। तर विकास सहायतामा प्रदान गरिने कर छुटसम्बन्धी प्रावधानले उक्त सहायता परिचालनबाट आय आर्जन गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाको आयमा करारोपण गर्ने अधिकारबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था रहेको छ। दातृ निकायहरूले आफूले भुक्तानी गर्दा Withholding Agent को रूपमा कर कट्टी गर्ने दायित्वबाट समेत आफूलाई बाहिर राखी don't ask, don't tell को नीति अख्तियार गरेको पाइन्छ।

कुनै पनि करदाताको एउटै आयमा दुई देशमा कर तिर्न नपरोस् भन्ने उद्देश्यले देशहरू बीच दोहोरो करमुक्ति सम्भौता सम्पन्न गरिएको हुन्छ। तर विकास सहायतामा प्रदान गरिने कर छुटको व्यवस्थाले यस्तो सम्भौताका प्रावधानहरूलाई पनि आत्मसात् गरेको पाइँदैन।

३.६ राजस्व चुहावटको संभावनामा सहयोग पुग्ने :

विकास सहायतामा प्रदान गरिने कर छुटको सुविधा अन्तर्गत परियोजनामा कार्यरत कर्मचारीहरूले खरीद गर्ने उपभोग्य बस्तु तथा सेवाको आयात तथा स्थानीय खरीदमा तिरेको कर छुट पनि पाउने गरी सम्झौता गरिएको हुन्छ । यस्ता सुविधाको दुरुपयोग गरी परियोजनामा कार्यरत कर्मचारीहरूले उपभोग गर्ने प्रयोजनको लागि उच्च कर महशुल भएका बस्तु तथा सेवाको आयात तथा खरीद गरी स्थानीय बजारमा विक्री समेत गर्ने सम्भावना रहन्छ । कर प्रशासनले यस्ता विषयमा अनुगमन तथा निगरानी गर्न पनि कठिन हुन सक्छ ।

३.७ कर छुटको सुविधामा वैधानिकता र पारदर्शिताको अभाव :

अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौताको पारदर्शिता र वैधानिकता सुनिश्चित गर्न संयुक्त राष्ट्र संघको विधानको विविध खण्डको धारा १०२ अनुसार प्रत्येक सदस्य राष्ट्रहरूले गर्ने सन्धि सम्झौताहरू केन्द्रीय संग्रह (Central repository) को रूपमा दर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । तर विकास सहायता लिने दिने सिलसिलामा गरिने यस्ता द्विपक्षीय सम्झौताहरू सदस्य राष्ट्रहरूबाट प्रकाशन गर्ने गरेको पाइँदैन । यसले गर्दा सदस्य राष्ट्रहरूबीच गरिने यस्ता सन्धि सम्झौताहरूमा पारदर्शिता र वैधानिकताको प्रश्न उठ्ने गरेको पाइन्छ । परिणामस्वरूप यस्ता सम्झौतामा राखिने कर छुटको प्रावधानमा असमान व्यवहार समेत पाइएको छ ।

४. विकास सहायतामा कर छुटसम्बन्धी आगामी कार्यदिशा :

कुनै पनि देशको दिगो विकासको लागि आन्तरिक राजस्वको दिगो स्रोत अपरिहार्य मानिन्छ । तर विकास सहायतामा प्रदान गरिने कर छुटको विषयले सहायता प्राप्त गर्ने देशको आन्तरिक राजस्व परिचालनको दायरा साँघुरो बनाउने माथि विश्लेषण गरिएको छ । विकास सहायतामा कर छुटको कारणले के कति आन्तरिक राजस्व सङ्कलनमा प्रभाव पारेको छ र यसबाट के कति विकास सहायता परिचालनमा थप उपलब्धि प्राप्त भएको छ भन्ने विषयको सूक्ष्म विश्लेषण गरी नीतिगत पृष्ठपोषण कतैबाट प्राप्त भएका पनि छैन । यसै बीच अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD, संयुक्त राष्ट्र संघ, विश्व बैंक जस्ता दातृ निकायहरूको संयुक्त प्रयासमा निर्माण गरिएको Platform for Collaboration on Tax (PCT) ले विकास सहायतामा कर छुट दिने प्रचलित परम्पराको विषयमा पुनरावलोकन गरी मार्गदर्शन र सुझाव दिने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ । वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा विकास सहायता परिचालनमा यो प्रतिबद्धता रचनात्मक मार्गनिर्देशक विषय पनि हो । विकास सहायतामा कर छुटसम्बन्धी विषयमा आगामी कार्यदिशा निम्नअनुसार हुन सक्छ :

४.१ OECD Development Assistant Committee, (DAC) / (PCT) संगै काम गर्नु पर्छ :

विकास सहायतामा कर छुट दिने विषयमा थप छलफल गर्ने र निष्कर्ष निकाल्ने साभ्ना मञ्चको रूपमा OECD /DAC ले काम गर्नुपर्छ । आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरू मध्ये केही (जस्तो नर्वे र नेदरल्याण्ड) ले यस्तो विकास सहायतामा स्वेच्छिक रूपमा कर छुटको सुविधा माग नगर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरिसकेको हुँदा त्यस्ता सदस्य राष्ट्र र छुट सुविधा माग गर्ने सदस्य राष्ट्रबीचको अनुभवको आदान-प्रदान गरी साभ्ना निष्कर्ष निकाल्ने प्रभावकारी मञ्चको रूपमा मञ्च ले काम गर्न सक्छ । यसै गरी PCT ले पनि यस विषयमा आफ्नो अध्ययन सुरु गरिसकेको हुँदा दुवै मञ्चले एक आपसमा मिलेर अनुभव आदान-प्रदान गरी साभ्ना धारणा बनाउँदा राम्रो हुने देखिन्छ ।

४.२ दातृ निकायहरूबीच हुने फ्रेमवर्क सम्झौता संयुक्त राष्ट्र संघबाट प्रकाशन गर्नुपर्ने :

अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको पारदर्शिता र वैधानिकता सुनिश्चित गर्न र सदस्य राष्ट्रहरूबीच सहायता आदान-प्रदान विषयमा सहज जानकारीको संयुक्त राष्ट्र संघ विधानको विविध खण्डको धारा १०२ अनुसार प्रत्येक सदस्य राष्ट्रहरूले गर्ने सन्धि सम्झौताहरू केन्द्रीय संग्रह (Central Repository) को रूपमा दर्ता गर्नुपर्ने र व्यवस्था रहेको छ र संयुक्त राष्ट्र संघबाट दर्ता भएका त्यस्ता सम्झौताहरू प्रकाशन गरी सदस्य राष्ट्रहरूलाई सहज पहुँच दिनु पर्छ । सो हुन सकेमा त्यस्ता फ्रेमवर्क सम्झौतामा राखिने कर छुटसम्बन्धी प्रावधानको सदस्य राष्ट्रहरूबीच जानकारीमा एकरूपता आई सहायता प्रभावकारिता पनि बढ्ने देखिन्छ ।

४.३ दातृ निकायहरूले गर्ने सहायता सम्झौताको प्रकाशन गर्नुपर्ने :

दातृ निकायहरूले सहायता प्रदान गर्ने सिलसिलामा गर्ने परियोजना सम्झौताको पारदर्शिताको लागि International Aid Transparency Initiatives, (IATI) मार्फत सार्वजनिक गरी सदस्य राष्ट्रहरूलाई सहज पहुँच दिनुपर्छ । सो हुन सकेमा परियोजना सम्झौतामा समावेश कर छुटसम्बन्धी प्रावधानको पारदर्शिता र एकरूपता कायम गर्न सहज हुनुका साथै सहायता प्रभावकारिता पनि बढ्ने देखिन्छ ।

४.४ दातृ निकायको “कसैलाई नसोध र कसैलाई नभन” (don't ask and don't tell) को कार्यशैली अन्त गर्नु पर्ने :

सहायता परिचालनमा परियोजना कार्यान्वयनको सिलसिलामा स्थानीय स्तरमा खरीद गर्दा तिर्नुपर्ने अप्रत्यक्ष कर जस्तो मूल्य अभिवृद्धि कर र कुनै सामान आयात गर्दा भन्सार विन्दुमा तिर्नुपर्ने भन्सार

महशुल लगायत सम्पूर्ण कर महशुलहरु अप्रत्यक्ष कर भएको हुँदा परियोजना स्वयम् उपभोक्ताको हैसियतले कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता कर महशुल मध्ये स्थानीय खरीदमा तिरेको मू.अ.कर कर फिर्ताको प्रक्रियामार्फत् दातृनिकायलाई फिर्ता जाने र भन्सार विन्दुमा तिर्नुपर्ने कर महशुल अर्थ मन्त्रालयबाट निर्णय भई पूर्ण वा आशिक (१ प्रतिशत) मात्र महशुल लिई बाँकी कर महशुल छुट दिने गरेको छ । अप्रत्यक्ष करको भारको कारण परियोजना लागत नबढोस् भन्ने दातृ निकायको भनाइ रहेको छ । त्यस्तो कर महशुल सरकारको सर्वसञ्चित कोषमा दाखिला भई पुनः बजेट प्रणालीबाट खर्च हुने हुँदा सहायता प्रभावकारिता अझ बढी बढ्न सक्छ भन्ने विषयमा दातृ निकायहरु गम्भीर र संवेदनशील हुनु पर्ने देखिन्छ । यसै गरी परियोजना कार्यान्वयनको लागि संलग्न निर्माण कम्पनी, परामर्शदाता, कार्यरत कर्मचारीहरुले प्राप्त गर्ने पारिश्रमिक, परामर्श शुल्क र सेवावापत् भुक्तानी गर्दा स्रोतमा कर कट्टी गरी दाखिला गरिदिएमा त्यस्ता निर्माण कम्पनी, परामर्शदाता र कर्मचारीहरु कर तिर्ने दायित्वबाट मुक्त हुँदैनन् । व्यवहारमा दातृ निकायहरुको “don’t ask and don’t tell” को नीतिले गर्दा तिर्नुपर्ने कर दायित्व बाट मुक्ति पाएका छन् । कुनै पनि करदाताले एउटै आयमा दुई देशमा आयकर तिर्नु नपरोस् भन्ने उद्देश्यले सदस्य राष्ट्रहरु बीच दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्झौता गरेका हुन्छन् । जस्तो नेपालले पनि हाल सम्म ११ मुलुकहरूसंग यस्तो सम्झौता गरिसकेको छ । यस्ता सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि दातृ निकायहरुले “don’t ask and don’t tell” नीति अख्तियार नगरी त्यस्ता निर्माण कम्पनी, परामर्शदाता र कर्मचारीहरुलाई गर्ने भुक्तानीको विवरण सम्बन्धित कर प्रशासनलाई दिई कर कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउनु पर्छ । यसो भएमा महालेखा परीक्षकबाट प्रकाशित ५६औं वार्षिक प्रतिवेदनको अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतको वेरुजूको व्यहोराको दफा ५२ मा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाका कर्मचारीको कर - आयकर ऐन, २०५८ को दफा १० (क) मा नेपाल सरकार र कुनै विदेशी राष्ट्र वा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाको बीचमा भएको द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धि वा सम्झौतामा उल्लेख भएबमोजिम कर छुटको सुविधा पाउनेलाई मात्र कर छुट हुने देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको २३ फेब्रुअरी १९४६ को साधारण सभाबाट पनि संयुक्त राष्ट्रसंघका कूटनैतिक कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारी तथा परामर्शदातालाई कर छुट हुने देखिँदैन । अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाका त्यस्ता कर्मचारी तथा परामर्शदातालाई लाग्ने कर दाखिला गर्न मन्त्रालयले १० अक्टुबर २०१७ मा राष्ट्रसंघको नेपालस्थित प्रतिनिधिलाई पत्राचार गरेको देखिन्छ । नेपालमा रहेका यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाले कूटनैतिक सुविधा प्राप्त गरे बाहेकको

भुक्तानी र सोको कर दाखिलाको विवरण आन्तरिक राजस्व विभागसँग २०७५।६।२८ मा माग गरेकोमा प्राप्त भएन भन्ने जस्ता विषयको उठान वेरुजू नआउने हुन्छ ।

अतः यस्ता अन्तराष्ट्रसंस्थाहरुले कुटनैतिक सुविधा प्राप्त गरे बाहेकको भुक्तानी र सोको कर दाखिलाको विवरण कर प्रशासन समक्ष नियमित पठाउने कार्यसंस्कृतिको विकास गरेमा कर तिर्नुपर्ने दायित्व भएका करदाताको कर परीपालनमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

४.५ दातृ निकायसँग निरन्तर संवाद गरिनुपर्छ :

विकास सहायता परिचालनमा सम्झौतापिच्छे प्रदान गरेको कर छुट रकम, प्रशासनिक लागत लगायतको विषयमा, सहायता लिने दिनेसम्बन्धी सम्झौता आदान-प्रदान गर्दा र सोको अघि र पछि दातृ निकायसँग निरन्तर संवाद गरिनु पर्छ । उक्त छलफलमा दातृ निकायसँग गरिएको सहायता परिचालनसम्बन्धी फ्रेमवर्क सम्झौता, परियोजना सम्झौताको कारण के कति आन्तरिक राजस्व छुट भयो ? यसबाट कति प्रशासनिक लागत समावेश भयो र यसबाट समग्र कर प्रणालीमा कर सुशासन कायम गर्न के समस्या भयो ? र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरुको कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ ? जस्ता विषयको निरन्तर उठान गरिनु पर्छ ।

४.६ नीतिगत स्पष्टता गर्ने :

अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ अनुसार विकास सहायताको प्राप्ति र परिचालन गरिन्छ । सोही नीतिको भाग (छ) विविध दफा ६.१ मा “अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको रकम सामान्यतया: कर तिर्ने प्रयोजनको लागि उपयोग गरिने छैन” भन्ने वाक्यांशको साटो “सामान्यतया: विकास सहायताबापत प्राप्त रकमको परिचालनमा कर छुट प्रदान गरिने छैन” भन्ने उल्लेख गर्नु पर्ने देखिन्छ । यो व्यवस्था भएमा कर छुट विपतको समयमा प्राप्त हुने मानवीय सहायतामा मात्र दिन सकिने हुन सक्छ ।

४.७ संयुक्त राष्ट्र संघबाट तयार पारिएको सरकारबीच हुने सहायता सम्झौतामा कर व्यवहारसम्बन्धी मार्गदर्शन कार्यान्वयन गर्ने :

विकास सहायतामा कर छुटको विषयमा यस पूर्व उठान भएका सबै विषयलाई सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले संयुक्त राष्ट्र संघको Committee of Experts on International Cooperation in the Tax Matters वाट वृहत छलफल पश्चात तयार पारिएको सरकारबीच हुने विकास सहायता परिचालनसम्बन्धी

सहायता सम्भौतामा कर व्यवहार विषयको मार्गदर्शन(२०२१) (United Nations Guidelines on the Tax Treatment of Government-to-Government Aid Project -2021) अनुसार दातृ निकायहरूसँग सहायता सम्भौता गर्ने र सहायता परिचालन गर्ने ।

५. निष्कर्ष :

अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता भन्नाले सरकारलाई विभिन्न क्षेत्रको विकास तथा निर्माणको लागि द्विपक्षीय राष्ट्र, बहुपक्षीय तथा क्षेत्रीय संस्था र अन्य विश्वव्यापी कोषबाट प्राप्त हुने वित्तीय (Financial), प्राविधिक (Technical) र वस्तुगत (Commodity) सहायता सम्भन्नु पर्छ । यस्तो सहायताको परिचालन आधिकारिकरूपमा दोश्रो विश्वयुद्ध पछि सुरु भएको । नेपालले आधिकारिकरूपमा सर्वप्रथम सन् १९५२ देखि कोलम्बो प्लान अन्तर्गत विकास सहायता प्राप्त गर्न सुरु गरेको देखिन्छ । यस्तो सहायता रकमको प्रयोग विकासको लागि आवश्यक ज्ञान, सीप र श्रोतको कमी पूरा गर्न परिचालन गरिन्छ । सबै दातृ निकायहरूमार्फत् परिचालन हुने यस्तो विकास सहायता रकम कर भुक्तानीको रूपमा प्रयोग गर्नु हुँदैन र कर लगाउन पनि हुँदैन भन्ने मान्यता प्रारम्भ देखि नै रहन गएको देखिन्छ ।

विकास सहायतावापत् परिचालन हुने रकम कर भुक्तानीको लागि प्रयोग भएमा उपलब्ध सहायता राशीको परिमाण घट्ने, जुन देशमा कर छुट सुविधा प्राप्त हुन्छ सोही देशमा सहायता रकम लैजान दातृ निकायहरू प्रेरित हुने र विकास सहायताको प्राप्तिको आधारमा राजस्व संकलन घटबढ हुने हुन्छ भन्ने जस्ता तर्क रहेका छन् । अर्कोतर्फ यस्तो सहायता रकममा कर छुट हुनु हुँदैन भन्ने तर्कका सम्बन्धमा दातृ निकायहरूले कुरा आर्दशका तर व्यवहारमा फरक गर्ने, कर छुटले सरकारको कर सङ्कलन क्षमता घट्ने, आर्थिक विचलनमा सहयोग पुग्ने, सहायता प्राप्त गर्ने देश करारोपणको सार्वभौम अधिकारबाट वञ्चित हुने जस्ता यथार्थ अवस्था रहेको छ ।

यसै विच संयुक्त राष्ट्र संघबाट अघि सारिएको सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goals, SDG) प्राप्तिको लागि विश्वमा आवश्यक पर्ने वार्षिक ट्रिलिएन अमेरिकी डलर खर्च गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । उक्त लगानीको लागि विकास सहायतावापत् प्राप्त हुने रकम मात्र पर्याप्त नहुने हुँदा सहायता प्राप्त गर्ने देशको आन्तरिक राजस्व सङ्कलनको दायरा र क्षमता बढाउनु पर्ने आजको आवश्यकता भएको छ । यसको लागि दातृ निकायहरूबीच हुने फ्रेमवर्क सम्भौता संयुक्त राष्ट्र संघले प्रकाशन गर्ने, सहायता सम्भौताको प्रकाशन गर्ने, दातृ निकायले “कसैलाई नसोध र कसैलाई नभन” को कार्यशैली अन्त गर्ने, दातृ निकायसँग निरन्तर संवाद गर्ने, नीतिगत स्पष्टता कायम गर्नु पर्छ । यसका साथै संयुक्त राष्ट्र संघबाट आयोजना गरिएको financing sustainable

development and developing sustainable finance विषयक सम्मेलनमा सहभागी सदस्य राष्ट्रहरूले Addis Ababa Action Agenda,(AAAA) सर्वसम्मत तरिकाले पारित गरी दातृ निकायहरूले प्रदान गर्ने विकास सहायता अन्तर्गत सहायता प्राप्त गर्ने देशको कर प्रणालीको सुधार गरी कर सङ्कलन क्षमता वृद्धि र करको दायरा विस्तार गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरेका छन् । संयुक्त राष्ट्र संघको Committee of Experts on International Cooperation in the Tax Matters वाट तयार पारिएको सरकारबीच हुने विकास सहायता परिचालनसम्बन्धी सहायता सम्झौतामा कर व्यवहार विषयको मार्गदर्शन(२०२१ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ सोही मार्ग दर्शनको अधीनमा रही नीतिगत सुधार गर्ने, दातृ निकायहरूसंग सहायता सम्झौता गर्ने र सहायता परिचालन गर्ने अबको कार्यदिशा रहनु पर्दछ । यसो भएमा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिको आन्तरिक श्रोत दिगो र भरपर्दो स्रोतको रूपमा प्रतिस्थापन भई विकास सहायताको रकम परिपुरकको स्रोत रूपमा रहने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

अन्तराष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६

Briefing Note, The Taxation of Foreign Aid, Published by African Tax Administration Forum

महालेखा परीक्षक कार्यालयको ५६ औं र ५७ औं वार्षिक प्रतिवेदन

United Nations Guidelines on the Tax Treatment of Government-to-Government Aid Project -2021_

Tax in Development: Towards a Strategic Aid Approach, ICTD working paper 77

आन्तरिक राजस्व विभागको वार्षिक प्रतिवेदन २०७७

भन्सार विभागको वार्षिक प्रतिवेदन २०७७ र २०७८

Charter of the United Nations

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को बजेट वक्तव्य

नेपालको स्रोत व्यवस्थापनमा सार्वजनिक ऋणको अवस्था र चुनौति

बाबु बालकृष्ण अधिकारी

पृष्ठभूमि:

सार्वजनिक ऋण सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण पक्ष हो। आम नागरिकका बहूदो आवश्यकता र अपेक्षालाई सम्बोधन गर्न खर्चको आवश्यकता र उपलब्ध आन्तरिक स्रोत बीचको अन्तर परिपूर्ति गर्न सार्वजनिक ऋणको मुख्य भूमिका हुने गर्दछ। यसको उपयोगले कुनै पनि देशको अर्थतन्त्रको गति र दिशालाई समेत निर्देश गर्ने गर्दछ। सार्वजनिक ऋणको प्रतिफलयुक्त क्षेत्रमा हुने परिचालनबाट ऋणको भरपुर उपयोग हुने, वितरणमा प्रभावकारीता आउने र दिर्घकालिन स्रोत व्यवस्थापन भई वित्तीय जोखिमहरूको न्यूनिकरण हुने गर्दछ।

नेपाल जस्ता अल्पविकसित देशहरूले आम्दानी र खर्च बीचको असन्तुलन परिपूर्ति गर्ने प्रमुख आधार नै सार्वजनिक ऋणलाई बनाउने गरेका छन्। नेपालले आर्थिक वर्ष २०१८।१९ देखि नै बजेट घाटा परिपूर्तिका लागि आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत जुटाउन शुरुवात् गरेको भएता पनि सार्वजनिक ऋणको दिगोपना विश्लेषण तथा नीतिगत व्यवस्थाका हिसावले अझै पनि परिपक्वता हासिल गरिसकेको छैन। नेपालको वर्तमान संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न बनेका कानूनले सिर्जना गरेका आर्थिक दायित्वहरूको व्यवस्थापन देखि समग्र संघीय प्रणालीको सफल कार्यान्वयनका लागि समेत सार्वजनिक ऋण माथिको निर्भरता बहूदो भएको अवस्था छ।

सार्वजनिक ऋणको वर्तमान अवस्था:

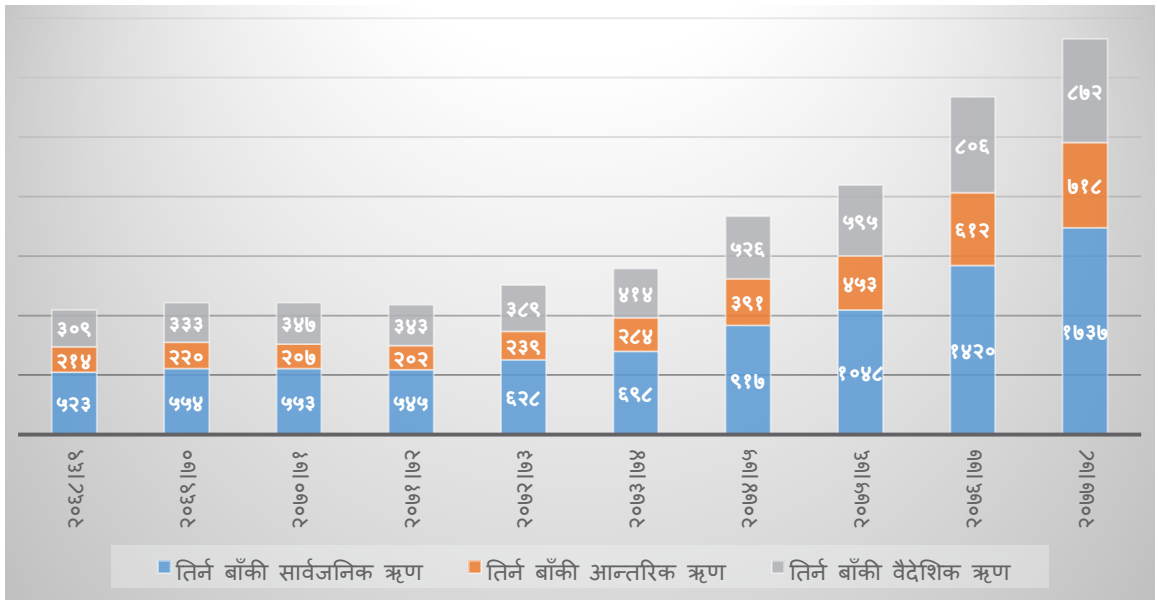
नेपालले दोस्रो योजना (२०१९-२०२२) देखि आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण लिन शुरु गरेको देखिन्छ। राष्ट्र ऋण उठाउने ऐन, २०१७ जारी गरे पश्चात् आर्थिक वर्ष २०१८।१९ को बजेट देखि आन्तरिक तथा बाह्य ऋण उठाइएको थियो। त्यस पश्चात् नियमित रूपमा घाटा बजेट परिपूर्तिको प्रमुख औजारको रूपमा सार्वजनिक ऋणलाई बजेटमा समावेश गरी उठाउँदै आएको देखिन्छ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयले प्रकाशित गरेको आर्थिक वर्ष २०७७।७८ को वार्षिक प्रतिवेदनमा नेपाल सरकारको हालसम्मको कूल ऋण दायित्व रु. १७ खर्ब ३७ अर्ब पुगेको देखिन्छ। यस मध्ये आन्तरिक ऋणको अंश ८ खर्ब २ अर्ब रहेको छ भने वैदेशिक

कर अधिकृत, ठूला करदाता कार्यालय

ऋणको अंश ९ खर्व ३४ अर्व रहेको छ। कूल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) सँग कूल ऋण दायित्व अनुपात ४०.७२% पुगेको देखिन्छ। यो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७१।७२ मा करिव २५% मात्र रहेको थियो।

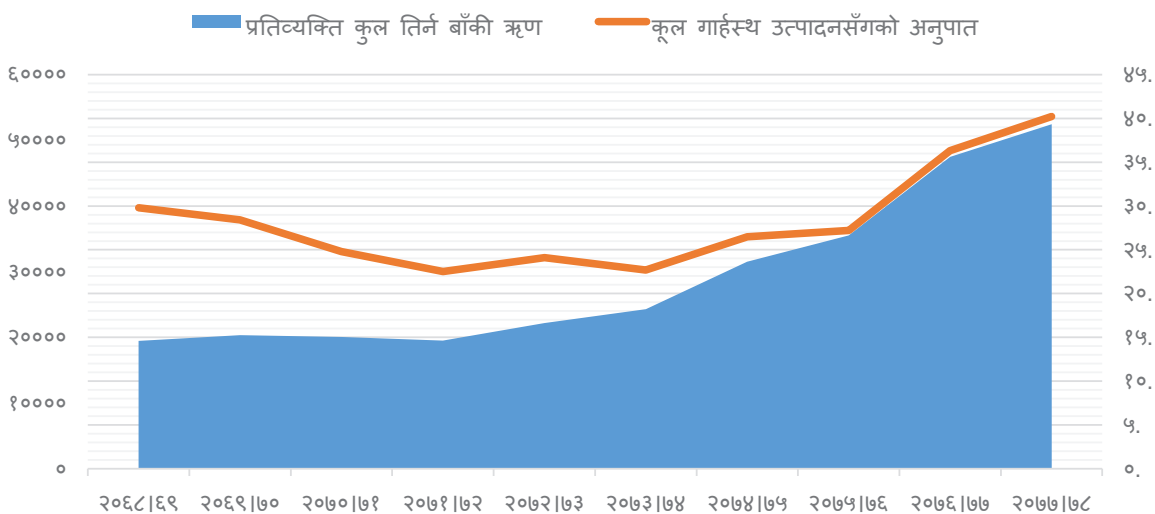
पछिल्लो एक दशकमा सार्वजनिक ऋणको प्रवाह र तिर्न बाँकी ऋण (रु. अर्वमा)

स्रोत: आर्थिक सर्भेक्षण, २०७७।७८, अर्थ मन्त्रालय

चार्टमा प्रस्तुत एक दशकको तथ्याङ्कबाट बजेट घाटा परिपूर्तिमा सार्वजनिक ऋणको प्रवाह पछिल्लो चारवटा आर्थिक वर्षमा झण्डै दोब्बर पुगेको देखाएको छ। २०७२ सालको भूकम्पपश्चात्को पुनर्निर्माण, सङ्घीयता कार्यान्वयन र विकास निर्माणका कार्यहरुमा आएको तिब्रता तथा पछिल्लो समयको कोभिड १९ को महामारीका कारण आन्तरिक तथा बाह्य ऋण दुवैमा चाप पर्न गएको हो। कोभिड-१९ को असर न्यूनिकरणका लागि आवश्यक खोप खरिद लगायतका आकस्मिक दायित्वहरु व्यवस्थापन गर्न नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय मूद्रा कोष, विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक लगायतका अन्य विकास साझेदारहरुबाट सहुलियतपूर्ण ऋणको अंश बढाउँदै गएको कारण पनि वैदेशिक ऋणको अंशमा पछिल्लो आर्थिक वर्षहरुमा उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि भएको हो। अर्कोतर्फ, महामारीकै कारण राजस्व परिचालनमा समेत शिथिलता आएको कारण चालु खर्च व्यवस्थापनमा कठिनाई हुन गई आन्तरिक ऋणको अंशमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ।

पछिल्लो एक दशकमा प्रतिव्यक्ति कुल तिर्न बाँकी ऋण रकम र कूल गार्हस्थ उत्पादनसँगको सार्वजनिक ऋणको अनुपात

स्रोत: आर्थिक सर्भेक्षण, २०७७।७८, अर्थ मन्त्रालय

पछिल्लो एक दशकमा प्रतिव्यक्ति कुल तिर्न बाँकी ऋण रकमलाई विश्लेषण गर्दा कूल गार्हस्थ उत्पादनसँगको सार्वजनिक ऋणको अनुपात आर्थिक वर्ष २०६८।६९ देखि २०७१।७२ सम्म घट्दै गएको कारण प्रतिव्यक्ति तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणमा समेत वृद्धि भएको देखिँदैन। त्यस पश्चात स्रोत परिचालनमा सार्वजनिक ऋणको मात्रा क्रमशः बढ्दै गएको कारण आर्थिक वर्ष २०७७।७८ मा प्रतिव्यक्ति तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण रकम उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भई रु. ५२ हजार ४५७ पुगिसकेको छ।

सार्वजनिक ऋण उपयोगका समस्या तथा चुनौतिहरू:

कुनै पनि देशको सार्वजनिक ऋणको सीमा कति हुने भन्ने कुरा उक्त देशको समग्र आर्थिक स्थायित्वको अवस्था, आर्थिक वृद्धिदर, विदेशी मुद्राको सञ्चिति, सोधानान्तर स्थिती, ऋणको उत्पादनशील प्रयोग र उपयोग गर्ने क्षमताले निर्धारण गर्ने गर्दछ। बढिरहेको सार्वजनिक ऋणको उपयोग उत्पादनशिल क्षेत्रमा भएन भने यसले वस्तुको बजार मूल्य वृद्धि गराउँदछ र यसबाट समग्र मुद्रास्फिति बढाई देशको मुद्रालाई कमजोर बनाउँछ। यसले देशको समग्र वित्तीय स्थिरतामा असर गरी निजी क्षेत्रको लगानीलाई समेत निरुत्साहित गर्ने गर्दछ।

नेपालमा सार्वजनिक ऋणलाई राष्ट्रिय आवश्यकता तथा प्राथमिकताका क्षेत्रमा परिचालन गरी प्रभावकारी र नतिजामूलक बनाउन यस सम्बन्धी स्पष्ट नीति सहितको कानुनी व्यवस्था हुन

सकेको छैन। नेपालको संविधानको भाग १० मा आर्थिक कार्य प्रणालिको व्यवस्था गरिएको छ। संविधानमा कानून बमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यसरी सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने कार्यलाई संवैधानिक आधार प्रदान गरिएको छ। अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा बैदेशिक सहायता वा ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुने र यस्तो ऋण लिँदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी लिनु पर्ने जस्तो अमूर्त व्यवस्था गरिएको छ। सार्वजनिक ऋणलाई राष्ट्रिय आवश्यकता तथा प्राथमिकताका क्षेत्रमा परिचालन गरी प्रभावकारी र नतिजामूलक बनाउन पारदर्शी र राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने संवैधानिक मार्ग दर्शन हुँदा हुँदै बैदेशिक ऋण सहायता उपयोग प्रतिको जनविश्वास कमजोर हुँदै गएको छ। बैदेशिक ऋण सहायतामा सञ्चालित आयोजनाहरूको छनौटमा विकास साझेदारहरू बढि हावी हुने गरेकोले आयोजना प्रति नागरिकको अपनत्व र सहभागिता समेत कमजोर देखिन थालेको छ।

कमजोर उपयोग क्षमता र अभिलेख प्रणालीका कारण प्रतिबद्धता प्राप्त भइसकेको बैदेशिक ऋणको उपयोग समेत प्रभावकारी हुन सकेको छैन। खर्च भइसकेको ऋण रकमको सोधभर्ना लिन नसक्नु, विदेशी विनिमय सम्बन्धी जोखिम उच्च हुनु, कुल आन्तरिक ऋणमा छोटो अवधि भएको ट्रेजरी बिलको अंश धेरै हुनु, सार्वजनिक ऋणको अभिलेख व्यवस्थापन सूचना प्रविधि मैत्री नहुनु, ऋण परिचालन र उपयोग क्षमता बीच सामञ्जस्यता नहुनु, आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारणका स्पष्ट आधार किटान नहुनु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन्। हालसम्म खर्च भएको सार्वजनिक ऋणको उपलब्धिको यथार्थपरक विश्लेषण समेत गर्न सकिएको छैन।

ऋण रकमलाई दिगो र उच्च प्रतिफलयुक्त आयोजनाहरूमा लगानी गरी उच्चतम उपयोग गर्नु, आन्तरिक स्रोत परिचालनलाई मजबुत बनाई बैदेशिक ऋणको भार कम गर्नु, आन्तरिक ऋण परिचालन तर्फ अल्पकालिन र दीर्घकालीन उपकरणहरूको विकास गर्नु, सार्वजनिक ऋण रकमलाई उपयुक्त सीमाभित्र कायम राख्नु जस्ता चुनौतीहरू विद्यमान रहेका छन्।

उपयोगका लागि अवलम्बन गर्नपुर्ने रणनीतिहरू:

सार्वजनिक ऋणको उपयोग उच्च प्रतिफल युक्त आयोजनाहरूमा भएको अवस्थामा ऋणको मात्रा बढ्दैमा आत्तिनुपर्दैन। यसको उचित उपयोगले देशको ऋण तिर्न सक्ने क्षमतालाई पनि सँगसँगै बढाउँदै लगेको हुन्छ। ऋण लिएर चालु बजेटको साधारण व्ययका लागि खर्च गरिदिएमा त्यसबाट कुनै खास उपलब्धि पनि नहुने र ऋणको साँवा व्याज भुक्तानीका लागि पुनः राजस्वमा

चाप परी करका दरहरूमा नै वृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्था सृजना हुन नदिन ऋण रकमलाई यथाशक्य उत्पादनमूलक र दिर्घकालिन प्रतिफल दिने आयोजनाहरूमा खर्च गरी सदुपयोग गरिनुपर्दछ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले दिएको सुझाव अनुसार वैदेशिक ऋणलाई व्यवस्थित गर्न मूलतः देहायानुसारका तीनवटा रणनीतिहरू अवलम्बन गर्न सुझाइएको छ जुन नेपालको लागि सान्दर्भिक समेत देखिएको छ।

पहिलो: ऋण रकमलाई दीगो हुनेगरी लक्षित गरिनुपर्दछ। नयाँ ऋण लिनु अघि सरकारले राष्ट्रिय प्राथमिकतालाई विश्लेषण गरी उच्च प्रतिफलयुक्त क्षेत्रमा ऋणलाई लक्षित गर्नुपर्दछ। उच्च दरको प्रतिफल प्राप्ति हुने परियोजनाहरूमा प्राप्त ऋणको लगानी गर्दा ऋण प्रदान गर्ने वैदेशिक साझेदारहरूको उत्तरदायित्व समेत वृद्धि हुन्छ।

दोस्रो: ऋणको लेनदेनलाई पारदर्शी बनाउनुपर्छ। नेपाल जस्ता धेरै विकासशील देशहरूमा ऋणको व्यवस्थापन पद्धति, अनुगमन र प्रतिवेदन प्रणाली बलियो र संस्थागत नहुने हुँदा सार्वजनिक ऋणको व्यवस्थापन पारदर्शी र अनुमानयोग्य हुँदैन। बलियो र संस्थागत ऋण व्यवस्थापन प्रणालीले मात्र सम्भावित जोखिम बारे अध्ययन गर्न सजिलो हुने र विश्वासयोग्य वातावरण बन्न जान्छ।

सरकारले आफ्नो ऋण व्यवस्थापनमा बन्ड र डिभेञ्चरजस्ता उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याउनु, लागत खर्च र जोखिमका सूचकहरू घटेको देखिनु, सार्वजनिक ऋणको अवस्था देखाउन एकीकृत प्रतिवेदन तथा विवरणहरू तयार पारिनु, मध्यमकालीन ऋण व्यवस्थापन रणनीति तयार पारेर कार्यान्वयन गरेमा यसको पारदर्शितामा अभिवृद्धि हुने गर्दछ।

तेस्रो: वैदेशिक ऋण प्राप्तिका विकास साझेदारहरू र सरकारबीच सार्वजनिक ऋणको उचित उपयोगका लागि सहकार्य गरिनुपर्दछ। न्यून आय भएका देशहरूमा साधारण खर्च धान्न नै जटिल हुने हुँदा स्रोतको चापका कारण ऋणको उपयोग पूर्वाधार, स्वास्थ्य र शिक्षाको क्षेत्रमा कम गर्ने प्रवृत्ति हुन्छ। यसले विकाससिल देशहरूको समग्र आर्थिक स्थायित्वको लक्ष्यलाई प्रभावित पार्ने गर्दछ। त्यसैले विकास साझेदार र ऋणी देशहरू बीचको सहकार्यले उपलब्ध स्रोतको प्राथमिकीकरण भई ऋण सम्बन्धी सम्झौताहरू पालना हुने र जोखिम न्यूनिकरण भई एक अर्का बीच विश्वासको वातावरण बन्दछ।

यसका अतिरिक्त नेपालले सार्वजनिक ऋण सम्बन्धी स्पष्ट नीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुका साथै आन्तरिक ऋण प्राप्तिको सीमा निर्धारण, उच्च प्रतिफलयुक्त पूर्वाधारका क्षेत्रमा ऋण

रकमको उपयोग, सार्वजनिक ऋणको दिगोपनाको नियमित विश्लेषण लगायतका कार्यहरूमा सुधार गरेमा नेपालको वर्तमान सार्वजनिक ऋणको परिचालन क्षमतामा अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ। यसबाट समग्र अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाई दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न सहयोग पुग्दछ।

निष्कर्ष:

समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व तथा अन्तरपुस्ता समता कायम गर्न वर्तमानमा उठाइने सार्वजनिक ऋणको उपयोग राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा हुन जरुरी हुन्छ। नेपालले ऋण उपकरण तथा औजारको प्रयोगमा विविधिकरण, ऋण व्यवस्थापन रणनीति तथा वार्षिक ऋण योजना निर्माण, ऋण चुक्ता समयावधि लगायतका सूचकहरूको निर्माण लगायतका कार्यस हुरु गरी सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन सम्बन्धी नीतिगत, कानुनी र संरचनागत पक्षमा सुधार गर्न आवश्यक देखिएको छ।

परम्परागत ऋण परिचालनको मान्यताबाट माथि उठि ऋणको दिगोपना, पारदर्शिता र सहकार्यलाई आधार बनाएर अघि बढेमा मात्र घाटा वित्त पूरा गर्ने, भुक्तानी सन्तुलन कायम राख्ने, रोजगारीका अवसर वृद्धि गर्ने तथा आयको असमान वितरण कम गर्ने लगायत देशका विद्यमान जटिल समस्याहरू समाधान गर्नेतर्फ सार्वजनिक ऋणको परिचालनलाई लक्षित गर्न सकिन्छ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं।

पन्ध्रौं योजना आयोग (आर्थिक वर्ष २०७६।७७ – २०८०।८१), राष्ट्रिय योजना आयोग।

नेपाल सरकारको ऋण दायित्वको वार्षिक प्रतिवेदन २०७७/७८, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, काठमाडौं।

अर्याल, रमेश (२०७४), नेपालमा सार्वजनिक ऋणको परिचालन, नेगो अर्थ सन्देश २०७५।

श्रेष्ठ, प्रकाश (२०७८), नेपालमा सार्वजनिक ऋणको भार। गोरखापत्र अनलाइन।

Debt Report, 2020, World Bank Group

Joint World Bank – IMF Debt Sustainability Analysis of Nepal, 2019.

कर सहभागिता: सैद्धान्तिक विश्लेषण

सुशिल लम्साल

"I like to pay taxes. With them I buy civilization" -Oliver Wendell Holmes

मानिसहरू किन कर तिर्छन्? साधारण जवाफ आउँछ कि कर तिर्नुपर्ने कानूनी दायित्व भएकोले कर तिर्ने गर्छन् । तर विश्वका सबै देशहरूमा कर तिर्नुपर्ने कानूनी दायित्व हुदाँ हुँदै पनि किन कर छलीका घटना घटे होलान् ? कानूनी दायित्व हुनु एकल कारणले मात्र कर परिपालना हुने भन्ने कुरालाई प्रमाणित गर्न सकिदैन । अर्को जवाफ *Oliver Wendell Holmes* ले भनेजस्तै कारणले कर तिर्ने गर्छु । त्यस्तै कतिपयले सरकारी वस्तु तथा सेवाहरू उपयोग गरिन्छ (जस्तै आधारभुत आवश्यकताका सेवा, पूर्वाधार विकासका सेवा, सामाजिक सुरक्षा लगायत विविध सरकारी सेवा, विभिन्न किसिमका कार्यक्रम आदि) त्यही कारणले सरकारलाई केही योगदान गर्नु परेको हुँदा कर तिर्ने गरिन्छ भन्ने जवाफ आउँछ । सरकारले कर नतिर्ने करदातालाई विभिन्न शुल्क लगाउने जरिवाना गर्ने तथा सजाय गर्ने हुँदा शुल्क तथा जरिवानाबाट बचन कर तिर्ने भन्ने समेत गरिन्छ ।

अहिलेको प्रश्न के हो भने यदि माथि उल्लेख गरेका सबै कारणहरूले गर्दा कर तिर्ने बानी विकास हुने हो भने सबै करदाताले समान रूपमा कर तिर्ने बानी बस्ने थियो। किन समान आय भएका एकै देशमा बस्ने अमेरिकी मूलका मानिसहरूले इटाली र रसियन मूलका मानिसले भन्दा बढी कर तिर्छन् ? त्यस्तै अमेरिकी मूलकै मानिसमा समेत आयकर तिर्ने प्रवृत्ति र घरयासी आयबाट हुने आमदानीमा कर तिर्ने प्रवृत्ति किन फरक छन् ? घरायसी आयमा कर नतिर्ने प्रवृत्ति सामाजिक मूल्यकै रूपमा स्थापित भएकै हो त? आयकर तिर्ने अन्य कर नतिर्ने प्रवृत्ति बसेकै हो त? यदि त्यस्तो धारणा आयो भने आयकर छली गर्ने, छलीको योजना गर्ने लगायतका घटनाहरू किन घटे?

कर तिर्ने प्रवृत्ति/कर परिपालना (Tax Compliance Behaviors) सम्बन्धमा विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न तर्कहरू पेश गरेका छन्। यो लेखमार्फत मैले कर परिपालना सम्बन्धमा केही धारणाहरूलाई विश्लेषण गर्ने जमर्को गरेको छु ।

१. करदाताको लागत लाभ विश्लेषण (Cost Benefit Analysis):

Michael G. Allingham & Agnar Sandmo ले *Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis* भन्ने लेखमार्फत प्रस्तुत गरेको सिद्धान्तमा कर परिपालना सम्बन्धी एकदमै प्रख्यात मोडलको रूपमा रहेको छ। प्रत्येक करदाताले कर तिर्ने वा नतिर्ने भन्ने सम्बन्धमा सधैं कर तिर्दा लाग्ने

कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर

“स्वेच्छिक कर सहभागितामा अभिवृद्धि: सुशासन, विकास र समृद्धि”

स्मारिका २०७८ | १३५

लागत (Cost of Tax) र कर नतिर्दा हुन सक्ने आर्थिक तथा कानूनी जरिवाना (Expected legal sanction from non-compliance) विश्लेषण गर्दछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । यदि कर नतिर्दा लाग्ने अपेक्षित कानूनी लागत (Legal Sanction) तिर्नुपर्ने कर भन्दा बढी भएमा मानिसले कर तिर्छन् अन्यथा तिर्दैनन् भन्ने धारणा पेश गरेका छन् । उदाहरणका लागि मानौं रामले रु. १००० कमायो र उसको सिमान्त करको दर (Marginal Tax Rate) ३०% भने उसले जम्मा कर (T) रु. ३०० तिर्नुपर्ने हुन्छ । यदि उसले आफ्नो आय घोषणा गरी आयमा समावेश गरेन भने उसको कारोबार छली पहिचान भएमा उसलाई कर र जरिवाना सहित(F) रु. १००० जरिवाना हुन्छ भने उसको कारोबार परिक्षण हुने सम्भावना(P) ३० प्रतिशत भन्दा कम भएमा उसलाई अपेक्षित कानूनी लागत (Expected Legal Sanction) ३०० भन्दा कम(P*F) हुन आउँछ । यो अवस्थामा करदाताले सही करारोपण गरी कर तिर्दा भन्दा कर छली गर्दा उसले तिर्नुपर्ने रकम/लागत कम(T>P*F) हुन जान्छ र कर नतिर्ने अवस्था हुन जान्छ । माथिको उदाहरणमा यदि कारोबार परिक्षण हुने सम्भावना ४० प्रतिशत भयो भने उसको कर छली गर्दा तिर्नुपर्ने अपेक्षित लागत ४०० हुन्छ । यस्तो अवस्थामा उसले आफ्नो सही आमदानी घोषणा गरी रु. ३०० कर तिर्छ ।

माथि उल्लिखित सिद्धान्तको विश्लेषण गर्ने हो भने करदाताले आफ्नो लागत लाभ विश्लेषण मात्र गर्ने हो भने नेपालमा ठूला र मध्यमस्तरिय करदाता कार्यालयमा सबै करदाताको परिक्षण हुन्छ र पनि कर छली भईरहेको अवस्था छ । यस्तै कतिपय करदाताहरूको कारोबार परिक्षण हुने सम्भावना ज्यादै न्यून(Nominal) रहेको अवस्थामा समेत सही करारोपण भईरहेको अवस्था छ ।

माथि उल्लिखित सिद्धान्तमा केही सामाजिक र मनोबैज्ञानिक(Socio-Psychological) व्यवहारहरू लगायतका अन्य पक्षहरू विश्लेषण गरेको अवस्था पाईदैन । अन्य विद्वानहरूले प्रकाशित गरेका लेखका आधारमा तपशिल बमोजिमका तत्वहरूले कर तिर्ने व्यवहारलाई प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

२. सामाजिक र मनोबैज्ञानिक (Socio-Psychological) व्यवहार:

कुनै पनि करदाताले कर निर्धारण गरी के कति तिर्ने भन्ने कुरालाई आर्थिक लागत लाभ विश्लेषणका आधारमा मात्र गर्ने गरेको हुँदैन । मानिसको व्याक्तिगत अनुभुति, सामाजिक परिवेश लगायतका विभिन्न तत्वले कर सहभागितालाई प्रभाव पारिरहेका हुन्छन् ।

- कर मनोवल्(Tax Morale): Yankelovich, Skelly, & White ले सन् १९८४ मा प्रकाशित गरेको करदाता व्यवहार सर्भेले सरकारले गरेका काम कारबाहीबाट आफूले तिरेको

करको प्रभावकारी सदुपयोग भैरहेको छ भन्ने कुरामा विश्वास भएमा करदाताको कर मनोबल बढ्छ र सहभागिता बढ्छ भन्ने निष्कर्ष निकालेको थियो । आफूले तिरेको करको सदुपयोग भएको अवस्थामा मात्र कर तिर्ने उत्प्रेरणा बढेको निष्कर्ष सर्भेको रहेको थियो ।

- सामाजिक प्रतिष्ठा र सामाजिक बहिष्करण (Social Pride and Sanction): कार्ल ए. किन्सेले १९९४ मा मानिसहरू किन कर तिर्छन् भन्ने खोज प्रकाशित गरेका थिए जसअनुसार सामाजिक प्रतिष्ठा, स्वीकारोक्ति, व्यवहार, अवहेलना जस्ता कारकहरू समेतले कर तिर्ने प्रवृत्तिलाई प्रभाव पार्दछन्। कर तिर्दा आफ्नो प्रचार प्रसार बढ्ने र कर छली गर्दा सामाजिक बञ्चितकरणमा पर्ने सम्भावना बढ्ने भएकाले मानिसहरू कर तिर्ने निचोड रहेको थियो ।
- आफ्नो साथीसंगत र अन्य नागरिकले कर तिरेको अवस्था (Group Effect): मानिसहरूले आफ्नो साथीभाई/ छरछिमेक तथा अन्य नागरिकले समेत सही कर तिरेका छन् भन्ने अनुभूति गरेमा सही कर तिर्ने सम्भावना बढी हुन्छ । आफ्नो वरिपरिको कर सहभागिताको प्रत्यक्ष प्रभाव प्रत्येक व्यक्तिलाई परेको हुन्छ ।
- नैतिक मूल्य र मान्यता (Ethical Values and Norms): प्रत्येक व्यक्तिले के गर्ने, कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो सिद्धान्त र विश्वास पद्धति निर्माण गरेका हुन्छन्। व्यक्तिगत मूल्य र मान्यताले कर सहभागितामा प्रत्यक्ष र परोक्ष सम्बन्ध राख्दछ ।
- सामाजिक मूल्य र मान्यता (Social Values and Norms): देश, समाज, सम्प्रदाय, भूगोल र परिवेश अनुसार सामाजिक मूल्य र मान्यता फरक हुन्छ । संयुक्त राज्य अमेरिका लगायतका विकशित मूलुकहरूमा कर तिर्ने कुरालाई सामाजिक मूल्यसंग जोडेर हेरिन्छ भने अविकसित मुलुक र केही युरोपेली देशहरू जस्तै स्पेन, इटाली आदिमा कर सहभागिता अझै पनि सामाजिक मूल्यको रूपमा स्थापित भैसकेको छैन ।

३. सुशासन , सरकारको भूमिका र करदाताको बुझाई:

सुशासनको प्रत्याभुती भएको देशमा कर प्रशासन स्वच्छ र पारदर्शी हुने हुँदा त्यस देशका नागरिक सरकारको कार्यपद्धतिमा विश्वस्त हुन्छन र कर सहभागितामा अभिवृद्धि हुन्छ।

४. कर आममाफीको ईतिहास (History of Tax Amnesties):

राज्यलाई तिर्नुपर्ने कर नतिरेका करदातालाई विगतमा आममाफीको इतिहास भएको देशका करदाताहरू अहिले कर छली गर्ने, कर कानून परिपालना नगर्ने र पछि कुनै समयमा जरिवाना भएमा राजनीतिक प्रभावका आधारमा शासकलाई आफूअनुकूल निर्णय गराउन तल्लीन हुने

गरेको देखिन्छ । विशेषगरी राजनीतिक अस्थिरता रहेको देशमा कर आममाफीको होडबाजी नै चल्ने गर्दछ जसले कर सहभागितामा नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

५. समग्र कर प्रशासनको क्षमता र प्रणालीगत सुधारको अवस्था:

समग्र कर प्रशासनको क्षमता, जोखिमका करदाता पहिचान गर्न सक्ने क्षमता, जोखिमका करदाताबाट कर असुली गर्न सक्ने प्रणाली विस्तार, कारोबारको सहज रूपमा पहिचान हुन सक्ने व्यवस्था, डाटाको पहुँच, भण्डारण, विश्लेषण र तेस्रो पक्षसंग डाटाको साटासाट हुने अवस्था, अग्रिम कर कट्टी गरी सोको आधारमा कारोबार भिडान गर्ने व्यवस्था लगायतका तत्वले करदाताको कर सहभागितामा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । सूचना प्रविधिको माध्यमबाट कारोबार भिडान र कर निर्धारण गर्ने क्षमता विस्तार भएको मुलुकका करदातामा कर छली गर्ने प्रवृत्ति कम भएको देखिन्छ ।

६. सांगठनिक अपराध र सम्पत्ति शुद्धीकरण नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था:

पछिल्लो समयमा सांगठनिक अपराध नियन्त्रण गर्न र सम्पत्ति शुद्धीकरण विरुद्ध राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय पहल भैरहेको छ । यस्ता पहलले गर्दा आफ्नो लगानीको वैधता पुष्टी गर्ने जिम्मेवारी करदाता स्वयंको हुने हुँदा ठूला करदाताहरूको कर छली गर्ने प्रवृत्ति घट्दै गैरहेको छ भने हुँदै नभएको नाफा देखाइ कर तिरी सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने जोखिम बढेको छ ।

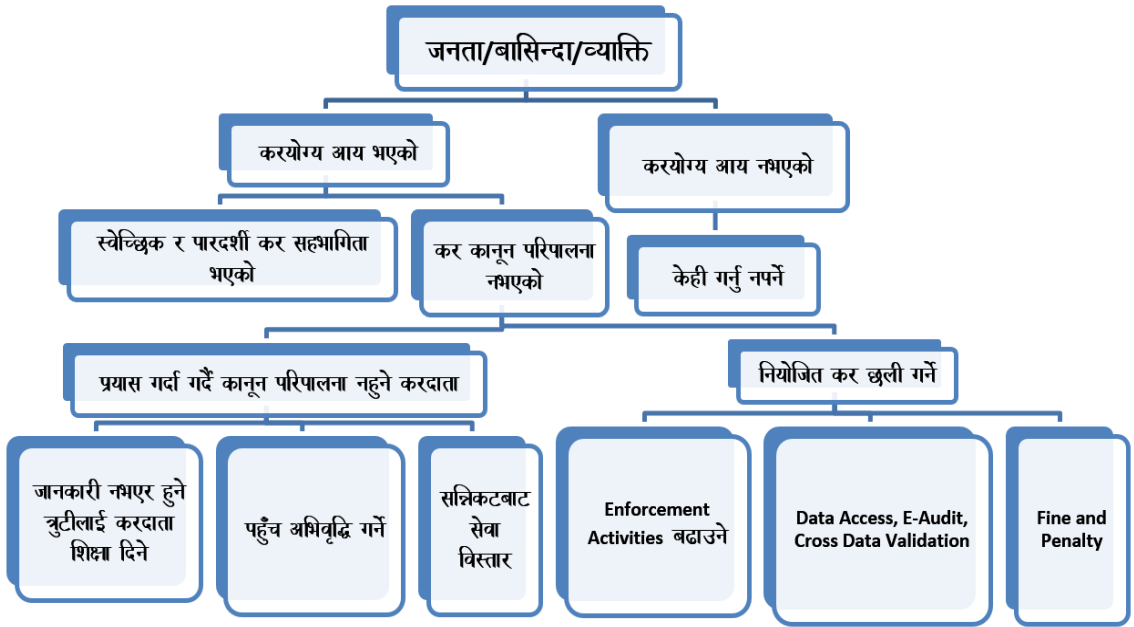
कर परिपालना अभिवृद्धि गर्न के गर्ने ?

कुनै देशको समग्र कर परिपालनाको स्तर बढाउन के गर्ने भन्ने बहस निरन्तर चलिरहेको छ । कर परिपालना सम्बन्धमा सैद्धान्तिक विश्लेषणका आधारमा तपशिल बमोजिमका कार्य गर्न सकिन्छ ।

क. Cost Benefit Analysis गरी Calculated Risk Reward ratio हेरी नियोजित रूपमा कर छली गर्ने करदाताको हकमा

- करदाताको कारोबार परिक्षण हुने सम्भाव्यता बढाउने ।
- कर प्रशासनलाई सुदृढ बनाइ Enforcement Activity बढाउने
- कर छली गर्ने करदाताहरूलाई सजाय बढाउने ।
- सामाजिक बहिष्करण र कानूनी सजाय गर्ने गरी व्यवस्था गर्ने ।

ख. प्रयास गर्दा गर्दै कर कानून परिपालना गर्न नसक्ने करदाताको हकमा कर कानूनको बारेमा निरन्तर जानकारी गराउने, करदाता शिक्षा अभिवृद्धि गराउने, करदाताहरूलाई सेवा पहुँच अभिवृद्धि गराउने, सहायता कक्ष स्थापना गर्ने लगायतका कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

चित्र १ कर परिपालना अभिवृद्धि चार्ट

- ग. सुशासन अभिवृद्धि: देशमा सुशासन अभिवृद्धि भएमा सरकारप्रति विश्वसनीयता बढी स्वेच्छिक कर सहभागिता बढ्छ।
- घ. सरकारले फजुल खर्च घटाउदा आफूले तिरेको करको सदुपयोग भएको अनुभूति हुने हुँदा परिपालनामा अभिवृद्धि हुन्छ।
- ङ. सरकारी/सार्वजनिक श्रोतको संरक्षण र सदुपयोगको गरी जनतालाई अत्यावश्यक बस्तु सेवाको सुनिश्चितता गराइ कर मनोबल बढाउने।
- च. कर नीति बनाउँदा र कार्यान्वयनमा समता कायम गर्ने।
- छ. विश्वसनीय र पारदर्शी कर प्रशासन बनाउने।
- ज. उच्च कर सहभागिता भएकालाई सामाजिक प्रतिष्ठा र कर छली गर्नेलाई बहिष्करण।
- झ. सबै करदातामा समान व्यवहार र स्वच्छ प्रकृया।
- ञ. नैतिक र सामाजिक शिक्षा प्रवर्द्धन।
- ट. समग्र कर प्रशासनको क्षमता विस्तार।
- ठ. सुनियोजित कर आममाफि दिने प्रवृत्तिको अन्त्य गर्ने।

निष्कर्ष:

कुनै व्याक्तिको कर सहभागिता स्तर कस्तो हुन्छ भन्ने कुरालाई विभिन्न पक्षले प्रभाव पारिरहेको हुन्छ। करदाताको कर छली गर्दा हुने लाभ र सोबाट हुन सक्ने अपेक्षित लागतको आधारमा कुनै करदाताले कर तिर्ने वा नतिर्ने कुरा निर्धारण गर्दछन् भन्ने प्राचिन धारणा परिवर्तित हुँदै आएको छ। पछिल्लो समयमा सामाजिक र मनोबैज्ञानिक पक्षहरूले समेत उत्तिकै प्रभाव पार्ने कुरामा विद्वानहरू एकमत भएका छन्। यस्तै कर आममाफी दिने प्रवृत्ति अन्त्य गर्दै सुशासनको प्रत्याभुति दिलाई राज्यले उठाएको कर राजस्व सही सदुपयोग गर्ने काम भएमा र कर तिर्ने बानीलाई सामाजिक मूल्यको रूपमा स्थापित गरी सकियो भने कर परिपालना स्वतः अभिवृद्धि हुने कुरामा दुइमत छैन ।

सन्दर्भ सामाग्री

James A. Ainslie, Gary H. McClelland & William D. Schulze(1992), Why Do People Pay Taxes?

Karyl A. Kinsey(1992), Deterrence and Alienation Effects of IRS Enforcement: An Analysis of Survey Data.

Listokin, Y., & Schizer, D. M. (2012). I like to pay taxes: Taxpayer support for government spending and the efficiency of the tax system. Tax L. Rev., 66, 179.

Richard D. Schwartz & Sonya Orlean(1966-67) s, On Legal Sanctions, 34 U. Chi. L. Rev. 274,291

Posner, E. A. (2000). Law and social norms: The case of tax compliance. Virginia Law Review, 1781-1819.

Second Strategic Plan(2018/19-2022/23), IRD Nepal.

Tom R. Tyler(1990), Why People Obey The Law.

Yankelovich, Skelly, & White(1984), Inc., Internal Revenue Serv., Taxpayer Attitudes Study: Final Report 61.

Tax Expenditure and related Transparency, Accountability and Impact Issues in Nepal

 Chandra Kanta Bhandari

Background

'In this world, nothing can be said to be certain, except death and taxes.' This is a famous quote by Benjamin Franklin. However, the government, in all jurisdictions, provides taxpayers with one or another scheme that relieves their tax payment burden. Such schemes may take varieties of forms such as exclusions, deductions, deferrals, credits, and preferential tax rates that benefit specific activities or groups of taxpayers. These kinds of special provisions are referred to as 'Tax Expenditure'. Usually, tax laws define the 'tax expenditure'. In the United States, the Congressional Budget and Impoundment Control Act of 1974 (the "Budget Act") defines tax expenditure as "revenue losses attributable to provisions of the Federal tax laws which allow a special exclusion, exemption, or deduction from gross income or which provide a special credit, a preferential rate of tax, or a deferral of tax liability."

Stanley S. Surrey, in his book 'Pathways to Tax Reform – The Concept of Tax Expenditures, 1973', highlighted different aspects of tax expenditure and advocated for its estimation, inclusion in the budget, and making it public.

A tax expenditure is a mechanism whereby the government provides assistance through the tax system rather than the direct budget support. So, the tax expenditures are analogous and alternatives to special government spending programme under appropriation. The government may alternatively do not provide tax schemes but achieve the same objectives through a defined spending programme through an appropriation bill. Tax expenditure would, obviously, result in a reduced amount of total revenue collection as a certain amount of taxes will not be realised due to special schemes of tax announced by the government. However, it is justified as the government, otherwise, would have been required to spend through direct spending programme for a same social or economic objective. So, tax expenditure is a revenue forgone due to the government's desired action which otherwise would have been collected. These tax expenditure clauses in tax laws or executive orders thereunder usually introduced considering the social, economic, and other constitutional and legal obligations of government. The government has two choices; whether to achieve intended social or economic objectives through tax expenditure under finance bill or through spending proposal under appropriation bill.

Assistant Auditor General (FCA, CPFA), Office of the Auditor General

So, tax expenditures are crucial and significant matters having a multi-facet impact on the government's revenue management, budgeting and framing fiscal policies.

This write-up attempts to identify tax expenditures provided by the government of Nepal and related transparency, accountability, and impact issues therein.

Forms of Tax Expenditure in Nepal

In Nepal, tax laws do not specifically define the tax expenditure however, the government, in practice, provides various exclusions, deductions, deferrals, credits, and preferential tax rates through finance bills every year and through other related tax laws. In addition, some other sector-specific laws also include such tax exemption provisions.

Typical examples of tax expenditures in Nepal are as below:

- ✓ Full or partial exemptions, waiver, and preferential rates under section 18 of Finance Bill
- ✓ Preferential tax rates for taxpayers affected by COVID-19
- ✓ Deduction for contributions made by the taxpayers to COVID-19 Fund
- ✓ Waiver of Customs duty, Excise and VAT on import of prescribed medical supplies
- ✓ The broad list of VAT-exempt goods and services in annex 1 of VAT Act, 2052
- ✓ Specific VAT credit for the transaction of certain goods and services
- ✓ Exclusions made through Note (Drastabya) to Annex of Excise Act, 2058
- ✓ Various exemptions and preferential tax rates under sections 11, 11Ka, 11Ga of the Income Tax Act
- ✓ Deduction for start-up seed money provided
- ✓ Preferential treatment for goods imported from India and Tibet for customs duty (Section 3 and 4 of Annex 1, Customs Act)
- ✓ Exemption of customs duty for imports made for projects (Annex 1, Section 13 of Customs Act)
- ✓ Exemption of customs duty for imports of prescribed goods (Annex 1, Section 14 of Customs Act)
- ✓ Exemption of customs duty for exports (Annex 2 of Customs Act)

In addition, some other sector-specific laws, for example, Industrial Enterprise Act, 2076, Electricity Act, 2049 also contain some tax expenditure type provisions.

Transparency and Accountability issues relating to Tax Expenditure

Any government is expected to estimate tax expenditure, include such estimate in the budget document, and get approval from the parliament. Lawmakers are expected to receive detailed information on proposed revenue and spending proposals. For the purpose of transparency and accountability, such information should also be made public.

Tax Administration Diagnostic Tool (TADAT)¹ includes an indicator which requires tax administration to monitor and report tax revenue foregone as a result of tax expenditures ((i.e., the value of tax revenue foregone by the government because of tax law provisions, including deductions, exemptions, preferential rates, and deferral of tax liabilities) for providing the government an input for revenue forecasting and estimation. The criteria also demand disclosure of the methodology used in doing so (i.e., how is this done).

United States of America, India, and many other countries have a practice of making special analyses of tax expenditure and including tax expenditure estimation and related analysis as an integral part of annual budgeting and fiscal policy making. Council on Economic Policies (CEP) and Deutsches Institut für Entwicklungspolitik - (DIE) realizing the limited transparency in this field have been tried to collect data and publish the Global Tax Expenditures Database (GTED)². The GTED highlights in its flagship report 2021 (Preliminary) that over the last 30 years, the global average of reported revenue forgone from tax expenditures were close to 4 percent of GDP and more than 24 percent of tax revenues. The report further says given that available tax expenditure data is so limited, the actual numbers are most probably even higher. These significant costs notwithstanding, a majority of governments worldwide do not report any data on the tax expenditures they offer. Those that do, often provide only limited information. With few exceptions, a detailed official analysis of the effectiveness of tax expenditures and their side effects is non-existent.

-
- 1 TADAT is a global tool that can be used by any country to assess the relative strengths and weaknesses of their tax administration system. The aim of the TADAT is to provide a standardized means of assessing the health of key components of a country's tax administration system and its level of maturity in the context of international good practice.
 - 2 The GTED provides timely and consistent information on preferential tax treatments such as exemptions, deductions, credits, deferrals and reduced tax rates that are implemented by governments worldwide to promote different policy goals. The GTED aims to improve reporting, enhance scrutiny, and, ultimately, to contribute to the design of effective and fair tax expenditures across the world.

In Nepal, the tax expenditure provisions are included in the finance bill and other tax laws which are finally passed by the parliament. However, such tax expenditure provisions are not backed by the detailed analysis of tax expenditure estimations and consequently, proposals do not contain narratives on what and how the intended policy goals of government would be achieved with these tax expenditure provisions. This simply means that representatives of the citizens will have little/ or no information about what will actually happen due to tax expenditure provisions. And there will be no / or limited deliberation on these issues. There is the absence of guidance on methodology and competence; institutional and individual staff level, for estimation of tax expenditures and forms of their reporting. The budget formulation Directives issued by the ministry of finance also does not contain specific guidance in this regard.

Finance Bills presented together with Budget Speech every year in parliament usually include a provision (Section 18 (5) and 18 (6) of Finance Act 2078) that requires the government to submit the statement of tax exemption given by the government under this particular section. This section further requires the government to publish a notice in this regard in Nepal Gazette. Following this provision, the Ministry of Finance (MoF) in its 'Ministry Level Progress Statement' in Annex 3 provides information about tax exemptions and concessions provided by the government. However, this report does not apply and consequently does not include all tax expenditure provisions contained in the various tax laws. The report provides information for the first eight months of the income year for the purpose of the above-mentioned section of the finance bill only. So, this information in the ministry's progress statement is not complete and integrated in itself. As evidenced in the auditor's report provisions of publishing notice in the Nepal Gazette has also not been complied with in all cases.

Auditor General highlights issues about tax expenditures in his annual report every year suggesting the government to report tax expenditures and their intended impacts and making them an integral part of the annual budgeting and fiscal policymaking process. Auditor General's 58th Annual Report, para 11.3 highlights that tax administrations and the government have not maintained records and not made the prepared integrated report of revenue foregone as a result of tax expenditures provisions in the prevailing tax laws. As per the auditor's own finding amounting to Nepali Rupees 35 Arab 6 Crores (about 300 million US Dollars) was provided as tax exemptions during the income year 2019/20. The actual amount of such tax expenditure is expected to be much more than what has been found and reported by the auditors. So, the government is expected to maintain records of tax expenditure, publish and disseminate information to ensure greater transparency and accountability.

Impact of Tax Expenditure

As discussed above tax expenditure provisions should have been contained in tax laws with specific purposes. Considering Nepal's constitutional provisions in terms of fundamental rights, directive policies and obligations of the state, and other periodic and annual policies adopted by the government, the tax expenditure provisions proposed by the government can be justifiable for intended policy goals. However, the pertinent question here is that the tax administration and the government lack to demonstrate mapping as to what tax expenditure provision will support what policy of the government and in which manner. Tax expenditure provision should be backed by detailed mapping of what, how, and to what extent the particular tax expenditure provision would contribute to achieving stated specific social or economic objective. The provision should also be backed by sufficient and appropriate analysis on why tax expenditure was preferred rather than spending proposal through appropriation bill.

In Nepal, while drafting and proposing tax expenditure proposals, there are few instances of documentation as to issues relating to possible impact. Tax expenditure would seem acceptable and justifiable; however, it is not quite clear as to what was the actual intention behind that particular proposal. Information, expected and actual, relating to target group/sector, quantitative targets; the number of beneficiaries and amount involved is, at least, not available publicly. While proposing tax expenditure, there is a lack of information on the possible impact of the proposed provision and more interestingly, no reports are available subsequently as to what was achieved by implementing tax expenditure provisions. Due to a lack of sufficient information from tax administration and government agencies on tax expenditure provision, the government is sometimes blamed for favoring, unduly, the particular sector-specific businessmen/ or industrialists.

As an exception, the Government of Nepal commissioned one study on 'Rajaswa Chhutako Prabhav Mulyankan' in 2070. This study has recommended the government consider the impact factor while providing tax exemptions and rebates to ensure its effectiveness. The study report also recommended the government adopt good international practices for improvement in this matter.

Nepal Revenue Advisory Committee, in its report 20783, has highlighted various issues and presented tax exemption as one of the ever-green problems and one of the challenges of revenue management suggesting the government to be very precise on this issue. Similar suggestions were also provided in previous year reports of the committee.

Auditor General has also raised several issues, in his reports, about social and economic benefits actually received from provisions relating to tax exemption. More specifically, suggesting the government to commission study and publish and disseminate the results whether such provisions have actually contributed to national development as they were intended.

Way Forward

Tax expenditure in revenue management is an area that lacks sufficient transparency and accountability worldwide. Consequently, their impact is also unknown to a large extent. So, the government is expected to make visible improvements as to estimation, submitting it along with the budget proposal to the parliament, recording and integrated reporting, and demonstrating the tangible impact created through tax expenditure provisions in socio-economic development. This will ultimately contribute to good governance through enhanced transparency and accountability. The tax administration and the government may consider the following points in this regard:

- ✓ Provide the definition of 'tax expenditure' in tax laws as to what does it include and what not for better clarity.
- ✓ Start estimating tax expenditure (revenue foregone) and include it in the budget proposal as an integral part of the budget document so that representatives of citizens will have the opportunity to deliberate on such proposals.
- ✓ Along with an estimate of revenue foregone, include also the expected benefits (impact) from the implementation of such provisions. Make periodic comparisons as to what was expected and what was actually achieved.
- ✓ Provide comparison bases whether to opt for tax expenditure or spending through programme/ project under appropriation bill.
- ✓ Record all types of revenue foregone and report them periodically in an integrated manner with disaggregated data.
- ✓ Make such reports available to the policymakers. Publish and disseminate such reports to ensure transparency and accountability.
- ✓ Conduct periodic reviews as to whether intended objectives from tax expenditure have been achieved.
- ✓ Make corrective actions based on the review of tax expenditure policy impact.

References:

Auditor General's Annual Report, Various years

Congressional Budget and Impoundment Control Act of 1974 (Pub. L. No. 93-344), sec. 3(3)

Excise Act, 2058

Finance Act, Various years

Global Tax Expenditures Database (<https://gted.net/>)

Income Tax Act, 2058

Nepal Revenue Advisory Committee Report, 2078

Rajaswa Chhutako Prabhav Mulyankan Pratibedan, 2070

Stanley S. Surrey, Pathways to Tax Reform – The Concept of Tax Expenditures, Harvard University Press, 1973

Tax Administration Diagnostic Tool (TADAT), Field Guide, April 2019 Edition

Value Added Tax Act, 2052

Integrity in Tax Administration

 Raj Kumar Adhikari

Background

Tax or revenue administration plays a key role in state functioning. Revenue collection is the systematic, structured, and legal way to raise money for the government from fees, levies, charges, or other appropriate means of taxes. Magaro, 2012 cited in Isaac & Kazungu, 2016 described revenue as income of government from taxation, excise duties, customs, or other source appropriated payment of the public expense. Musgrave & Musgrave (1989) elaborate taxation as a tool for implementing socio-economic policies such as transferring resources from the private sector to the public sector, distributing the costs of government (vertically and horizontally) proportionately to the taxpayer, and promoting growth, stability, and efficiency. A good tax system should be designed such that it meets the requirements of equity in burden distribution, is efficient in resource use, achieves the goals of macro-economic policy, and provides ease of administration.

Paying tax to the government is a mandatory compulsion of citizens according to prevailing act without expecting any direct returns of this. Hence, administering tax is a sensitive job that demands high integrity and ethically sound behaviour. Increasing tax revenues is the most essential activity in every country. Most importantly revenue from taxation is what sustains the existence of the government as it is providing the funding for everything from social programmes to infrastructure development. As people become more sophisticated, they demand the government to provide for their needs, in which case the government must necessarily increase its revenue mobilization to meet such demands. It is for this reason that taxation as a source of government revenue has become so important that there is no country in the world that does not collect taxes. However, one major administrative problem today for many tax authorities is their inability to collect fully the revenues due to them. In most cases, there are huge gaps between collected and projected revenues (Magaro, 2012). This is caused by the integrity of tax employees among other causes. Thus integrity among tax collectors has become vital for effective and efficient tax collections (Issac & Kazungu, 2016).

Integrity: behavioral approach of good administration

How does integrity matter in tax administration? This question appeared as easy as we think but the answer to this question is not as easy as we think. In operational terms, it

Director, Inland Revenue Department

can be more easily clarified as differences or discrepancies exist in expectations between tax administrators and taxpayers while performing their duties. Integrity broadly can be defined as congruency among what we think, what we say, and what we do. Integrity includes honesty but it goes beyond this because honesty is telling truth or converting our words exactly to reality. Hence, integrity seeks comity among thoughts, sayings, and actions. State of mind committed to doing truth holds apex of integrity and deviation resulted to the schizophrenic syndrome. It is basic parameter of trust as well as uprightness of character. Honesty fosters integrity whereas prevaricate behaviors impede integrity.

Employee integrity involves developing and maintaining professional and respectful behaviour at the workplace (Van Iddekinge et al., 2012). It involves ethical leadership, active management and supervision, the right people, effective processes, and confident professional reporting. In essence, an employee with the right integrity fosters the development of high professional standards and demonstrates the values of the organization (Berry et al., 2007). Employees with high integrity create an ethical and professional workplace which is the best safeguard against improper conduct, misconduct, and corruption. Measuring the integrity of an employee is not an easy task. KPMG (2013) asserted that in order to manage integrity, it is essential to obtain a clear insight into the trends in the behaviour of employees. In this regard, it was proposed that with the respective insight it is possible to formulate answers and make integrity and compliance management tangible (Ibid.).

Integrity, a phenomenon of an individual demonstrated through human behaviors mostly driven by the inner sense of an individual which demands the commitment of doing right and ethical for the betterment of self and surrounding as a whole. Performance of an organization means sum of the performance of individuals in the right way towards the achievement of organizational goals. To realize this, it is necessary to have quality performance and high integrity of employees.

Every organization is founded on certain principles and ethical values. Commitments of organization members to achieve organizational goals and objectives are only possible if they perform their tasks in accordance with organization principles and values, for this one of the crucial determinants is integrity. Before analyzing how integrity affects the performance of an organization, it is better to give a short look at why integrity is important for the better performance of an organization. It is important because integrity enhances honesty and promotes loyalty towards public concerns. Doing the right things for the right purpose in the right manner without any greed and prejudices within the organization values and principles assured good integrity.

Integrity is governed by what to do according to the ethical and moral values, organization objectives, and goals. Hence, integrity enforces to follow what to do and that ultimately results in good performance of an organization. Integrity affect the performance in the following ways:

- Integrity promotes trustworthiness,
- Integrity harnesses non-judgmental behavior,
- Integrity enforces a respectable and reciprocal relationship between and among organization members,
- Integrity covers a wider span to promote workforce positivity,
- Integrity works as drive force of inner sense with commitment for better yield,
- Integrity is the quality of being honest and fair,
- Integrity is also an unwritten code of conduct that is set in the mind of the individual,
- Individuals who have integrity as people who are judged to have good character and are made to be moral examples,
- Integrity is consistent thoughts, emotions, words, and actions that are stable all the time and in every situation,

Various researches elucidate that integrity and performance have a positive correlation. The higher the integrity higher will be the performance of an organization. An academic study made by Rahma and Syamsir (2020) shows that there is an influence of integrity on the performance of employees. With another meaning that integrity can affect performance, to get good employee performance, it requires the application of good integrity as well.

It is quite difficult to derive step-by-step compliance guidelines to improve integrity. Even though balancing between and among integrity, ethics and morals are crucial to enhance the integrity of self as well as unfolding potentials of individuals to achieve common organizational goals with better performance. There are so many factors that affect the performance of an organization such as working culture, leadership, organizational culture and behaviors, and so on. Besides these integrity has also been proven as one of the inevitable factors. In a broader sense, we can analyze it in terms of personal factors and organizational factors. Integrity by its nature constitutes personal factors that may enhance (if high integrity) or impede (if low integrity) the performance of an organization.

How integrity of employee matters in performance?

Performance is the final result made by employees individually or cumulatively as per assigned jobs and responsibilities. To achieve desired result integrity problems may become performance barriers. Integrity is not only the misconduct and ignorance of ethical values but also the positive attitudes and behaviors to accomplish organizational tasks without any hidden interests and greed. It reflects through the harmony of what you said and what you did, wider discrepancies between them indicate low or no integrity. Less the deviations more will be the trust between employees and supervisors that proves fewer integrity barriers.

The major concern of this discussion is that what kind of integrity of an employee helps to enhance better performance in tax administration. At the same time, it is equally important to consider ecological or organizational integrity as a whole. Basically, an employee gives the life of an organization hence there is no need for further clarification to justify that higher the personal integrity like honesty, trustworthiness, good conduct, compliance of working guidelines and organizational values, higher will be the quality performance in tax administration. From another point of view, we can emphasize integrity as a disciplined manner of work. It is the honest commitment of self, encouraged by surrounding as well to accomplish organizational tasks in a responsive way beyond the personal benefits and interests. It is not possible to promote integrity only by the corrective or punitive rules and laws. It is more effectively governed by an individual commitment and drives along with the motivational surrounding of an organization as well.

Honesty, trustworthiness is difficult to measure in quantitative value but that can be catered through individual performance, driven results, and behavioral patterns. Employees having high integrity rendered quality results that can be intangibly monitored through the satisfaction of taxpayers. Less the tax payer's grievances indicate better will be service delivery and easier to the supervisor to manage the performance of employees. If members of tax administration deserve high personal integrity there will be less negative conflicts among the employees and easy to streamline organizational values and goals. That creates a conducive environment to mobilize employees in pre-determined roles and responsibilities to achieve the common organizational desire. Hence it is not only easier for the taxpayer only but also easier for the manager to handle various tasks of tax administration and enhances the performance of individuals as well.

The Harm of Poor integrity in Tax Administration: Taxpayer Perspective

While discussing integrity issues in tax administration, most of us at first emphasize its concerns related to an employee of tax authority rather than the taxpayer side. But, integrity is not the concern of tax employees only but also an important behavioral concern of taxpayers as well for better tax administration for wise and enhanced revenue generation. Lower the level of integrity at the taxpayer side higher will be the risk of tax evasion hence promoting integrity is a wider and collective concern of employees, taxpayers, and related stakeholders as a whole. In some instances, low integrity of public employees means misconduct of an employee or corrupted practice for personal gain.

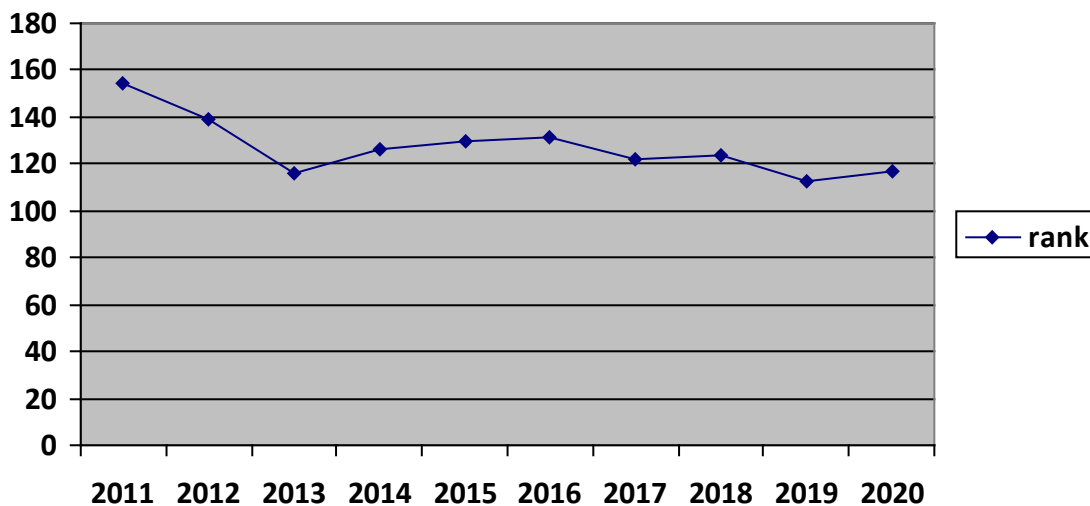
Two terms corruption and tax evasion are frequently used to recite a lower degree of integrity. According to Akdede (2006) corruption is an old problem. As long as human beings are on the face of the earth, it will be a persistent problem too. Corruption is an illegal activity of a government official to gain personal benefit. Even though it is an old problem, it is a relatively fresh investigation area for economists. Tax evasion is also an old problem too; people don't want to pay taxes if they find a way to do so. Tax evasion is defined as an illegal act to avoid paying taxes by violating tax laws. So at first glance, corruption seems to be a problem of only governments and government officials, whereas tax evasion is a problem of private individuals. In the economic literature, both problems have been addressed separately in depth. Their combined studies, however, remain to deserve further empirical and theoretical analysis.

The conventional view is that tax evasion and tax avoidance are harmful. They undermine the tax base and provide the government with less revenue than they are otherwise able to collect thus undermining their ability to govern for the benefit of all. There is also a moral argument/social contract that tax must be paid by the members of a society as they owe loyalty to the society. According to Tanzi and Shome tax evasion affects the horizontal and vertical equity of a tax system, as well as the efficiency of the market and the tax system. Unchecked or poorly controlled tax evasion builds cynicism about the public sector. It tends to complicate the tax structure as legislators try to anticipate tax evasion through tax legislation (Walpole, 2009).

Integrity in Nepalese Administration

Corruption is buzz word heavily used to describe the bureau-pathic character of the Nepalese public sector. Transparency International defined corruption as "abuse of entrusted power for private gain. Corruption can be classified as grand, petty and political,

depending on the amounts of money lost and the sector where it occurs". But, corruption is not an antonym of integrity. Even though, corruption is the prime factor that severely harms the integrity of an individual and organization. Corruption is the scourge of integrity. Nepal's position according to the corruption perception index is very much pessimistic. According to Transparency International report, 2020 Nepal stands 117th position out of 180 countries with 33 scores out of 100. Analyzing corruption perception index rank since 2011 shows fluctuating figures as follows:

National Integrity System assessment report 2014 published by Transparency International suggested the following challenges for coming years regarding strengthening the national integrity system of Nepal.

To invigorate the core governance pillars: legislature, executive, and judiciary - their democratic powers and functions to play their role with respect to the principles of separation of powers and checks and balances is the key challenge that Nepal's NIS faces. Not allowing the concentration of power in one pillar to adversely affect other pillars is a major problem the country has to address with a sense of urgency and seriousness. The assessment strongly suggests that the pillars have failed to play their role because of confusion and instability in the core governance pillars. To protect integrity throughout the governance system, all pillars should be strengthened to resist any interference: political, bureaucratic, or otherwise to their independence. A number of steps could be suggested for this: Energizing the monitoring and accountability mechanism; Enabling

the civil service and public sector to follow laws, rules, and legal provisions in practice should be emphasized; Narrowing the differences between law and practice would help to strengthen the pillars. Sharing of best practices from one pillar with other pillars would be beneficial to the whole NIS.

How to enhance integrity in tax administration?

As we already discussed that integrity is more than honesty. It demands coherence among thoughts, voice, and action. Any deviation in the congruency of these three factors results in a decline in the degree of integrity. To enhance integrity in Nepalese tax administration following will be the possible measures:

- **Strengthening poor tax administration:**

Strengthening tax administration is a complex job and likely becoming more challenging day by day in a globalized world. The stereotype of taxman collecting revenue through the process of detecting non-compliance and imposing penalties turns into an obsolete approach of tax administration. In our context, the tax-paying culture of taxpayers found poor and weak invading mechanisms of tracing and tracking. This was partly caused by a tax system perceived as unfair. Relatively high rates and a complex and partly incoherent set of rules resulted in large potential rewards for taxpayers willing to bribe to cut their own tax burden and/or speed up the process. The poor salaries at the tax administration compared to the private sector invited corruption. Working conditions were characterized generally by a lack of technical equipment and poor office facilities. Moreover, the criteria for recruitment, promotion, and rewards of staff and management were unclear and allowed substantial discretion. Weak management with poor information, auditing, and supervision of staff. Internal auditing and monitoring functions had become for the most part non-operative and ineffective. In practice, the probability of being detected and punished for corruption was virtually non-existent. Prevalence of kinship and patronage for favored transfer, promotion, and appointment is a critical pathogen to weaken integrity and overall tax administration. This is because integrity is basically driven by the inner self of an individual. There might be a high risk of deviation due to demotivation and demoralization of employees.

- **Political commitment for the autonomy of tax authority to improve tax compliances**

The frequent use of the tax administration for political purposes has helped erode taxpayers' confidence in the fairness and impartiality of the tax administration, which has itself

contributed to undermining tax compliance. The establishment of a semi-autonomous revenue authority might be interpreted as an attempt by politicians to create a credible commitment to taxpayers that the tax administration will be more competent, effective, and fair by delegating power to tax bureaucrats. The promise of autonomy enables politicians to make the commitment credible because tax administration traditionally has been characterized by high levels of political intervention.

- **Integrity of management and management of integrity in the organization**

The integrity of management is a prerequisite for the management of integrity. Senior management can exhibit role models of integrity to flourish organizational integrity in tax administration. It can be judged by the subordinate whether or not the manager did what he or she said that influences others in their actions and operation. Being an integrity leader and managing integrity to the rest of the team is crucial to enhancing integrity in tax administration. To be an integrity leader examine your own morals and ethics, be ethical and moral.

- **Reform to responsive tax authorities**

Responsive tax administration advocates developing trust in the relationship between tax administrators and taxpayers and offering tax administrators a range of options to respond to compliance issues, rather than just an audit-and-penalty (Osofsky, 2013). The tax administration is as prone as any other human activity to lapses of integrity within its own organization. This much is obvious and there are many obvious responses to such lapses including the maintenance of a culture of high integrity and the design of checks and balances to ensure that opportunities for corruption are limited through the "sunshine" of visibility (Walpole, 2006). Voluntary compliance is promoted not only by an awareness of rights and expectations of fair and efficient treatment but also by clear, simple, and "user-friendly" administrative systems and procedures. Voluntary compliance is enhanced when it is easier for taxpayers to do so. Voluntary compliance is maximized when revenue authorities are aware of major developments and trends in the business and legislative environment and are responsive to their implications on tax administration and compliance (OECD, 2001). Hence, Good revenue authorities are strategically focused and responsive to changes in their environment and that of their taxpayers. In a globalizing context, they assess risks to compliance, not only domestically but also internationally, with resources allocated on the basis of priorities identified under a sound risk management process. It is assumed that responsive tax administration to more extendable to address the legitimate expectation of taxpayers to promote self compliances.

Conclusion

In conclusion, integrity not only recognizes self but also flourishes the overall performance of tax administration. Honesty, sincereness, responsiveness, animosity towards corruption, and bribery are sine quo non of integrity. Integrity promotion means synchronization between thoughts, voice, and action, but balancing between these three factors is a critical and difficult task. Even though, it is possible to achieve if an individual has a strong commitment from the inner self. The integrity of the leader creating conducive workforce integrity impede performance barriers due to well balanced and entwined combination between integrity, ethics and morale can create synergetic thrust to build better tax administration. Integrity not only enhances sound and good tax administration but also enlightens complacency of self.

References

Akdede, S.H.(2006), Corruption and tax evasion, Dogus Universitesi Dergisi, 7(2), pp. 141-149.

Isaac, J.A. & Kazungu, I.(2016), Tax administration integrity and its implecations on effective revenue collection in local government authorities:Insights from Moshi Tanzania, European Academic Research, Vol. IV, Issue 2/May.

Musgrave, R.A. & Musgrave, P.B. (1989), Public finance in theory and practice (5th ed.) New York: McGraw-Hill Book Co.

OECD (2001), Principles of good tax administration. Centre for Tax Policy and Administration, OECD.

Osofsky, L. (2013), Some Realism About Responsive Tax Administration. Tax Law Review, Vol. 66, 2012, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2018905> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2018905>

TIN (2014). National integrity assessment Nepal 2014. Transparency International Nepal (TIN). Kathmandu.

Walpole, M. (2009), Ethics and integrity in tax administration, UNSW Law Research Paper No. 2009-33.

Wahyuni, R.S. & Syamsir (2020), The influence of integrity and human resource management towards employee performance, IJRAR, Vol. 7, Issue 1, March 2020.

Digital Payment Services in Nepal: A Revenue Collection Perspective

 Deepesh Lekhak

Abstract

The use of digital payment systems has significantly increased in Nepal in recent years. Digital Payments for Revenue Collection has become an important mode of tax payment in Nepal. The Inland Revenue Department has developed the Integrated Tax System to provide electronic payment of taxes by taxpayers directly from their bank accounts. ConnectIPS, a leading Payment System Operator is the only payment service provider that is fully integrated with Revenue Management Information System for revenue payment directly from the Integrated Tax System. It is not feasible to directly pay taxes through popular Electronic payment means including Card Payment Systems, Mobile Banking, Internet Banking, and Wallets via Integrated Tax System now. An integrated platform for digital payment is anticipated that will allow taxpayers to conveniently pay their taxes through any electronic means including Card Payment Systems, Wallets, Mobile Banking, E-Banking, QR-Pay, etc. This will significantly enhance taxpayer service as well as increase the Doing Business Index of Nepal in Paying Taxes.

Keywords: *Digital Payment, Revenue Collection, Payment Service Provider, Payment System Operator*

1. Introduction

Digital payments are transactions that take place via digital or online modes, with no physical exchange of money involved. Electronic Payment Systems in Nepal consists of electronic funds transfer, card payment system, and e-money/wallets. The use of digital payment systems and electronic cards has significantly increased in Nepal in recent years. Data provided by the Nepal Rastra Bank (NRB) shows an increase in the transaction as well as amount of cashless payments in each fiscal year. Digital transactions or cashless payments in Nepal increased from NPR 712 billion in the fiscal year 2018/19 to NPR 1,559 billion in the fiscal year 2019/20.

Nepal Rastra Bank has licensed 27 commercial banks, 19 development banks, and 7 finance companies to operate as payment institutions. Similarly, 38 non-bank institutions are licensed to operate as payment institutions. Among them, 28 are Payment Service

Director, Inland Revenue Department

“स्वेच्छिक कर सहभागितामा अभिवृद्धि: सुशासन, विकास र समृद्धि”

स्मारिका २०७८ | १५७

Providers (PSPs) and 10 are Payment System Operators (PSOs). Nepal Clearing House Limited (NCHL), a leading Payment System Operator of Nepal, provides electronic fund transfers. The other major operators in the cards payment space are Smart Choice Technologies (SCT) P. Ltd and Nepal Electronic Payment System (NEPS) Ltd. Similarly, FonePay Payment Services Limited is operating as PSO and provides the platform for QR payment as well as mobile banking services to Bank and Financial Institutions (BFIs). Also, internationally recognized institutions like VISA Worldwide Pvt. Ltd, Union Pay International, MasterCard Asia/Pacific are also operating as PSO in the Nepalese payment industry. Payment Service Providers are providing e-money/wallet services that complement the retail payment infrastructure. The retail payment infrastructure in Nepal, such as the automated clearinghouse and the payment switches are operated by PSOs. The scenario of retail payment has changed rapidly in these years. ConnectIPS, IPS, Mobile Banking, Internet Banking, Wallets, QR Code, etc. are the major developments in the field of retail payments and are providing fast payment services. Thus, the use of digital payment in the retail business is also increasing day by day. The large value payment system is mainly the Real Time Gross Settlement (RTGS) system operated by Nepal Rastra Bank.

The usage of Payment systems in Nepal as per the data of Nepal Rastra Bank is shown in table 1 below.

Table 1: Usage of Payment Systems

S.N.	Particulars	No. of Transaction	Total Amount (NPR in Million)
		2078 Bhadra	2078 Bhadra
1	RTGS	56,167	2,494,635
2	ATM-Cash Withdrawal	8,171,367	70,132
3	ECC	1,128,439	766,729
4	IPS	1,145,630	168,956
5	connectIPS	3,224,175	232,543
6	Debit Cards	8,937,593	73,058
7	Credit Cards	171,894	1,228
8	Prepaid Cards	26,964	117
9	Internet Banking	301,012	13,504
10	Mobile Banking	13,241,819	74,310

11	Branchless Banking	56,383	1,219
12	Wallet	13,203,496	14,427
13	QR-Based Payments	1,577,561	5,857
14	Point of Sales (POS)	898,947	3,816
15	E-Commerce	66,137	454

Source: Payment Systems Indicators, 2078 Bhadra, Nepal Rastra Bank

The government of Nepal (GoN) has taken an initiative for a fully integrated and automated e-payment of the transactions related to payouts and revenue collection. Financial Controller General Office (FCGO) has rolled out G2B payment transactions for Government offices as well as an E-payment system for revenue collection for various revenue collecting offices of GoN. The ConnectIPS system from NCHL is currently providing electronic revenue payment service directly through connected bank accounts. Various Payment Service Providers including wallets are being used for digital payments of various utilities provided by government offices and public enterprises. Payment of already generated electronic vouchers for Government revenue collection can be done through Payment Service Providers and wallets.

In the recent fiscal year, the use of Digital Payment of Revenue Collection has significantly increased. The number of transactions and amount of revenue collection through electronic medium via ConnectIPS has been increased in Post-Pandemic situations. Digital Payment Services have also contributed in achieving revenue targets for the fiscal year 2019/20 amid the COVID pandemic.

2. Current Scenario of Electronic Revenue Payment

2.1 Legal and Policy Frameworks

- Nepal Rastra Bank Act, 2058 has an objective to develop a secure, healthy and efficient system of payment and this act also gives authority to regulate, inspect, and supervise payment, clearing, and settlement arrangements.
- Payment and Settlement Act, 2075 is one of the most important legal frameworks that came into existence for Digital Payments in Nepal. NRB has been assigned with the responsibility of issuance, revocation, or refusal of license to an entity to work as a payment service provider or payment system operator.
- Income Tax Act, 2058, and Value Added Tax Act, 2052 both allow taxpayers to pay their taxes through electronic means.

- Value Added Tax Act, 2052 has provision for refund of ten percent of the VAT amount paid by a consumer on payment of a service or goods via electronic medium as per the procedure set by Inland Revenue Department.
- Government Transaction Directives, 2076 by Nepal Rastra Bank has defined procedures for operating revenue accounts of the Government including provision for electronic voucher and payment for revenue collection.
- Directives for enrollment of Electronic Payment Service Providers in Revenue Management Information System (RMIS), 2077 by Financial Controller General Office has provisioned payment of Government revenue through electronic means via mobile banking, internet banking, national & international payment cards, e-money(wallets) and Interbank Payments(RTGS, National Payment Gateway, Inter Banking Payment Connectivity).
- Retail Payments Strategy, 2019 of Nepal Rastra Bank stated NRB envisaged to engage with the Government for facilitating usage of the National Payment System for all the payments/ receipts of the Government, instead of the Government requiring establishing host to host connectivity with the Payment Service Providers (PSPs), Payment System Operators (PSOs) and banks. It further stated NRB would make efforts and coordinate with the Government to rationalize the limits set by the Government to dovetail with the recent enhancements to limits made by it for digital payments.
- NepalQR Standardization Framework and Guidelines, 2021 by Nepal Rastra Bank has defined a framework for QR payments in Nepal. This framework has allowed PSOs to operate QR Scheme/Network under NepalQR and also defined specification of QR along with Interoperability compliance. QR pay is becoming the most commonly used electronic payment means for retail payments in recent times.
- VAT Refund to Consumer on Electronic Payment Procedure, 2076 defined procedures for providing refund to consumers automatically on Electronic Payment. It requires the merchant's billing software as well as the payment system to be interlinked with the Integrated Tax System of IRD.
- Digital Nepal Framework, 2019 has enlisted National Payment Gateway, Mobile Wallet Services, Encourage digital payments in Nepal, and Digital Payments Campaign as digital initiatives under the Finance Sector of the framework which aims to propel socio-economic growth in Nepal.

2.2 Institutional Arrangements

- Ministry of Finance is responsible for arranging policy framework for electronic payment of revenue.
- Nepal Rastra Bank:
 - Approves Payment Service Provider and Payment System Operator to perform electronic payment for revenue collection.
 - Defines fees for Payment Service Provider and Payment System Operator to provide electronic payment for revenue collection.
 - Has responsibility for Regulation, monitoring, evaluation, and penalizing Payment Service Provider and Payment System Operator regarding revenue collection from electronic means.
- Financial Controller General Office
 - Has developed Revenue Management Information System (RMIS) to provide electronic revenue payment service to all revenue collecting offices.
 - Provides service to taxpayers willing to pay revenue via electronic means and provides alternative means for the payment.
- Revenue Collecting Offices
 - Integrate the Internal Management Information System (MIS) with RMIS to provide electronic payment service for revenue collection.
 - Mandatory for revenue collecting offices to use RMIS for accounting of revenue collection.
 - Obligation to provide service only after receiving revenue on their office code.
- Revenue Collecting Banks
 - Banks use RMIS for the generation of Electronic Bill Presentation Number (Voucher) and revenue collection accounting.
 - Banks collaborate with Payment Service Providers to provide payment details to RMIS.
- ● Payment Service Providers
 - Integrate one's system with one of the revenue collecting banks to provide

e-payment service.

- o FCGO has authorized ConnectIPS, a leading PSO for full automation of electronic revenue payment.

2.3 Information System

Revenue Management Information System operated by Financial Controller General Office is the core system for management of revenue accounting for federal and provincial governments. RMIS is used by revenue collecting offices to manage information about revenue accounting as well as electronic payment. Revenue Collecting Offices having their own MIS have integrated their MIS with RMIS. For other offices which lack their own MIS, they can use RMIS for revenue accounting as well as electronic payment.

3. Revenue Collection from Electronic means by IRD

Inland Revenue Department (IRD) has integrated the Integrated Tax System (ITS) with RMIS such that taxpayers can submit their tax returns as well as generate EBP numbers (voucher numbers) and pay their tax through ITS. RMIS provides an API interface for ITS to generate EBP numbers and proceed for payment through web services. Currently, ConnectIPS from Nepal Clearing House Ltd (NCHL) is authorized by FCGO for revenue payment via RMIS. Once EBP number is generated from RMIS, taxpayers can pay their taxes on that EBP via revenue collecting banks or wallets as well. Currently, other electronic payment means including mobile banking, internet banking, electronic cards, wallets etc are not provisioned for automation of electronic payment of revenue directly through RMIS.

The current working procedure of RMIS for electronic revenue payment can be depicted in figure 1. The Integrated Tax System of IRD is integrated with RMIS through web services. Once a taxpayer gets logged in to ITS, they can provide revenue voucher details through the taxpayer portal to RMIS. RMIS provides an EBP number for that transaction.

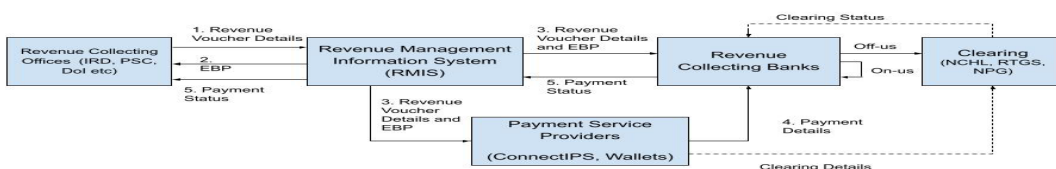

Figure 1: Process for Electronic Revenue Collection (Source: FCGO)

Taxpayers can visit revenue collecting banks and pay taxes against that EBP or use a payment option that will allow them to pay directly through their bank accounts via ConnectIPS. Taxpayers can also use this EBP number to pay taxes from wallets, which are integrated with some revenue collecting banks. However, wallets are not integrated with RMIS therefore taxpayers are not able to pay taxes seamlessly from wallets via ITS.

Revenue Collection data of IRD shows tax revenue collection from electronic means is significantly increasing each year. Number of EBP generated from ITS, number of electronic payments and amount of revenue collected from electronic means in fiscal year 2076/77 and 2077/78 is depicted in table 2. The data shows an increase in the number of electronic payment transactions as well as the amount of revenue collection via electronic payment services.

Table 2: Electronic Revenue Collection trends

Fiscal Year	Number of Electronic Payments	Revenue Collection Amount Rs.
2076/77	1,23,224	3,01,88,62,235
2077/78	5,41,840	11,07,71,99,357
2078/79 (Upto Kartik 23, 2078)	3,02,144	4,54,68,72,472

Source: Integrated Tax System, IRD

4. Issues in Electronic Collection of Revenue

Although taxpayers can electronically pay their taxes via wallets once EBP number is generated from RMIS, payments against EBP are currently not available for mobile banking, internet banking and electronic cards. Complete electronic revenue payment is currently available only through ConnectIPS. ConnectIPS is integrated with the RMIS such that taxpayers can conveniently pay their taxes online through this platform using Integrated Tax System. However, it is not possible to pay taxes via other electronic means directly from the Integrated Tax System. Taxpayers can pay their taxes against already generated EBP via wallets or revenue collecting banks. Unless all electronic payment means are fully integrated with RMIS, it is not possible to collect tax revenue from various electronic payment means efficiently.

Revenue Payment from IRD's mobile app is also available for ConnectIPS, however, due to lack of integration between RMIS and mobile wallets and mobile banking apps, it is currently not feasible to pay taxes directly through wallets and mobile banking apps in

mobile platforms too. QR pay is another emerging mobile payment means, however, QR pay is also not available for revenue payment due to similar reasons. RMIS needs to be developed as a payment platform such that all electronic payment service providers can be integrated and revenue payment could become seamless through any electronic means.

National Payment Gateway and National Electronic Card system are currently not available in Nepal, which are the core requirement for a robust electronic payment system. Electronic Payment means from various Payment Service Providers and Payment System Operators lack interoperability that hinders seamless electronic payment from one means to another. Without National Payment Gateway and National Electronic Card System, it is very difficult to integrate Electronic Card (Debit/Credit/Prepaid Cards) with RMIS as well as revenue collecting offices such as Inland Revenue Department. Since the Electronic Card systems are not integrated with RMIS, taxpayers are not able to pay taxes directly from electronic cards. Similarly, the provision for Value Added Tax refund on electronic payment is not massively applicable due to the lack of interoperability with payment card systems.

5. Way Forward

The use of electronic payment means and its importance are increasing day by day in each sector in Nepal. From retailer to revenue collection amount transaction of electronic payment is escalating each year. Nepal Rastra Bank and Government agencies are promoting electronic payment services in every possible sector. Inland Revenue Department has also promoted electronic payment by providing automatic Valued Added Tax refund on electronic payment by consumers on their bank accounts. Portion of Revenue Collection by Inland Revenue Department is also increasing each fiscal year. Use of electronic means for revenue collection will be beneficial for both taxpayers and revenue authority. The way forward for the enhancement of electronic revenue collection in Nepal is suggested as follows:

a) Development of National Payment Gateway (NPG)

National Payment Gateway is the first and foremost requirement for a robust and seamless electronic payment system in Nepal. All the Electronic Payment Service Providers shall be integrated with NPG along with Card Payment Systems (Debit/Credit/Prepaid). Card Payment Systems which are one of the most used electronic payment means will also be able to integrate with other payment systems and MIS systems of Nepal. Nepal Rastra Bank has planned to develop NPG by the end of the fiscal year 2078/79. It will also work as a clearing mechanism for off-us transactions between payment service providers.

b) Development of RMIS as Electronic Payment Platform for Revenue Collection

FCGO has planned to develop RMIS as a platform where all electronic payment service providers can be integrated for electronic revenue collection. Once RMIS as a platform is integrated with all the payment service providers, revenue collection could be achieved seamlessly from any electronic means preferred by taxpayers directly from Integrated Tax System.

c) Revenue Collection from mobile platform

Mobile platforms are the most convenient device for electronic payment nowadays. Mobile app of IRD currently provides electronic revenue payment via ConnectIPS. Once RMIS provides an interface for integration of payment service providers in mobile platforms, IRD can also add electronic payment service from mobile banking and wallets via IRD Nepal app.

d) QR pay for Revenue Collection

With the standardization of QR payment through NepalQR Standardization Framework and Guidelines, 2021 used by Nepal Rastra Bank, QR Pay is becoming one of the most used electronic payment means in Nepal. Wallets as well as Mobile Banking apps are providing QR scan and pay service to their customers mostly for retail payments. Based on the same Framework, QR pay can be utilized for revenue collection by IRD once mobile banking apps and wallets are fully integrated with RMIS for revenue collection. This will significantly enhance taxpayers ease for revenue payment.

e) Digital Literacy and Taxpayer Education

As electronic payments involve usages of modern technology, the issue of user acceptance comes to the forefront. People need to start accepting the new mode of payments (through technological changes). The use of digital payments cannot grow unless people are used to and comfortable with the method of newly developed and introduced payments instruments. This applies for changing their payment behavior from cash to non-cash mode too. Adoption of electronic payment mode will be achieved only after taxpayers are convinced that it is gradually beneficial from several aspects - from cost, time, and convenience viewpoint. Digital literacy and taxpayer education need to be enhanced so that electronic payment means are used by more taxpayers in future. IRD can develop audio-visual materials and social media campaigns to increase effectiveness of the taxpayer awareness programs.

6. Conclusion

Recent advancement in technology has changed how people makes their day-to-day transactions. Electronic Payment services are becoming popular in Nepal day-by-day because of the convenience and time savings. Perspective Covid-19 restrictions in recent years have added more value to it. The use of electronic revenue collection is also increasing each year. Electronic Payment is becoming popular means for revenue collection amid the COVID-19 pandemic. As it enhances the transparency of the transactions as well as helps in social distancing. The Government of Nepal's initiatives regarding electronic revenue collection have contributed in enhancing taxpayer service and collecting revenue, however, the government needs to develop an integrated platform for digital payment that will allow taxpayers to conveniently pay their taxes through any electronic means including Card Payment Systems, Wallets, Mobile Banking, E-Banking, QR-Pay etc. This will significantly enhance taxpayer service quality as well as increase the Doing Business Index of Nepal in Paying Taxes. RMIS needs to be enhanced to work as a national payment platform. IRD also needs to focus on taxpayer awareness to increase use of digital payment as well as other digital services. National Payment Gateway and National Electronic Card System are also essential for developing robust electronic payment systems, which will also be a milestone for development of seamless electronic revenue collection mechanism. Only after the establishment of the NPG, Valued Added Tax Refund on electronic payment policy of IRD will be fully implementable in all electronic payment means. With NPG and interoperability mechanism between electronic payment means the electronic payment ecosystem of Nepal will become robust and more user friendly; at the same time revenue collection through electronic means will be more convenient. Nepal Rastra Bank, Ministry of Finance, Financial Controller General Office, Inland Revenue Department and other stakeholders need to converge their joint effort for improvement of a digital payment mechanism, which will in turn help to achieve goals of Digital Nepal Framework, 2019.

References

Nepal Rastra Bank (2020). Annual Report 2019/20. Nepal Rastra Bank, Economic Research Department. <https://www.nrb.org.np/red/annual-report-2019-20-english/>

Nepal Rastra Bank (2020). Government Transactions Directives, 2076. Nepal Rastra Bank, Banking Department. <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/06/Circular-8-Attachment-सरकारी-कारोवार-निर्देशिका-२०७६-पहिलो-संशोधन.pdf>

Financial Comptroller General Office (2020). Directives for enrollment of Electronic

Payment Service Providers in RMIS, 2077. Financial Comptroller General Office. https://www.fcgo.gov.np/storage/uploads/uploads/2021-01-19/20210119113733_RMIS__निर्देशिका,_२०७७.pdf

Ministry of Communication and Information Technology (2019). Digital Nepal Framework. Government of Nepal, Ministry of Communication and Information Technology. <https://mocit.gov.np/pages/digital-nepal-framework>

Nepal Rastra Bank (2020). Payment Systems Oversight Report, 2019/20. Nepal Rastra Bank, Payment Systems Department. <https://www.nrb.org.np/psd/payment-systems-oversight-report-2076-77-2019-2020/>

Areas of Improvement in Tax Administration

 Ram Chandra Poudel

A. Introduction:

Tax is the revenue of the government. It is collected by the authorities assigned to collect it. Inland Revenue Department is the official entity to collect tax revenue in Nepal. Inland Revenue Department (IRD) has set itself as a leading public entity in revenue mobilization through quality service delivery by means of networks of organizational structure, skilled and motivated human resources, and modern information technology. It has been rendering its services in less time, cost, and effort to the general public as well as other stakeholders. As a result of coordination and cooperation with stakeholders, the level of taxpayer participation and compliance has increased significantly. It has operationalized 84 offices nationwide (1 Large Taxpayer Office, 1 Medium Level Taxpayer Office, 43 Inland Revenue Offices, and 39 Taxpayer Service Offices) in nationwide business centers with increasing economic activities to deliver tax-related services to a variety of taxpayers near to their doorsteps.

The history of taxation in Nepal dates back to antiquity. Nevertheless, the modern tax system gained momentum with the establishment of democracy, and the implementation of the first consolidated budget took place in 1951.

Department has accepted the challenge imposed by the COVID-19 pandemic and has utilized it as an opportunity to enhance the online services that ensure equal access to taxpayers anywhere. Moreover, it has significantly reduced the obligation to the taxpayer to physically visit tax offices. Using online services an individual can get the Permanent Account Number (PAN), make payments of taxes levied, access to one's tax account as well as submit tax returns. The initiatives taken for simplifying business processes, expanding the coverage of online services, and rendering automated services are in line with the broad transformational objective of the government towards Digital Nepal. IRD has maintained itself as a leading entity in rendering high-quality service through system interconnection with systems of various stakeholders.

Department has taken self-assessment of taxes by the taxpayers as the base principle of taxation. It has set taxpayer facilitation and taxpayer satisfaction as its high priority

Director, Office of Auditors General Nepal

objectives. It is committed to broadening the tax net, educating the taxpayers, training the tax officials, and consequently increasing the revenue base to contribute to the development and prosperity of the nation. IRD is continuously providing improved services to the taxpayers with good-governance practices through coordinated approach and collaborative efforts.

The tasks of tax administrators and that of the taxpayers have been enhanced and made transparent as well as efficient through the deployment of information technology-enabled services. These online services are accessible from anywhere through internet connectivity that ultimately contributes to the development and prosperity of the country.

B. Areas of Improvement:

Though there is enough progress made by IRD and other entities. The following are the major areas to be addressed in tax administration.

1. **Revenue management and expansion of its scope:** The major portion of the tax is collected in import. So other areas are to be found and explored.
2. **Tax Exemption through Fiscal Act:** The international practice of submitting the data of tax amount exemption by Fiscal Act to the Parliament is to be strictly followed in our context too. The Tax exemption provided by the Special Act, Loan or grant agreement is to be monitored either it is used or not for the intended purpose. The data of tax exemption are to be presented in detail in the parliament.
3. **Review of non-tax revenue:** The non-tax revenue is to be reviewed at a certain interval of time. It is to be reviewed by considering the cost of service delivery, use of information technology, and time.
4. **Collection of tax back-logs:** The Act for the collection of tax backlogs should be introduced. The Tax exemption in the following year should be reduced and finally terminated.
5. **Inclusion of virtual transactions in tax:** Tax evasion is seen in social media, social networks, virtual meeting platforms, online business, and boundary-less forms. It must be kept in legal aspects.
6. **Improving in tax audit:** The tax audit under the risk is to be improved to the desirable limits.
7. **Right taxation:** The capacity development of tax personnel and peer evaluation under risk areas are to be addressed for the right taxation.

8. **Certification of the income statement:** The auditor responsible for the income certification should be reviewed under certain points. The auditors must examine the common points while certifying the income statements of taxpayers. If s/he fails to comply with the common points, then they should be punished.
9. **Improvement in existing Information Technology System:** The present IT system should be improved in such a way that the financial statement of Inland Revenue should be automatically prepared and back-logs recovered should be automatically reconciled in the system. Likewise, the report of tax audit uploaded in the system and there should be the reconciliation between Integrated tax system and RIMS(Revenue Information management system).
10. **Faceless tax system:** The extensive use of IT should be directed to the faceless tax system. Artificial intelligence should be used in tax audits and research purposes.
11. **Online monitoring of billing:** The online monitoring of billing issued by taxpayers should be used for all taxpayers' billings. Market monitoring should be made more effective.
12. **Integration between firm registration entity and tax entity:** Tax information network should be built by maintaining online integration of information from the firm (Industry, Business, Profession, Trade, Organization e.t.c.) registering as well as regulating agencies.
13. **Settlement of Tax issues:** The determination of tax should be made in time and issues raised in this regard must be settled through legal and institutional setups by studying current situations and best practices.
14. **Related Party Transaction:** The Transaction should be based on Arms Length. It implies actual transactions between competent parties.
15. **Tax participation:** The relation with international organizations should be maintained by exchanging information pertaining to tax.
16. **Increase in tax services:** The services to the taxpayers are to be increased to the desirable limits. It is to be collected near to the taxpayers. So the real tax amount can be collected and tax evasion can be maintained to tolerable limits.
17. **Disclosure of Customs Goods, Classification, and Valuation:** It is to be reality-based. The inter countries customs administration are to be shared for the actual valuation of goods.
18. **Sharing of Information between entities and Effective market Monitoring:** The Information is to be shared between entities associated with financial transactions

of the taxpayers so that Minimum valuation in customs, valuation of land and building, less invoicing in markets, fewer disclosures of rent of land and building can be addressed. It helps to collect the real tax from the taxpayers.

It is also spelled out in 58th Auditor General's Annual Report that the aforementioned points for the better tax administration that ensures improvement in tax administration.

C. International tax Practices (China):

Effective tax planning is a boon for companies operating in an increasingly complex international tax environment, with tax-efficient structures, improved internal functions, and company-wide processes essential components of a winning plan.

Key focus areas:

In recent years, the Chinese tax authorities have focused on issues such as location-specific advantages (LSAs), the local economic ownership of intangibles, and restructuring transactions. China's tax authorities have particularly emphasized value chain analysis, which advocates function and risk review of all entities involved in related-party transactions, and then assesses the profit allocation among those entities. This may sometimes result in the utilization of the profit split method for transfer pricing adjustments to account for local non-routine contributions. The increased focus on intangibles applies not only to technology but also to marketing intangibles. By examining the economic substance of a transaction (primarily the location of people, functions, associated assets, and actual control over risk) the Chinese tax authorities have attempted to scrutinize the potential creation of local intangibles by taxpayers. If the Chinese tax authorities determine that local intangibles have been developed, and appropriately determined portion of the residual profit would be demanded as an allocation to China. Chinese entities that are compensated with routine returns while creating non-routine value (from the Chinese tax authorities' perspective) in the form of certain R&D, brand building, or market-penetrating activities, have been in the spotlight. In those cases, compensation based on the cost-plus method would not be satisfactory to Chinese tax authorities. According to recent observations, many local tax authorities have shown a more open-minded attitude when communicating with taxpayers, and encourage taxpayers to make voluntary 'self-adjustments' before the authorities initiate formal investigations and adjustments.

D. Conclusion:

Tax administration is for a win-win situation for both the parties i.e., taxpayers and tax collection authority. The areas above mentioned are to be addressed for the better of tax collection and eventually tax administration. The issues associated with tax administration

are to be settled on a regular basis. The self-declaration of tax is to be enhanced and the self-declaration are be verified on a regular interval of time through the tax authorities.

References:

58th Annual Report of Auditor General, 2078

Publications of Inland Revenue Department

Internet and Website

Social Media Platform and Taxation

 CA. Ananda Raj Sharma Wagle

1. Background

It is a general rule of income tax that all the revenue income by whatever name called, are to be taxed unless specifically exempted by the law of land, and similarly, all the capital gains are exempted unless specially taxed. The income generated through the online portals is all taxed unless the Income Tax Act of the land exempts it. The service fee, professional fee, sale of goods or services are all taxed whether it is physically/virtually sold or rendered. Due to the rapid changes in technology the mode of trades and business in domestic territory with limited geography location has transformed to the global reach of the business through e-commerce. The reach and rapid circulation of information through social media attract the business entity to sell its product and services through this mode. People prefer to work, serve and sell/ purchase virtually than through physical mode in post COVID era of the new normal. The platform like social media has helped people to generate income globally. The income generated by these global platforms is to be levied or to be charged in every country related to their business connection. The country where the services are rendered are the criteria for recognition of income, thus the tax has to be levied based on the service provided by such a global platform. The collection of tax becomes difficult as these global platforms do not get registered or establish its permanent establishment in each and every country.

Social media has become inordinately important and essential to us. From communication to entertainment to shopping, it is the one-stop solution for our various needs. The number of people using social media has grown at an exponential rate over the last decade. They already account for 57% of the global population, and this number is likely to continue to rise. Hence, influencer marketing has become an important aspect of a brand's overall marketing strategy and is seen as an efficient way to reach out to a target audience and raise awareness. Sponsorships and ad money, among other things, can be lucrative for social media influencers.

The individual or entity whether incorporated or unincorporated is earning income through social media. The Nepalese Income Tax has not exempted the taxation on such income yet the collection of tax through such platforms is difficult because of lack of control over taxpayer transactions and absence of nexus for identification of the point of

FCA, DIFIR (ACCAUK)

services. This article tries to put light on the issue of how social media platforms generate income and the ways out for keeping control over such transactions by the Government to levy and collect the tax.

2. What is social media?

Social media are interactive technologies that allow the creation or sharing and exchange of information, ideas, interests, and other forms of expression via virtual communities and networks. Users usually access social media services via web-based applications on desktops laptops or mobile-based applications. Some of the most popular social media websites, with more than 100 million registered users are Facebook, Facebook messengers, TikTok, WeChat, Instagram, Qzone, Weibo, Twitter, Tumblr, Bai du Tieba and LinkedIn. Depending on interpretation, the other popular platforms that are sometimes referred to as social media services also include YouTube, Whatsapp, Viber, Snapchat, Line, Telegram, Microsoft Team, Zoom, and many more.

3. Parties Involved in digital transactions through social media

Generally, transactions through online social media involve two major parties. The classification is important from chargeability and collection of tax. The parties are:

3.1 Social Media Influencer: include all taxpayers, both individuals, and corporations, receiving income, in cash or kind, from social media sites and platforms in from any other activities performed on such social media channels. These influencers are liable to pay income tax and business tax (either percentage or value-added tax) unless exempted under the Tax Code, as amended, and other existing laws.

3.2 Social media Platform: Social media platforms are the service provider which allows social media influencer to create content, exchange their views, sell product and services on the platform. Social media is thus a collective term for websites and applications that focus on communication, community-based input, interaction, content-sharing, and collaboration. Depending upon the service provided the social media platforms can be classified as under :

- i. Social network: Facebook, Twitter, LinkedIn etc.
- ii. Media sharing Networks: Instagram, Snapchat, Youtube etc.
- iii. Discussion forum: Reditt, Quora, Digg etc.
- iv. Bookmarking & Content curation Network: Pinterest, Flipboard etc

- v. Consumer review networks: Tripadvisor, Zomato, Yelp etc
- vi. Chat and Communication network: Whatsapp, Viber, Line, etc

4. How revenue is generated?

Both parties generate income from the transaction through social media networks. The revenue in the case of Social media influencers and social media platforms differ in nature. Following are the ways how both parties make money out of such transactions.

4.1 Social Media Influencer: earns money out of social media in seven different forms as below.

- i. Join the “Partner Program” (for example YouTube calls it YPP) – this gives you permissions to operate on the platform subject to certain criteria
- ii. Selling of merchandise on the platform. This can be your own or an approved seller.
- iii. Create sponsored content – for example, if you are promoting clothing, they will be paid by a clothing brand to promote their product
- iv. Become an affiliate partner Monetization is done by getting subscribers to access and watch your videos.
- v. Earning income direct from users (Direct payments by fans)
- vi. Access Crowd Funding
- vii. Licence their content to the media

4.2 Social media platform earns money out of advertisement, display of products, and promotion and publicity of business products and services in the platforms apart from subscriptions and membership fee for selling of information. The rate of earnings depends upon the subscriptions and reach of the platform in a wide area. The subscriptions and reach depend upon the contents, location, and service of the platform. The revenue is generated across the world in different territories and countries. The nexus and control over such income should be made by the country where such income is generated or service is provided.

5. Chargeability of such transaction:

5.1 Social Media Influencer: The income tax is attracted for any income generated by the social media influencer barring some exemption allowed to the individual taxpayers. At the same time if the social media influencer generate income exceeding the threshold of exemption will also attract them to pay Value Added TAX (VAT) on such transactions.

To constitute gains or profits, the payments received by a social media influencer must be in consideration for services rendered or to be rendered, irrespective of the manner or form of payment. As such, if the influencers receive free products in exchange for promotion, they must declare the fair value of such products as income. In addition, income treated as royalties originating from another country shall likewise be included in the computation of the gross income. An example of such royalties is payments from YouTube, through any other agreement between the content creator and YouTube.

The social media influencer can also claim the general deduction for the expenses incurred as related to the business. For example YouTubers, common business expenses include, but are not limited to, (1) filming expenses, (2) computer equipment, (3) subscription and software expenses, (4) internet and communication expenses, (5) home office expenses, (6) office supplies, (7) business expenses, (9) depreciation expenses, (10) bank charges, and (11) shipping, etc.

Depending upon the nature of services of social media influencers those expenses directly related to the business can be claimed by whatsoever name. As a general business, the tax return has to be filled under Self-assessment of the income by the social media influencer.

5.2 Social Media Platform: The social media platform which provides services in the form of selling of information, exchange of ideas, publicity of the products and services to the business world. They earn income from the publicity of the goods and services as well as the subscriptions and membership fee across the world. The Tax Authority of every country collects tax from such activity which is deemed to accrue or arise at their country only. In other words, social media platforms pay the tax on global income in the country where it is registered while at the different countries it pays tax related to the business they generate from the individual country with such business connections only.

6. Challenges of collection of tax

Following are the challenges that are more likely to be faced by the tax authorities in levying the tax on such income and the collection of such tax. Even though the digital

transaction is done through social media are taxable as per Income Tax Act and VAT Act, yet there are difficulties in collecting the taxes because of the following reasons.

- i) The social media influencer is difficult in tracking as not everyone is motivated to get themselves registered in tax Authorities.
- ii) The local sales of services are yet difficult to track as the payment of services are received in the personal amount resulting in evasion of taxation.
- iii) Social media platforms do not get themselves registered in the country nor do they establish any permanent establishment in the country where they provide services or payment is received.
- iv) The absence of resources or technology adopted by the government to track the payment of each digital transaction.
- v) The establishment of nexus of the location of service provider, an influencer is the receiver is difficult to identify and is also difficult to take the track record of each transaction by the Current resources of the Government.
- vi) If the TDS collection on the service provider is omitted the more likely is the chances of omission in the collection of the full amount of tax on such transaction. Thus the scope of tax evasion exists which is difficult to track.

7. Solution to levy tax and collect it

The solution is to establish control over such transactions. Nepal Government can do this by establishing the technology or the system which will generate the unique code for any transaction done through social media or online platforms which will keep track records of every payment and transaction done through online social media. There are global service providers which can keep the records of each transaction made online collect the withholding taxes on such payment and deposit the amount to the government on a real-time basis.

8. Conclusion

The future of business is all online the majority of the transactions in a decade from now will be based on e-commerce. The outbreak of coronavirus has played the role of catalyst in converting online transactions at a high-speed rate in a developing country like ours. Thus the method of computations and collection of tax has to be proactively transformed by the tax authorities of Nepal like many other countries in the world. The adoption of

technology will give the solution of levy and collection of the tax which is already taxable by the Act and chances of evasion are tapered by the adopted technology itself being within the ambit of the existing law and prevailing Act.

References:

Lawjournalnewsletter.com 2019/07/01 Basic tax on Social media influencer

BIR probe 2050 social media influencer for tax compliance. www.bir.gov.ph – Official site of Bureau of Internal Revenue of Philippines

A Quick Guide in taxation for social media influencer. www.impleaders.in

Tax implication for social media stars ICAEW official home page.

www.e-technologiesglobal.com; IT based companies engaged in collection of tax for e-commerce globally.

Nepalese Income Tax Act 2058, Valued Added Tax 2052

A Journal on Strategy and measuring social media – Grant Thornton Insight 2012/0722

PWC-OECD and EC Recommendations on tax and digitization 2018/04/09

E-governance: An Overview of E-Taxation in Nepal

 Ramesh Subedi

Background

In the early 90s, e-governance became global pursuit, landlocked/least developed country Nepal has its own challenge to connect the world. Although, the Nepal government, issued the first Information Technology policy in 2000 which lead to the initiative for policy transformation. “2000 AD – Only 0.2% of the total population had access to the internet. Whereas few government initiatives were involved in IT systems like 1961 AD, Facet Computer for Census for the first time. 1995 AD – Internet service limiting Email facility in Nepal by private sector company, Mercantile Communications” (<https://techsansar.com/computer-history-nepal/>). In 3 decades period, Nepal has drastically changed the use of ICT services in the public and private sectors. Online Company registration system was fully launched in 2013, online form collection for Machine Readable Passport, Digital Record-Keeping in land management. E-Banking Service, e-ticketing for airlines, online hotel booking system. As Albert Einstein once said, “In the middle of a difficulty lies opportunity.” COVID-19 also helps to refine/transform of governance system into an e-governance system. According to “United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)” Electronic Government Survey 2020, Nepal is placed in E-Government Development Index 0.4699 and ranked in 132/193 as well as E-Participation Index of 0.3690 with overall ranking of 137 out of 193.

E-governance

It is the process of transforming the governance system into ICT enable governance system. This helps to reduce distance, cost, and high availability as well as some threats of misuse of data/information, maintain the digital divide, need to increase digital literacy. Worldbank defines “E-Government” refers to the use by government agencies of information technologies (such as Wide Area Networks, the Internet, and mobile computing) that have the ability to transform relations with citizens, businesses, and other arms of government. E-governance has been defined in numerous ways by scholars. For instance, Oni, Okunoye&Mbarika (2016) stated that e-governance constitutes “the appropriate use of ICT to achieve the goals of the governments of nations for a reformed public sector and ultimately for improved economic development...”. Adah (2015) viewed e-governance as “a broad vision of the utilization of Information and communication

Officer 8th Level, Office of Chief Minister and Council of Minister, Bagmati Province

technology in government businesses with the primary aim of encouraging greater participation in the state, as well as enhancing the relationship between the government and citizens". Abasilim and Edet (2015) deduce e-governance to mean "the use of ICTs in the operations of government businesses, put in another way, it is the shift from the traditional method of carrying out government activities which is mainly hierarchical, linear, and one-way to the use of internet which enables the public to seek information at their own convenience and not really having to visit the office in person or when government office is open". Okwueze (2010) defines e-governance as "a governmental type aimed at achieving effective service delivery from the government to citizens, moving governance from traditionalist bureaucratization to modernist participatory administration. E-governance is not just merely computerizing existing government; it is transforming the existing government. E-governance is the ICT-enabled route to achieving good governance".

Public Service Delivery

It is the method of supply of services from basic to sophisticated by the government itself or with the help of non-state actors. In another way, public service delivery has to do with the provision of those services which are funded by the government. Eigeman (2007) views public service delivery as anything provided to the citizens by the government. He pointed out that public service delivery goes beyond an individual character and looks at the interest of the citizen collective, groups of people. The government performs acts that are of service to citizens, which creates possibilities for citizens (including companies and organizations), to do things that would not have been possible without the government's involvement, or that make it easier for them to do things. Humphreys (1998) defines public service delivery as the provision of "those services which are mainly, or completely, funded by taxation. As such, they can differ markedly from commercial private sector services in a number of ways. These differences need to be both acknowledged and discussed, because of their potential implications for the development of delivery systems". According to Asian Development Bank (2013), public service delivery refers to the provisioning of basic services, such as water, sanitation, and primary education. Such services cannot be left to the market alone since these services have the characteristics of public goods.

E-taxation.

Taxation is the necessary avenue for government revenue generation. In *The Wealth of Nations* (1776), Adam Smith argued that taxation should follow the four principles of fairness, certainty, convenience, and efficiency. Digital/electronic taxation refers the

electronic eco-system of tax registration, tax compliance, tax enforcement, tax collection/ payment. Interconnection of data with various government agencies such as custom data, business registration data, share purchase agreement data, share transfer data, land registration, and transfer data. Maintain electronic data repository and analysis of various prospective use of artificial intelligence to minimize tax evasion risk, transfer pricing risk and so on which help to create a conducive environment of investment. Aliyu & Sambo (2016) refer to taxation as “a system of payment that individuals and firms are legally required to make to the government. It is a compulsory transfer of money from private individuals and groups or institutions to the government”

Digital transformation of tax administrations

Digitalization and emerging technologies have opened the doors to new opportunities not just for businesses, but for tax administrators as well to transform their day-to-day operations. Tax authorities are harnessing the power of new technologies such as big data and advanced analytics to improve tax administration, counter fraud and facilitate taxpayer compliance. As countries move toward digitizing their tax administration, their efforts can often follow a similar pattern, aligning with different levels of digitization. The move to digitization is not necessarily linear, nor should higher levels of digitization be viewed as the ultimate goal of either taxpayers or tax authorities.

Currently, certain technology trends, including Big Data, analytics, Artificial Intelligence (AI), machine learning, the Internet of Things (IoT), mobility, and cloud computing are all having a huge impact on tax administrations. Taken individually or together, these trends have the power to increase taxpayer satisfaction, empower tax agency employees, optimize operations and modernize services. This is where digital transformation comes in.

Nepalese scenario

The Nepalese tax authorities have been adopting digital technology (IT). The IT systems implemented so far have helped direct taxpayers applying for tax registrations online, e-payment of taxes, e-filing of tax returns, for indirect tax as well, with the implementation of the Value Added Tax (VAT), computerized vat return, and Audit Trail Report (ATR) were implemented.

Currently Used Tools can be summarized as follows.

- E-Filing: In Nepal, Electronic form is developed for filing tax returns for VAT, Income tax, and Excise. It is compulsory to file electronically. Nepal was a pioneer in the implementation of the Value-Added System and from the beginning return used to be entered in computerized systems. Nowadays, taxpayers can easily file returns from their workplaces.
- Online Tax Payment: Nepal implemented online tax payment using ConnectIPS since 2018.
- Integrated Tax System (ITS): Nepal is using an Integrated Tax System for Taxpayer record management. Since Income Tax, Value Added Tax, and Excise are regulated by a single department that is Inland Revenue Department (IRD), taxpayers' records are unified within a single platform. It allows cross-validation of data provided by taxpayers.
- New Revenue Management Information System (New RMIS): The RMIS is a web-based software that keeps track of the government's revenue collection implemented by FCGO.
- Centralized Billing Monitoring System (CBMS): In this system, real-time billing information is extracted by tax authorities. Initially, Big taxpayers are kept in monitoring using this system, the department is planning to bring all taxpayers registered in VAT under this system.
- Mismatch Report: Inland Revenue Department has made it mandatory to report the name of taxpayers with whom the transaction is greater than one lakh. Using data from the reporting system, the department generates mismatch reports, and it's being used in the amended assessment.
- ASYCUDA World: The Automated System for Customs Data (ASYCUDA World) is a computerized system designed by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) to administer a country's customs. Nepal is currently using ASYCUDA World to administer customs.

Nepalese Tax System in reform

The Nepalese tax system basically focuses on tax revenue administration, Inland Revenue Department has been continuously reformed from the initial phase. Policy reform,

structural reform, behavioral reform, as well as Technological reform. According to the Second Strategic plan 2018/19- 2022/23, Overall Objective is “Ensure equitable, Progressive, transparent and predictable tax system” and having four pillars, one is strengthened structure and system which clearly mention “Optimized Full Scale of e-Governance System”.

Strategy 4.4: Optimize Full-scale e-Governance System Actions

Strengthen and implement excise automation software and hardware to withdraw physical control system in excise administration

- Integrate all existing hardware and software into an Integrated Tax System (ITS),
- Enhance the technical capacity of ICT infrastructure and network,
- Improve ICT security architecture and carry out an audit of ICT system intermittently,
- Enhance the capacity of Disaster Recovery Centre (DRC) to ensure the security of taxpayers' data,
- Strengthen hardware and software of CBMS and ITS,
- Introduce a comprehensive data mining system and taxpayers' information system,
- Introduce and update software and application modules to collect tax returns and tax payments,
- Collaborate with federal, provincial, and local government organizations to develop ICT infrastructure to share information and to collect tax.

FUTURE WAYFORWARD

Keeping the mind on a few challenges in taxation like lack of human and financial resources, lack of digital literacy and taxpayer education as well as taxation of the digital economy, Inland Revenue Department has to provide prompt, transparent, open services to the Government of Nepal has embarked on introducing the unified system to serve the citizen. IRD has been using different digital tools to make an efficient tax system. Due to increased complexity, the following should be taken into consideration.

- Simplification and Standardization of tax administration processes
- Robust E-Payment system, which Increases level of tax collection by improving tax

accounting /tax registration, tax payment, tax assessment, tax debt, etc/, making tax assessment realistic, simplifying the tax payment process, introducing various payment channels and tools, and modernizing tax collection and enforcement techniques,

- Increase the tax base through research and development of three tier government architecture,
- Introduce risk management system which allows monitoring self-declared taxes without human intervention and based on third-party information. Since it will be system monitored with no human involvement the taxpayers will be treated fairly, equitably, and unbiased. Thus, it will block the negative possibilities of tax avoidance and fraud through various means like preparing two different tax returns, etc.
- Increase tax compliance rate through using digital media, alert system and timely notification system using SMS, taxpayer portal notification,
- Update the system in order to achieve the above-mentioned objectives. The selection of sophisticated solutions is of vital importance here.
- Reduction of Tax Avoidance and Evasion
- Data-Driven Audits and Investigations
- Taxpayer education and digital literacy
- Intelligence exchange with competent authorities
- Capacity enhancement of Tax Officials and ICT Infrastructure

References

Abasilim, U. D. & Edet, L. I. (2015). E-Governance and its implementation challenges in the Nigerian public service. *AUDA*, 7(1), 30-42.

Adah, B. A. (2015). The status and nature of e-governance in Nigeria. Department of political science and public administration, University of Uyo. Akwa Ibom state

Aliyu, A. A. & Sambo, H. M. (2016). Determinants of informal sector tax evasion in Sokoto metropolis. *Igbinedion University Journal of Accounting*, 2, 127–147

Asian Development Bank, (2013). Empowerment and public service delivery in developing countries of Asia and the Pacific. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2013

Chávez, L. (2018). NIIF y tributación: desafíos y oportunidades para las administraciones tributarias.[IFRS and Taxation: challenges and opportunities for tax administrations]. Revista de administración tributaria CIATIAEATIIIEF, (43), 6-26.

Eigeman, J. (2007). Service Delivery, a Challenge for Local Governments. VNG International The Hague, the Netherlands

www.ird.gov.np

<https://www.worldbank.org/en/topic/digitaldevelopment/brief/e-government>

